

MİLLİ SARAYLAR

SANAT-TARİH-MİMARLIK DERGİSİ SAYI:10/2012

İstanbul 2012

TBMM Milli Saraylar yayınıdır. Her Türlü Yayın Hakkı Saklıdır.
Yayın No. 81

TBMM Milli Saraylar Adına Yayınlayan

Dr. Yasin Yıldız
Genel Sekreter Yardımcısı (Milli Saraylar)

Yayın Kurulu

Dr. Kemal Kahraman
Doç. Dr. Bülent Arı
Dr. Halil İbrahim Erbay
İlhan Kocaman
Dr. Jale Beşkonaklı
Şule Gürbüz
T. Cengiz Göncü

Editör

Dr. Kemal Kahraman

Yayına Hazırlayan

Dr. İlona Baytar

Yayın Koordinasyonu

Esin Öncü

Grafik Tasarım

Esin Öncü
Eren Fahri Ötünç
Metin Tolun

Fotoğraf

Suat Alkan
İbrahim Çakır

Osmanlıca Redaksiyon

Üzeyir Karataş

Kapak ve Dosya Kapağı

Düÿün-ı Umumiyye İdaresi (İstanbul Lisesi)

Baskı

Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San.Tic. Ltd. Şti.
Söğütlü Mah. Halkalı Cad. No: 245 / 1A
Sefaköy, K. Çekmece - İstanbul
0212 698 93 54 - 55 www.aktifmatbaa.com

ISSN 1304-9046

Bu yayında yer alan makalelerden yazarları sorumludur.

İçindekiler

DOSYA: 19. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİ

19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Ekonomisi 11
Mehmet Genç

Abdülmecid Dönemi'nin En Önemli Mali Reformu / Sorunu: Kâğıt Para 23
Güçlü Kayral

II. Abdülhamid Dönemi Maliyesine Genel Bir Bakış 37
Ömerül Faruk Bölükbaşı

RÖPORTAJ

Prof. Dr. Edhem Eldem: 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi, Toplum ve Saray Hayatı 45
Halil İbrahim Erbay

Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde
Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar 61
Saro Dadyan

Osmanlı Saray Sofrasında Kar ve Buz Kullanımı 73
T. Cengiz Göncü

Aynalıkavak Kasrı'nın Osmanlı Hanedan Yaşamındaki Yeri 87
Jale Dedeoğlu

Yıldız Şale Tören Salonu'nun Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki
Orijinal Eser Çözümlemesi ve Yeniden Tefrişi 103
Ayşe Fazlıoğlu - Ali Gözeller

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Müzesi 133
Afife Mat

Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ndeki Kutsal Kent Tasvirleri 145
Zübeyde Cihan Özsayınar

Tablo Konservasyonunda Yeni Ufuklar "Çin Örneği" 155
Satberk Banu Çakaloz

BELGE - YORUM

Sultan Abdülaziz'in Müzisyen Kişiliğiyle İlgili İngiltere'de Yayımlanmış Bir Makale
"Sultan and His Music" 165
Hikmet Toker

Halimî Efendi'nin Kaleminden Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati 173
Ali Gözeller

Handwritten Arabic text in gold on a dark green background, arranged in several lines. The text is likely a historical inscription or a religious statement.

Sunuş

Ülkemiz tarihi eserlerin restorasyon ve tanıtımları açısından önemli bir süreç yaşıyor. Yakın tarihimizde koruma ve sunum açısından bu kadar yatırım yapılan, önem verilen bir dönem yaşandığını sanmıyoruz. Uygulamaya konan projeler ülkemizi olduğu kadar, Osmanlı coğrafyasında yer alan çevre ülkeleri de yakından ilgilendiriyor. Türkiye, çevre ülkelere ortak projeler sunarak Osmanlı yadigârı olan eserleri canlandırıyor, restorasyon yaptırarak günümüz dünyasına kazandırıyor.

Milli Saraylar olarak, böylesine yoğun bir dönemde koruma ve tanıtım projelerini gerçekleştirmek bizim için ayrı bir anlam taşıyor. Bir yandan Veliahd Dairesi, Beykoz Kasrı, Mefruşat Dairesi gibi restorasyon projelerimizi yürütüyoruz. Öte yandan müzecilik anlamında, tarihi eserlerimizin daha iyi tanınması ve ziyaret edilmesi için çalışmalar yapıyoruz. Ziyaretçilerimiz, Milli Saraylar'la ilgili bilgilere internette daha iyi bir ortamda ulaşabiliyor, rezervasyon yaptırabiliyor. Ziyaret sırasında yazın ve kışın en iyi hizmeti alabileceği kafelerimiz var. Müşteri memnuniyeti için kalite çalışmalarına büyük önem veriyoruz.

Tanıtım ve yayın faaliyetleri ayrı bir önem taşıyor. *Padişahın Ressam Kulları* adlı sergimiz, katalogla beraber büyük ilgi görmüştü. Arkasından Klasik Türk Sanatları Merkezimizin sergi ve katalog yayını gerçekleşti. Sırada Milli Saraylarda *Japon Rüzgârı* adlı sergimiz var. Uzmanlarımız, Boğaziçi Üniversitesinden gelen danışmanlarla birlikte çalışmayı yürütüyor. Arkasından Tataristan'ın başkenti Kazan'da yapılacak Klasik Türk Sanatları sergimiz var ki bu, merkezimizin yurt dışı açılımı olması bakımından büyük önem taşıyor.

Kitap ve dergi yayınıımız da ivme kazanarak devam ediyor. Milli Saraylar Koleksiyonları, Klasik Türk Sanatları, Sultan Abdülmecid Han gibi kitap projelerimizin 2013 yılında gerçekleşmesini bekliyoruz. Milli Saraylar dergimiz de elinizdeki sayıyla 10. sayıya ulaşmış bulunuyor. Gelecek yıl, yılda iki sayı çıkarmanın yanında bir de *Belgelerle Milli Saraylar* adlı, sadece belge çözümlemeye dayanacak, araştırmacılara kaynak niteliğinde bir dergi çıkarmayı planlıyoruz.

Milli Saraylar dergimize katkıda bulunan tüm yazarlarımıza, araştırmacılarımıza ve personelimize teşekkür ediyorum.

Dr. Yasin YILDIZ
TBMM Genel Sekreter Yardımcısı
(Milli Saraylar)

Editörden...

2012 yılının ikinci ve son sayısında dosya konusu olarak *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi*'ni seçtik.

Dr. Mehmet Genç hoca *19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Ekonomisi* adlı yazıda dönemin finansal gelişmelerini, yapılan yatırımları karşılaştırmalı bir muhtevayla sunuyor. Duyun-u Umumiye'ye giden süreçte gümrük vergilerindeki değişimler, Osmanlı üreticisine etkileri, yabancı müdahaleleri gibi konuları uzman gözüyle değerlendiriyor.

Güçlü Kayral, *Abdülmeçid Dönemi'nin En Önemli Mali Reformu / Sorunu: Kâğıt Para* adlı yazısında, Tanzimatla ve arkasından gelen Kırım Savaşı'yla birlikte kötüye giden Osmanlı ekonomisini toparlamak üzere para ve bütçe üzerinde alınan önlemler, ilk defa kâğıt para basılması (kaime) ve yaşanan sonuçları değerlendiriyor.

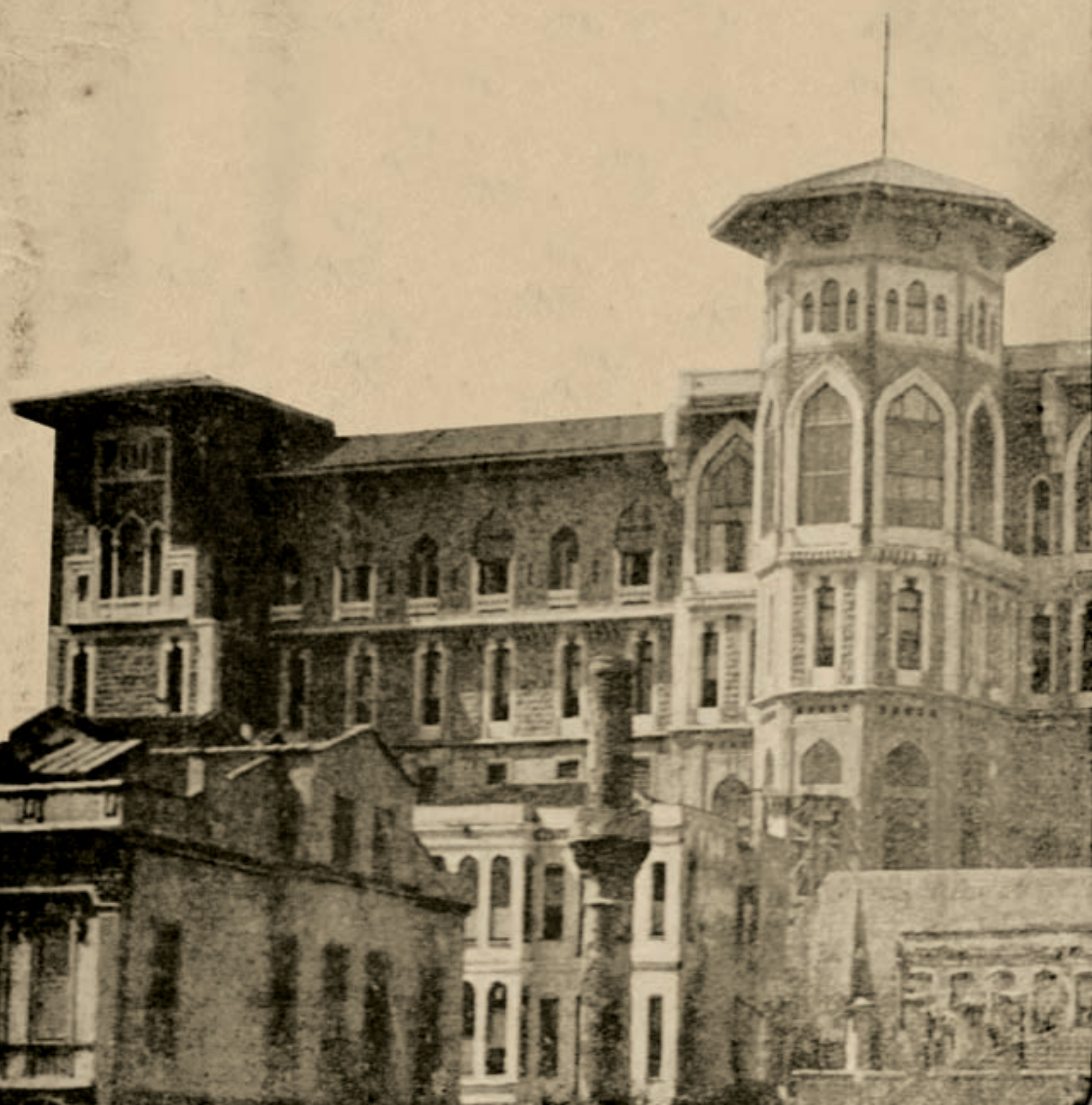
Dr. Ömer Faruk Bölükbaşı, *II. Abdülhamid Dönemi Maliyesine Genel Bakış* adlı yazısında, yaşanan büyük borçlanmalar, para krizi ve devletin iflasını ilan etmesinden sonra alınan sıkı önlemleri, bu amaçla kurulan Düyûn-ı Umumiyye idaresinin faaliyetlerini genel olarak ele alıyor.

Bu sayımızın konuşmasını Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Edhem Eldem ile yaptık. *19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi, Toplum ve Saray Hayatı* adını verdiğimiz konuşmayı Dr. Halil İbrahim Erbay gerçekleştirdi. Konuşmada Eldem, dönem ekonomisinin Osmanlı toplumu ve saray hayatı üzerine etkilerini ayrıntılı biçimde ortaya koyuyor.

Dosya yazılarından sonra Saro Dadyan *Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar* adlı yazısıyla bu sayımıza katkıda bulunuyor. T. Cengiz Göncü, *Osmanlı Saray Sofrasında Kar ve Buz Kullanımı* adlı yazısıyla pek bilinmeyen bir konuyu ele alıyor.

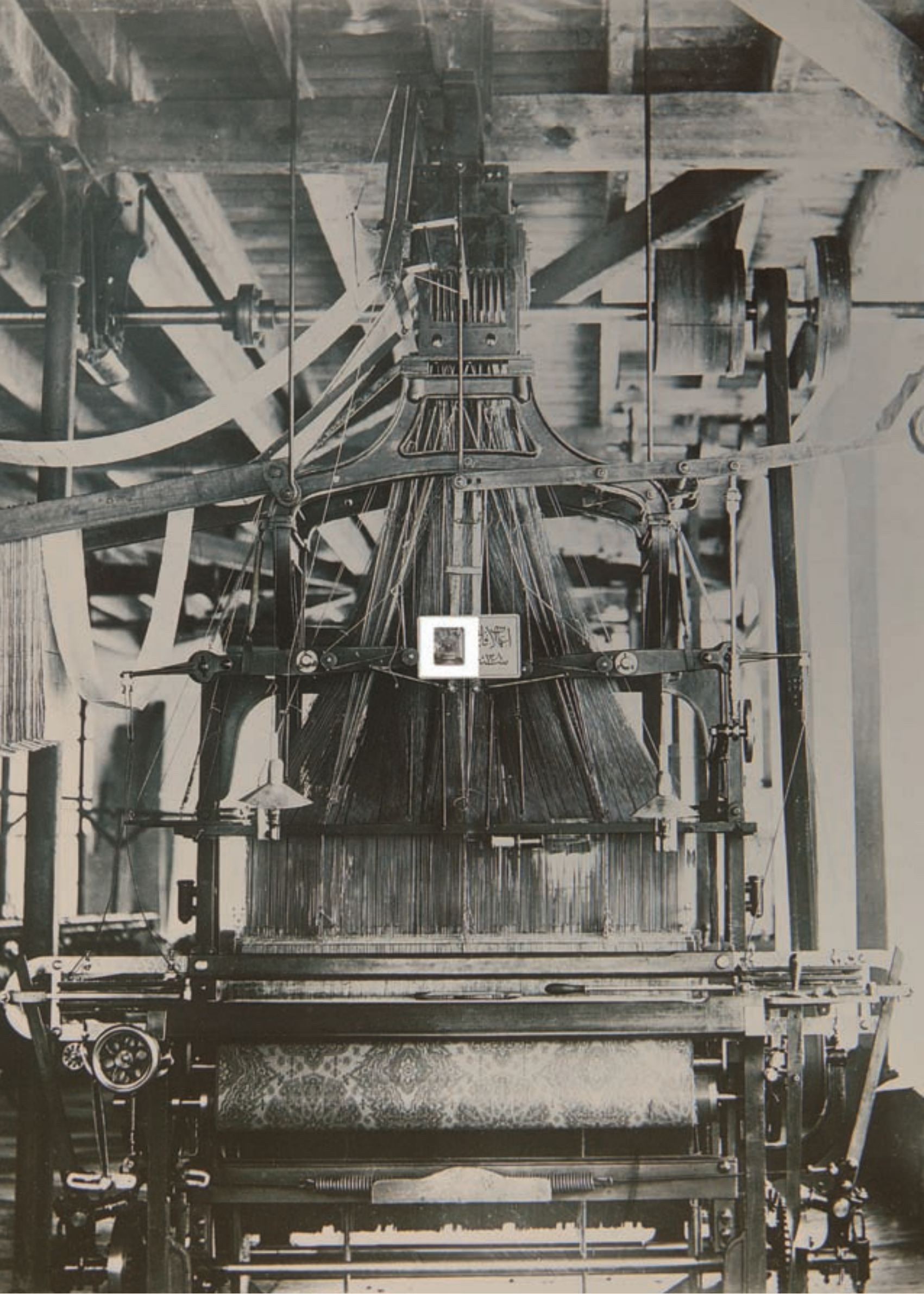
Jale Dedeoğlu *Aynalıkavak Kasrı*, Ayşe Fazlıoğlu - Ali Gözeller *Yıldız Sarayı Tefrişi*, Dr. Afife Mat *Eczacılık Müzesi*, Dr. Z. Cihan Özsayiner *Kutsal Kent Tasvirleri*, Satberk Banu Çakaloz *Tablo Konservasyonu* konulu yazılarıyla bu sayımıza önemli katkılarda bulunuyorlar.

Belge - Yorum bölümünde Dr. Hikmet Toker Abdülaziz'in müzisyen kişiliğiyle ilgili bir makaleyi incelerken Ali Gözeller, *Halîmî Efendi'nin Kaleminden Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*'ni transkripsiyon olarak sunuyor.

*19. Yüzyılda
Osmanlı Ekonomisi*

19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Ekonomisi

Mehmet Genç*

Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen bu konferansların esas olarak sarayın kendisi ile alakalı olması beklenirse de, saray uzmanı olmadığım ve buradaki herkesin saray konusunda benim bildiğimden çok daha fazlasını bildiğinden emin olduğum için dönemin, ilgi alanım olan iktisat tarihi hakkında konuşmayı tercih etmemi izin vermenizi rica ediyorum. Mamafih ekonomiye geçmeden önce Osmanlı sisteminin kompleks yapısında rastladığımız pek çok garipliklerden bürokrasi, padişah ve sarayla da ilgili birini sizinle paylaşmak isterim.

18. yüzyıldan itibaren İngiliz Elçisi Sir James Porter, A. Toderini, J. Hammer gibi birçok Batılı gözlemcinin hayranlıkla bahsettikleri¹ Osmanlı bürokrasisinde, memurlar, sabah namazından bir saat sonra işe başlar ve akşama bir saat kalıncaya kadar mesai yapar; yani yazları 9-10, kışları da 7-8 saatten az olmamak üzere çalışırlardı. Hafta tatili de yapmazlardı; hafta tatili uygulaması, 19. yüzyılın ortalarına doğru başladı. O tarihlere kadar devlet daireleri, bayram günleri dışında açık tutulurdu. Memurlar, ihtiyaç duyduklarında nöbetleşe izinle haftada bir veya istedikleri kadar tatil yapabilirlerdi. Ancak işe geldikleri günlerde mesai saatlerine uymak zorunluluğu vardı. Memurlar izin almayı, mecbur olmadıkça istemezler, çalışmayı tercih ederlerdi. Zira Tanzimat öncesi klasik dönemde memurların maaşları, sembolik denecek derecede düşüktü ve esas gelirleri, yaptıkları işin hacmine göre tariflendirilmiş primlerden oluşuyordu; bu primlerden mahrum kalmamak için izin almaya pek istekli olmazlardı. Padişahlara gelince, onların da memurlara benzer bir mesai içinde bulduklarını, sır kâtiplerinin tuttukları defterlerden kısmen öğrenme imkânımız var. O defterlerde meselâ, “sabah namazından sonra Topkapı'ya inildi, ikindiye kadar orada kalıp, akşam yemeği için Hareme çıkıldı” gibi ifadeler yer almaktadır. Padişahları belirli saatlerde mesaiye zorlayan bir kural tabii ki olamazdı. Ancak onların ne ölçüde mesai yaptıklarını Osmanlı Arşivi'nde *Hatt-ı Hümayûn* olarak nitelenen belgelerin muazzam hacmine bakarak tahmin edebiliyoruz. Geniş imparatorluğun her tarafından gelen şikâyetler, problemler, çeşitli aksaklıklar ve icraatla alakalı sadrazamların

Hereke Fabrika-i
Hümâyûnu'nda
halı tezgahı.

* Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.
2012 Mayıs ayında Dolmabahçe Sarayı'nda “Saray Konferansları” çerçevesinde verilen konferansın metnidir.

sundukları sayısız arzları inceledikten sonra padişahlar, düşüncelerini kendi el yazıları ile arz kâğıdının üst köşesine kaydediyorlardı. Bugün elimizde olan on binlerce hatt-ı hümayûna bakarak, padişahların gün boyu çalışmış olmaları gerekir diye düşünürken, III. Selim'e sunulan bir arzın üzerinde "Benim vezirim, bu meseleyi gece mülahaza edeyim, yarın sabah şafakta hattımı gönderirim." ifadesi ile karşılaşınca anladım ki padişahlar, yalnız gün boyu değil, bazen geceleri de çalışmak zorunda kalabiliyorlardı. Demek ki padişahlar, muhtemelen memurlardan daha az olmayan bir mesai yapmakta idiler.

18. yüzyılın ortalarında İstanbul Kadılığına gönderilen bir ferman, bize yük hayvanı olan atların tâbi tutuldukları mesai konusunda da ilginç bilgiler veriyor. İstanbul'da şehir içi taşımacılığı yapan hamalların önemli bölümünü oluşturan atlı hamallar hakkında Dîvân-ı Hümayûn'dan çıkan bir ferman şöyle der: "Hamallar, yük taşıttıkları hayvana, yükü yerine teslim ettikten sonra binerek geri dönmektedirler. Bu, hayvana eziyettir. Hayvan, dönüşü boş olarak yapmalı ve dinlendirilmelidir." Bir kısım hamallar, Dîvân'ın bu hükmüne aykırı harekete devam etmiş olmalı ki, bir süre sonra çıkarılan diğer bir hükümlerle, binmeyi fiilen önleyici olmak üzere, semerlere sivri ucu yukarıya doğru çivi çakılması mecburiyeti getiriliyor ve buna uymayanların işten men edileceği kesin bir dille ifade ediliyordu.² Ferman, atların çalışma saatlerini de güneş doğduktan bir saat sonra başlatıp, ikindi ezanı ile sonlandırmayı emrediyor ve ayrıca hayvanlara su, yem verilmek üzere zorunlu öğle tatilini de getiriyordu. Osmanlı yönetiminin 18. yüzyılda yük hayvanları için getirdiği düzenlemeyi, Batı dünyasının en gelişkin bölgelerinde işçiler için bile çok sonra söz konusu edildiğini hatırlarsak, oldukça ilginç bir sistemle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Garipliklerden biri olarak ifade ettiğim bu özellik, yani çalışma mükellefiyeti bakımından padişahı, sıradan memuru ve yük hayvanını benzer sınırlar içinde tutan böyle bir siyasi sistemin dünyada ve tarihte başka bir örneği var mıdır? Ben bilmiyorum.

Sistemin başındaki hanedan, eski Mısır'da, Çin'de ve Avrupa'nın herhangi bir monarşisinde görülenlerin hepsinden daha uzun ömürlü olmuştur. Bu hanedanın yönettiği siyasi sistem ise yayıldığı coğrafi alanın genişliği, hâkimiyeti altına aldığı kültürlerin çeşitliliği ve yaşadığı sürenin uzunluğu bakımından hem Türk hem de İslâm tarihinde rakipsiz olduğu gibi, dünya tarihinde de benzeri az olan bir büyük siyasi tecrübedir. Aynı bölgede daha önce kurulmuş olan Helen, Roma, Pers ve Sasani gibi imparatorlukların hepsinden daha uzun yaşama başarısı göstermiş bir siyasi sistemdir.

Bu kadar büyük çeşitliliği, bu kadar uzun süre bir arada tutmayı nasıl başardıkları meselesi, Osmanlı tarihinin problematiklerinden biridir. Bu problematiğe 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlıların, oldukça kesin bir cevap sahibi olduklarını, kendi devletlerini "devlet-i âliye-i ebed-müddet" diye nitellemelelerinden anlayabiliriz. Ancak bu nitelermeyi, neye dayandırdıklarını bize açıkça söylemiyorlar; çeşitli alanlarda yapıp ettiklerine bakarak, ancak tahminler yürütebiliriz.

Konumuz ekonomi olduğuna göre, o alanda benimsedikleri tutum ve yapıların ana hatlarını kısaca hatırlarsak, yalnız yüzyıllar süren uzun ömürlülüğün nasıl gerçekleşebildiğini anlamakla kalmaz, aynı zamanda dış âlemin, özellikle Sanayi

Devrimi'nden kaynaklanan meydan okuması ile karşılaştığında, zorunlu görünen köklü değişmeyi başarmada çekilen büyük zorlukları da görme imkânımız olur.

Osmanlı yönetim elitinin iktisat anlayışı, ihtiyaç kavramından temelleniyordu. Onların zihin dünyasında iktisadi faaliyetin özü, bütün katmanları ile toplumun ve devletin ihtiyaçlarını gidermekten ibaretti. Bu anlayışla iktisadi hayatı düzenlerken birkaç ana ilkeye göre hareket ettiler. Dikkate aldıkları birinci ilke, *iaşe* (provizyonizm) idi. Buna göre iktisadi faaliyetin amacı, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar kaliteli, bol ve ucuz olmasını sağlamaktı. Mal ve hizmet üretenler, önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı, ondan sonra da kademe kademe bütün toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeliydiler. Bu sebepten Osmanlılar, ithalat ve ihracat konusunda çağdaşları olan Batı'nın ve bugünün değerlerine hiç uymayan bir tutum içindeydiler. İthalatı serbest bırakıyor, buna karşılık ihracat üzerinde, bazen yasaklamalara varan ölçüde, sıkı bir kontrol rejimi uyguluyorlardı. Devletin misyonu, bu ekonomi anlayışını sağlayacak kanunları, ilişkileri kurumları oluşturmaktan ibaretti. Ekonominin sektörleri ziraat, madencilik, esnafılık ve ticaret alanlarındaki temel düzenlemelerinin hedefi, niteliği bu idi.

Kaynağını oluşturan objektif şartlar ve hizmetinde olduğu amaçlar uzun süre boyunca değişmeden kaldığı için provizyonizm, iktisadi hayata yön veren

Carlo Bossoli, *Kapalıçarşı*, 1845, kâğıt üzerine karışık teknik, Özel Koleksiyon, (Osmanlı Topraklarında İtalyan Oryantalistler, s. 124).

düzenlemelerde ana başvuru ilkesi olarak birkaç yüzyıl boyunca devam etmiş ve öylesine yerleşmiştir ki ikinci bir ilkenin de doğmasına yol açmıştır. *Gelenekçilik* (tradisyonalizm) diye adlandırdığımız bu ilkeyi kısaca, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme; herhangi bir değişme olduğu takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması şeklinde tanımlayabiliriz. İktisadi kararları alırken dikkate aldıkları üçüncü ilke, *fiskalizmdir*. Bunda esas hedef, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu ölçüde yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir.

Bu üç ilkeden oluşan referans sistemi, üretim faktörleri üzerinde devletin kurmaya çalıştığı kontrole istinat ediyordu. Üretim faktörleri dediğimiz toprak, emek ve sermaye üzerinde mümkün olabildiği ölçüde kontrolü elinde bulundurmaya çalışmak, devletin en çok dikkat eder görüldüğü temeldi. İmparatorluk ekonomisinde en büyük paya sahip olan üretim faktörü olarak ziraî topraklar üzerindeki devletin kurduğu kontrol, bu tutumun belirgin ifadesidir. Ziraatta mümkün olan en yüksek düzeyde verimi gerçekleştireceğini düşündükleri işletme tipi, küçük ölçekli aile işletmeleri idi. Toprağın verimine göre 60 ilâ 150

Sebah & Joaillier,
Kunduracılar Çarşısı,
1889, (Dersaadet'in
Fotoğrafçıları 2, s. 543).

dönüm arasında bir arazi ile sınırlandırılan aile işletmelerinin sürekliliğini temin etmek üzere ziraî toprakların mülkiyet hakkı fertlere bırakılmaz, beytülmal adına devletin elinde tutulurdu. Bu sayede işletme biriminin miras yolu ile parçalanmadan oğla geçmesi sağlanırdı. Devlet, üretimde herhangi bir aksamayı önlemek için mülkiyetini elinde bulundurduğu toprakların fertler arası transferini izine bağladığı gibi köylülerin toprağı terk ederek başka yerlere gitmelerine veya işlemeden bırakmalarına da müsaade etmezdi.

Ziraî üretim başta olmak üzere, her türlü üretimin gidermesi gereken ihtiyaçları karşıladığı coğrafi alanı, *Dar Bölge Denge Sistemi*'nin esas mekânı olan kazadan ibaretti. Kaza, merkezinde 3.000-50.000 nüfus barındırabilen kasaba veya şehir ile ona bağlı 20-30'dan 15-200'e kadar değişebilen köylerden oluşan bir birimdir. Ziraî üretimden gelen gıda ve hammaddeleri, kaza merkezinde satın almak, işlemek ve tüketiciye satmak, kasaba esnafının tekelinde idi. Üretim ile tüketim arasındaki dengeyi korumak üzere devlet, her mal ve hizmeti üretmek üzere ayrı loncalar halinde örgütlediği bu esnafları, ziraatta çiftçi işletmelerinde olduğu gibi, belli ortalama büyüklükleri aşmayacak kapasitedeki iş yerlerine veya dükkânlara sahip ustalardan oluşan, eşitlikçi bir cemaat halinde faaliyet göstermelerini sağlayacak şekilde bir düzenlemeye tabi tutardı.

Osmanlı klasik iktisadi dünya görüşüne göre ekonomide, üretim ve mübadelenin esas hedefi üretici, satıcı ve tüketici gruplarının her birine ait ihtiyaçların dengeli bir şekilde karşılanması idi. Bunu gerçekleştirmek üzere devlet, mal ve hizmetlerin maliyetleri ile fiyatları arasındaki farkı, yani kârları bu üç grubun birbiri aleyhine zenginleşmelerine yol açmayacak, her grubun dengeli biçimde varlığını sürdürmesine imkân verecek ölçülerde, belirli sınırlar içinde mutedil tutmayı, esnaf loncalarının da desteğı ile yürüttüğü fiyat kontrolleri sayesinde sağlamaya çalışırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönemde, iktisadi ilişki ve kurumlara şekil ve yön veren kararların oluşmasında bir çeşit koordinat sistemi rolü oynamış görünen bu üç ilke ve bunların istinad ettiği faktör kontrolü her türlü değişme eğilimini istikametlendiren temel çerçeveyi teşkil etmişlerdir. Çeşitli değişme baskıları karşısında da Osmanlı karar organlarını, klasik dönemin bitiminden sonra da etkilemeye uzunca bir süre devam etmiş ve son derece yavaş değişmişlerdir.

Klasik çağda devletin ekonomiye yaklaşımını belirleyen zihni çerçevenin kısa bir özetini sundum. Uzun süre boyunca hâkim olmuş görünen bu çerçeve içinde oluşan ekonominin 18. yüzyılın sonlarında vardığı düzeyi de kısaca özetlemek gerekir.

Fizikî sermaye birikiminin önemli bölümü devlete veya vakıflara ait bulunuyordu. Ziraat, esnaflık, hatta ticaret sektöründe küçük ölçekli işletmeler hâkimdi. Büyük çoğunluğu yakın bölge pazarı için üretim yapan bu işletmelerin içinde, 15-20 işçi çalıştıracak boyuta varmış olanları nadir denecek kadar azdı; iş bölümü ve gelir-servet farklılaşması da son derece düşüktü. Aynı iş kolunda en fakir usta ile en zengin olanı arasındaki farklılaşma, 18. yüzyıl boyunca biraz artmakla birlikte, 1/4'ten nihayet 1/7'ye kadar ulaşabilmişti. Faktör fiyatları üzerindeki kontrolün bir sonucu olarak, özel ellerde sermaye birikim imkânları nisbî olarak kasden biraz geniş tutulmuş olan sarraf ve mültezim grubuna inhisar ediyordu.

Bunlardan biraz daha sınırlı imkânları ile dış ve iç ticaret sektöründe faaliyet gösteren tüccarları da ilâve edersek özel sermayenin sınırına ulaşmış oluruz. Bu iki veya üç zümreye tanınan birikim imkânı, buldukları sektörlerde gördükleri fonksiyondan kaynaklanıyordu. Bu sektörleri bırakmaları halinde, bu imkânı da kaybederlerdi; esasen birikimlerini, maliye ve ticaret dışında, ziraat veya sanayide gelişmeye uygun yatırımlara dönüştürme imkânları çok kısıtlı idi. Ziraatta, kapitalist tipte gelişme yaratacak yatırımlara, mîrî toprak rejimi legal olarak elverişli değildi. Sanayi ve imalât sektöründe, devletin güçlü desteğine sahip cemaatçi ve eşitlikçi esnaf örgütlerinin sıkı ve dayanışmacı yapısına nüfuz ederek yatırım yapmak çok zordu. Üstelik kâr tahdidi, bu sektörü cazip olmaktan çıkarıyordu. 18. yüzyılın sonlarında, savunma savaşlarının ağırlaşan mali yükü altında, bu

Guillaume Berggren,
Semerciler, yaklaşık 1885,
(Dersaadet'in
Fotoğrafçıları 2, s. 537).

ekonomik tablo daha da kötüleşme trendi içinde bulunuyordu. Reform çağının problemlerini çözmek üzere giriştiği faaliyetlerle devlet, bu tabloyu çeşitli yönleri ile değiştirmeye başladığı zaman, aynı tablonun oluşumunda katkısı az olmayan kendi yaklaşım çerçevesini de değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu iki yönlü değişmelerin macerası aynı zamanda reform çağının iktisadi performans hikâyesinin de dikkate değer bir bölümüdür.

Devletin güçlendirilmesi ve büyütülmesi olarak özetlenebilecek reform çağının ekonomi alanında değişmelere yol açan faaliyetlerinin başında, merkezî hazineye ait kaynakların artırılması talebi yer alır. 18. yüzyıl boyunca, çeşitli desantralizasyon eğilimleri içinde -çoğalan aracılara giderek hazineye intikal eden bölümünü düşürdükleri- vergi gelirlerinin artan bölümünü devlet tarafından hazineye intikal ettirme girişimi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren merkezileştirme ile paralel olarak yürütülen ilk faaliyet oldu. Tımar ve zeametleri mukataalaştırmanın hızlanması, malikâneleşmenin dondurulması ve âyanlar tarafından kontrol edilmekte olan kaynakların merkeze transferi, malî alandaki faaliyetlerin esas bölümünü oluşturdu. Başarı ile sonuçlandırılması oldukça yavaş ve zor seyreden bu faaliyetler, 19. yüzyılın ilk 30-40 yılını kapsar. Bunların yanında, mevcut vergilerin artırılması ve yeni vergilerin konulması da oldukça yoğun şekilde sürdürüldü. Klasik dönemde oluşan ekonominin küçük ölçekli birimlerin hâkim olduğu ve birbirine açılma derecesi düşük, dar bölge pazarlarının yan yana dizildiği; üretim faktörlerinin gelirleri üzerindeki kontrolün birikimden çok bölüşümcü mekanizmaları öne çıkardığı yapı özelliği içinde, yeni vergi kaynağı yaratmak için daha çok ziraat ve esnafılık gibi temel üretim sektörlerine yönelmek daha makul görünür. Bununla birlikte getirilen ek vergilerin hemen tamamı ihracat ve bir bölümü de iç ticaret üzerine bindirildiği gibi, hadleri arttırılan vergiler de bu alandakiler oldu. Yüzyılın ilk yarısı boyunca sürdürülen bu uygulamanın ayrıntılarına baktığımız zaman, klasik referans sisteminin iki ilkesinin, provizyonizm ve fiskalizmin henüz bütün canlılığı ile bir makasın iki kolu gibi işletilmekte olduğu görülür. Ancak sistemin üçüncü ilkesi olan tradisyonalizm reform döneminin başlarından itibaren hızlı bir şekilde aşınmaya başlamıştır. Bu, sistemin mantığına da uygundu. Zira tradisyonalizmin esas fonksiyonu, provizyonizme ve fiskalizme uygun olan dengeleri korumaktan ibaretti. Provizyonizm ve fiskalizm yeni birtakım değişmeleri gerektirdiği hallerde değişmenin yolu açılmış oluyordu. Tradisyonalizmin temel norm değerleri olarak örf-i belde, “teamül-i kadîm”, provizyonizme ve fiskalizme uygun değilse, bunlarla çatışan bir nitelik taşıyorsa bunları değiştirmek, merkezileştirmenin büyük ivme kazandığı bu dönemde, artık normal sayılmaya başladı. Klasik çağda bu deyimlerden ne anlaşılacak gerektiği konusunda hiçbir zaman ihtilâf ve tereddüde rastlanmaz. *Kadîm* olan nedir sorusuna 17. yüzyılın sonlarına ait bir kanunname şu tarifi veriyordu: “Kadîm olan odur ki onun evvelini kimse hatırlamaz.” Yani herkesin bildiğidir demek istediği aynı kavram için, meselâ 1859 tarihli bir vekiller heyeti raporunda *teamül-i kadîm* tabirinin, muhtevasının müphem, anlaşılmaz bir kavram olduğu ifade ediliyordu. Artık kimsenin bilmediği kadîmden öncesi değil, bizzat “kadîm”in kendisi olmuştur. Kısacası *kadîm*, artık lügat anlamında kadîm, yani eskimiş ve bilinemez hale gelmiştir.³

Tradisyonalizmin bir referans ilkesi olmaktan çıkması ile reform çağının başlaması arasında, daha derin planda zihni ve fikri bir zamandaşlık, hatta bağlantı da mevcuttur. Osmanlı literatüründe ıslahat diye bilinen ve çok eski tarihlere kadar çıkan faaliyetlerle Reform Çağı arasındaki temel fark, amaçlanan model bakımındandır. Geçmişteki ıslahat faaliyetlerinde amaç, hep mükemmel olduğu düşünülen eski modeli ihya etmektir. Oysa 18. yüzyılın sonlarında başlayan reform çağının modeli, daha başından itibaren artık eskide ve geçmişte değildi. Binaenaleyh tradisyonalizm, geçmişe dönme ve onu ihya etme düşüncesinin terk edilmesi ile birlikte zihni meşruiyet zeminini de kaybetmiş bulunuyordu. Onun içindir ki, 19. yüzyılın ilk yarısında klasik koordinat sisteminin en hızlı terk edilen kanadı bu olmuştur.

Ancak sistemin diğer ilkeleri bakımından durum farklı idi ve bunların değişmesi çok daha yavaş ve zor olmuştur. Fiskalizm, devlete sürekli yeni kaynak bulma humması içinde, varlığını daha geniş ve yeni alanlara yayarak sürdürmeye devam etmiştir. Ona nazaran daha kısa ömürlü olan provizyonizmin yavaş yavaş terk edilmesi 1840'larda başlamış ve ancak 1860'lardan itibaren silinmeye yönelmiştir.

Bu değişimleri, ticaret muahedeleri karşısındaki tutumlarda net olarak izleme imkânını buluyoruz. Bazı tarihçilerin Osmanlı sanayisini yıkmakla itham ederek geçmişte benzeri bulunmadığını düşündükleri 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması, fiskalizm ile birlikte güçlü bir provizyonizmin damgasını taşır. Antlaşmada ithal gümrükleri düşük (%5), ihraç gümrükleri ise yüksek (%12) tutulmuştu. Antlaşmanın müzakere edildiği 1830'lu yıllarda Osmanlı delegeleri ihraç gümrüklerini daha da yükseltmek için uğraşmışlardır, ancak İngilizlerin karşı koymaları ile nispeten düşük saydıkları %12 haddine razı olmuşlardı. Bu, ihracat karşısında provizyonizmden kaynaklanan klasik tutumun biraz daha sertleşmesi, yoğunlaşmasıdır ve ondan farkı da, klasik dönemde ahidnamelerde %3 olarak tespit edilmekte olan ihraç resminin fiskalizmin de katkısı ile dört misline yükseltilmesinden ibarettir. Bu müzakerelerin yapıldığı 1830'lu yıllarda, ilginç bir tesadüf olarak Osmanlı sanayi sektöründe ilk defa buharlı makineleri kullanmaya başlayan birçok yeni fabrika kurulmakta idi. Hemen hepsi devlete ait olan bu fabrikaların herhangi bir koruma altına alınması gibi bir düşüncenin müzakerelerde hiçbir şekilde bahsinin bile edilmediğini biliyoruz. Bunlar ordu için elbise, ayakkabı, fes, mühimmat vs. imal edecek fabrikalardı. Talep edilen miktar ve kalitede mamulleri özel sektör yapabilecek kapasitede değildi. Dışarıdan ithali de hem arzın istikrarı hem de yapılacak harcama bakımından mahzurlu sayılıyordu; yani provizyonist ve fiskalist motiflerle kurulmuş fabrikalardı ve bu sebepten mamullerine gümrük himayesi sağlamak akla bile getirilmedi. Bu fabrikalar giderek çoğaltıldı ve kapasiteleri de genişletildi. 1830'lu yılların sonundan itibaren üretim kapasiteleri devletin ihtiyacını aşan bazı fabrikaların mamulleri serbest pazarda satılmaya başladı. Sınai yatırımların genişlemesi 1840'lı yıllarda hızlanarak devam etti. Dokuma, deri, gıda, cam, porselen, kâğıt gibi çeşitli tüketim malları üreten fabrikalar çoğalınca, bunlara gerekli makine ve teçhizat sağlamak üzere, yatırım malı üreten fabrikalar da kurulmaya başladı. Aynı yıllarda özel teşebbüse de fabrika kurması için çeşitli teşvikler ve kolaylıklar gösterildi. Getirilen teşviklerin en önemlisi, 7-15 yıllık imtiyaz süresi tanımaktı.

Bazı idarî kolaylıklar da sağlandı. Ancak nadir hallerde tanınan 1-2 yıllık gümrük muafiyeti dışında, devletin fiskal fedakârlığını içeren herhangi bir kolaylık düşünülmedi. Bütün bu faaliyetler içinde fiskal fedakârlık olarak nitelenebilecek yegâne uygulama, bu faaliyetlerin sona ermekte olduğu 1850 yılında tanınan gümrük muafiyetidir ve o da sadece devlet fabrikalarına münhasır tutulmuştur. İthal gümrüklerinin yükseltilmesi tarzında bir koruma düşüncesi zihinlerde yoktur. Oldukça şümüllü görünen bu sanayileşme hamlesinin arkasında klasik dönemin fiskalist ve provizyonist anlayışında henüz değişimin söz konusu olmadığı açıkça anlaşılıyor.

Bununla beraber değişimin yavaş yavaş oluşmakta olduğunu 1861 tarihinde imzalanan ticaret antlaşmasında artık görmeye başlıyoruz. Antlaşmada ithal gümrükleri %5'ten %8'e yükseltilmiş, buna karşılık ihrac gümrükleri de %12'den %8'e indirilmiştir. İhracat bakımından daha da önemlisi, gümrük oranının her yıl %1'er azaltılarak 1869'da %1'e çekilmesi ve o tarihten itibaren bu had içinde tutulacağı kararının antlaşmaya dahil edilmesidir. Bu, provizyonizmin artık terk edildiğini ve ihracatın arzu edilir bir faaliyet olarak idrak edilmeye başladığını gösteren önemli bir değişimdir. Bu aşamaya, en az çeyrek yüzyıllık bir dış ticaret

Guillaume Berggren,
Galata'da Sırık
Hamalları, yaklaşık 1885,
(Dersaadet'in
Fotoğrafçuları 2, s. 540).

açığını yaşadıkdan sonra ancak ulaşılabilmiş olması, provizyonizmin Osmanlı zihnindeki izlerinin derinliğinin bir ifadesi sayılmalıdır. Provizyonizm, gıda ve zarurî ihtiyaç maddeleri bakımından şüphesiz tamamen terk edilmedi. Ama klasik dönemde ve daha sonra 19. yüzyılın ortalarına kadar sınaî ve ziraî her türlü mal için geçerli kalan evrenselliği artık sona ermiş bulunuyordu.

Fiskalizm de aynı yıllarda klasik dönemdeki katılığını, sertliğini kaybederek yumuşamaya, daha esnek hale gelmeye başlamıştır. Mamafih bu şekli ile varlığını sürdürmüştür. Nitekim ihraç gümrüklerini düşürmekten doğan malî kayıpların, ithal gümrüğündeki artışla telafi edilmesi düşünülmüştür. İç pazarda fiyatları arttırmaya nihayet razı olmaya başlandığını gösteren bu tutum, aynı zamanda provizyonizmin artık terk edilmekte olduğunu başka bir ifadesidir. Bununla beraber modern korumacılıkla ilgili önemli bir değişme henüz söz konusu olmaya başlamamıştır.

Sanayi alanında 1827’de başlayan bir seri yeni fabrikalar kurma faaliyeti 1850’lerde son buldu. Bu tarihlerden sonra devlete ait fabrika yatırımlarına pek rastlanmaz. Daha önce kurulmuş olanların da 1855’ten sonra çoğu ithal rekabetine dayanamadığı için kapanmıştır. Geleneksel esnaf sektörü de aynı rekabet

Yıldız Fabrika-i
Hümâyûnu.

karşısında 1840'lı yıllarda hızla daralmaya maruz kalarak yardım talebiyle devlete başvurduğu zaman, devlet fiskalist mantıkla hareket ettiği için kendi kurduğu ve kurulmasını teşvik ettiği fabrikalar gibi, onlara da gümrük himayesi sağlamayı hiçbir şekilde düşünmedi. Fiskalist motiften fedakârlık sayılabilecek vergi muafiyetlerine de pek iltifat edilmedi.

Ancak olayların hızı ve genişliği, fikirleri zorlamaktan geri kalmadı. Esnaflık sektöründeki gerileme 1860'lı yıllarda büyük boyutlara vardığı zaman, malî fedakârlık içeren koruma girişimleri de yavaş yavaş ve zorunlu olarak oluşmaya başladı. Sınâi alandaki esnaf üretiminde hızlı daralma hissedilir ölçüde sefaletle yol açınca görüldü ki; bunları desteklemek üzere fiskal fedakârlığın daha önce esirgenmiş olması, uzun vadede hem daha büyük malî kayıplara sebep olmakta, hem de mevcut sosyal yapıda tamiri güç yaralar açmaktadır. Yapılacak bir malî fedakârlığın, neticede genişlemesi beklenen faaliyetten doğacak gelir artışı sayesinde uzun vadede fazlası ile telafi edileceği, bu acı tecrübeler içinde net olarak görüldü. Gümrüklerin bir himaye aleti olarak düşünülmesi de bu tarihlerde başladı. Bu anlayışın sonucudur ki, 1874'te iç gümrükler kaldırıldı. Yeni sınâi yatırımlar için ithal edilecek makine ve aletlerin ithal resminden muaf tutulması da aynı yıllara rastlar. Farklılaştırılmış ithal gümrükleri ile yerli imalâtın koruma şemsiyesi altına alınması fikrine ulaşılmaya da 1880'li yıllarda gerçekleşti. Böylece uzun ve ızdıraplı tecrübelerden sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru ulaşılan bu aşama ile Osmanlı yönetim elitinin yüzyıllar boyunca iktisadi hayata bakışını temellendiren referans çerçevesi de artık sona ermiş bulunuyordu.

Mamafih sözü edilen prensiplerin muhtevalarına ait izlerin tümü ile tarihten silinmiş olduğu elbette ki söylenemez. Birbirinden bağımsız ve kopuk, parçalı pratikler olarak, şartların gerektirdiği veya engellemediği hallerde, daha sonraki tarihlerde de zaman zaman şu veya bu şekilde ortaya çıkmaktan geri kalmadıkları muhakkaktır. Sona ermiş olan, her üç ilkenin bir koordinat sistemi halinde, Osmanlı dünyasının iktisadi hayatı düzenlemekte istinat ettiği referans çerçevesidir. Yüzyıllar boyunca yavaş yavaş oluşturulan bu referans çerçevesine dayanarak inşa ettikleri sistemin, iktisadi bakımdan hem büyümeyi, hem de küçülmeyi ve dağılmayı engelleyen mekanizmaları içinde taşıdığını düşündükleri içindir ki, Osmanlı eliti kurmuş oldukları sistemi, *Devlet-i aliyye-i ebed-müddet* diye nitilemekte tereddüt etmemişlerdi. Dış âlemde oluşan ve tarihin akışını kökten değiştiren değişmelere uzun süre direnmelerinin de dayanaklarından birini oluşturan bu referans sisteminin sona ermesiyle zamandaş olarak, başkalaşmanın da caddesine iyice girmiş oluyorlardı. Bu cadde, bünyeyi iktisadi küçülmeye de büyümeye de götürecektir risk ve şanslara açık yeni bir güzergâh idi ve tarihin müteakip safhalarında bu risk ve şanslar sırası ile tecrübe edilecekti.

Dipnotlar

1 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 29-31.

2 İstanbul Kadı Sicili No 25 (15.2.1766 tarihli ferman).

3 BOA., İ.MVL 633.

نَقْمًا مَسْدًا إِلَى
نَائِكَ لِكَلَّةِ ابْتِمَاؤِ زَيْرَةٍ
يَا كِرَاؤُنْ عُرُوشِ سَائِفٍ
مُحَمَّدُ بَرْبَرٌ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Abdülmecid Dönemi'nin En nemli Mali Reformu/Sorunu: Kâğit Para

Güçlü Kayral*

Abdülmecid dönemiyle birlikte Osmanlı maliye yönetimi, Batı tarzı çeşitli mali araçları tecrübe etmeye başlamıştı. Sikke reformu, kâğit para kullanımı ve banka teşekkülleri gibi bir takım ilkler hayata geçiriliyordu. Bunların iinden kâğit para tecrübesi, çıkartıldığı andan itibaren tüm ekonomiyi etkileyecek yeni bir dönemin de başlangıcıydı. Halk arasında "kaime" olarak adlandırılan ilk kâğit paralar 23 senelik tecrübenin ardından, emisyonların kötü yönetilmesi nedeniyle nefret edilir olacak ve büyük zahmetlerle tedavülden kaldırılacaktı. Ancak tedavüle çıkarılışı hep çaresizlik ve mecburiyete dayanan kâğit para serüveni orada kalmayacak, takip eden tüm padişahlar -bazıları kısa dönemlerde de olsa- kâğit paraya başvurmak zorunda kalacaklardı. Osmanlı kâğit para tarihinin 1840-1862 yılları arasındaki ilk evresini irdeleyeceğimiz bu yazımızda öncelikli olarak paraya ihtiyacı doğuran koşulları ve takip eden süreçleri aktarmaya çalışacağız.

1840'da kâğit paranın çıkarılış amacının Tanzimat reformlarının finansmanı için olduğu aşıkârdır. Ancak burada önemle altının çizilmesi gereken nokta, hazinenin arka arkaya yaşıdığı ekonomik krizlerdir. nceki sultanlar döneminde de birçok buhran yaşanmış, hazine için acil ek gelire ihtiyaç duyulduğunda da hep sikkenin ayar ve ölçüleri ile oynanarak (tağşiş) paranın değeri düşürülmüştü. Osmanlı mali tarihi, hazinenin en kuvvetli olduğu düşünülen dönemlerde bile, sefer ihtiyaçları için akedeki gümüşün eksilmesi ve bunlarla ilgili yaşanan karışıklıkları sıklıkla yazmaktadır. Karlofça Antlaşması'nı takiben başlayan gerileme sürecinde ise esham çıkarılması, buhranlara karşı yeni bir çözüm olarak devreye alınmıştır. 1775'den itibaren kullanılmaya başlayan esham, devlet gelirlerinin peşinen satılması ya da başka bir deyişle gelecekteki gelirlerle ödenecek kısa vadeli devlet tahvilleridir.

Sultan Abdülmecid genç yaşta tahta geçtiğinde, babası II. Mahmud'dan ekonomik olarak çok güç durumda bir devlet devralmıştı. Yeniçeri ordusunun kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulması, Rusya ile yapılan savaşı, hemen arkasından Yunanistan'ın bağımsızlığı ve İşkodra olayları hazineyi dara sokmuştu. Tüm bunlara ek olarak, 1830'lu yıllarda yapılan reformların getirdiği mali yükler, dolayısıyla da bütçede çok ciddi açıklar vardı.

II. Mahmud devrinin bir özelliği de, Osmanlı tarihinde sikkenin en fazla tağşiş edildiği; yani en çok enflasyonun olduğu dönem olmasıdır. Bu dönemde altın sikke 35, gümüş de 37 kere tağşiş edilmiş neticede, II. Mahmud tahta çıktığında 19 kuruş olan bir

* Araştırmacı-Nmismat, Türk Nümismatik Derneği Yönetim Kurulu yesi, İzmir Nümismatik Derneği Başkan Yardımcısı.

sterlin, öldüğü tarih olan 1839'da 106 kuruşa çıkmıştı. Tüm bunların yanında Mehmet Ali Paşa'nın ordusu 1839'da Osmanlı kuvvetlerini yenmiş, Anadolu'ya yaklaşmıştı. Bu hareket Avrupa'nın büyük güçlerinin de araya girmesiyle bastırılacak, ancak Babiâli bir hayli masraf gerektiren askerî harcamalar yapmak durumunda kalacaktı.

Abdülmecid tahta geçtikten kısa bir süre sonra, 1839'da ilan edilen reform fermanı, Gülhane Hatt-ı Şerifi, hukukta ve adalette, vergilendirmede, askerî hizmetlerde ve genel olarak sivil idarede yeni tedbirlerin alınacağını taahhüt ediyordu. Ancak, halka vaat edilen reformların hayata geçirilmesi de, büyük mali kaynağa ihtiyaç hissettirmektedir. Bununla birlikte, Babiâli'nin gelirleri, iltizamın, kaldırılıp muhassıllık sisteminin, kurulmasıyla yani vergilerin doğrudan toplanması sistemi getirildiğinde, azaldı. Çünkü eski sistemden kazançları olanların aleyhte hareketlerine ek olarak sistemsizlik, toplanan vergilerin İstanbul'a ulaştırılmasındaki güçlükler ve yeni vergi memurlarının deneyimsizliği gelirlerin beklenenin altında olmasıyla sonuçlandı.

Aynı zamanda gümrük vergileri getirmesi gereken geliri getiriyordu. Çünkü bu dönemde, en önemli ihraç kalemi olan hububat hasatı kötü durumdaydı. Bu, Babiâli'yi Eylül'ün başlarında, Ekim'den itibaren üç aylık bir süre için Osmanlı İmparatorluğu'ndan hububat ihracının tamamen yasaklandığını bildirmeye itti. Babiâli, kısmen geleneksel kapitülasyon sisteminin sonucu olarak anlaşmalarla imparatorluğa girecek ithal mallar üzerine ancak %3 vergi koymak zorundaydı. İhraç malları için de %3 vergi ödeniyordu. Buna ek olarak, üretim yerinden gemiyle götürüleceği limana ulaştırıldığı zaman, % 9 oranında bir vergiye daha tabiydi. Ticaret azaldığı için doğal olarak tüm bu gelirler düşüyordu. Kötü hasat aynı zamanda aşar vergisinden daha az gelir demektir. Hâlbuki bu, devletin en büyük geliri idi. 1840 hazine krizi böylece ortaya çıkmış oldu.

Önceki dönemde devlet dairelerinin, kendilerine verilen fonlar tükendiğinde, borç karşılığı "sergi" açmasına izin verilmişti. Böylece ticari banliyö kenti olan Galata'nın sarraflarına önemli miktarda kısa vadeli olarak borçlanılmıştı. Buna rağmen, içinde bulunulan koşullarda dış borç gibi bir alternatif olmadığından, yeniden iç borçlanmaya gidilmesi yani esham çıkarılması değerlendirildi. Hazinesinin zor durumda olduğu zamanlarda -özellikle de savaş zamanları- çıkartılan eshamların satışı kolay oluyordu ama iş faiz ödemelerine geldiğinde sorunlar başlıyordu. Ayrıca, sistem teorik olarak sahiplerinin hayatta olmaları kaydına bağlıydı. Bir başka deyişle eshamlar, sahipleri öldüklerinde devlete geri dönüyor ve tekrar satılabiliyordu. Ancak pratikte bunlar alım satım yoluyla el değiştirebiliyor ve devlet de sürekli faiz ödemek zorunda kalıyordu. Alım satımlar için sonradan bir vergi konulduysa da devlet eshamların neden olduğu kayıplardan kurtulamamıştı.

Dolayısıyla, eshamı yeniden kullanmadan önce geçmişte yaşanan olumsuz tecrübeler doğrultusunda bazı değişikliklerin yapılması gerekiyordu. Bunun için bilinen yöntemin üzerinde oynanıp, geçerlilik süresi bulunan, nama yazılı olmayan ve tedavül işlerliği olup sikke yerine kullanılabilen kaimeler, bir başka deyişle, faizli kâğıt paralar türetildi.

Söz konusu kaimelerin anaparaları sekiz senede ödenecek şekilde %12,5 faizli olmaları kararlaştırıldı. Gerçi 5 Şubat 1840'ta İstanbul'daki London Times'ın muhabirinin yazdığına göre, yerel sarraflar devlete yaklaşık bir milyon pound'luk, iki yıl içinde %18 faizle, 6 ayda bir ödenebilecek borç vermekteydiler. Galata bankerlerinden bu

çeşit kısa vadeli borç alımı ve faiz oranı hariç pek olağan dışı değildi. Ancak %12 faiz bu dönemde daha yaygın görünmekteydi ve bu faiz oranı yerel yönetimlerin borç alabilmesi için, piyasayı daha düşük bir orana çekmekteydi.

Sekiz senenin sonunda kaimeler piyasadan çekilecekti. İlk olarak 1840 yılının başlarında 160.000 liralık kaime çıkarıldı. "Kavaim-i nakdiyye-i mu'tebere" adı verilen ve karşılığı İstanbul gümrük gelirlerine endekslenmiş, 500 kuruşluk kupürde olan bu yeni para, ülkenin her tarafında nakit para yerine geçecekti. O zamanlar sterlin 1.07 Türk lirasına eşitti. Bu yüzden toplam tedavül yaklaşık olarak 149.500 İngiliz pounduna eşit olmaktaydı.

Çıkarılan kaimenin hazinenin ihtiyacına cevap verememesi üzerine, 10 Eylül 1840'da 240.000 liralık daha kâğıt para çıkarılarak emisyonun genişletilmesine karar verildi. Bu yeni kaimeler, ebat olarak eskilerinden farklıydı. Ayrıca 500 kuruşluk olan ilk kaimeler o günler için çok büyük kupürdüler; küçük ölçekte alım satımlarda kolaylıkla kullanılamazdı. Bu nedenle ikinci seri kaimeler 50, 100, 250, 500, 1.000 ve 2000 kuruşluk olmak üzere 6 ayrı kupürdeydi.

Bu paralarla birlikte yapılan ilan ve duyurularda kaimelerin nakit hükmünde tedavüle olacağı söyleniyordu. Ayrıca ilanda kaimenin vilayetlerde vergi memurları tarafından, hükümet ödemeleri için İstanbul'daki Hazine'de kabul edileceği de belirtilmekteydi. Boyutta ve cinste yapılan değişiklik, kaimenin para olarak gündelik işlerde kullanımını kolaylaştırmak manasına geliyordu. Ancak kaimeler, istenildiğinde de metal paraya çevrilemiyordu ve ancak 8 yıl sonra nakde dönebilmekteydi. İlave olarak, para olarak madeni değeri olan sikkeye alışmış ve itibari değer konusunda fikri olmayan halk arasında kaimeler, başlangıçta pek rağbet görmedi. Yine de kısa süre içinde faizi tatlı geldi ve hükümetin elindeki kaimeler satıldı.

Esham mevzuatında kısmen oynanarak yeni paralar piyasaya verilmişti fakat öngörülemediğinden dolayı değiştirilmeyen bazı eski usuller, farklı çapta yeni sıkıntılara sebep olacaktı. Yeni çıkarılan faizli paraların öncelikli sorunu, esham alışkanlığı/geleneği, Devletin diğer belgeleri gibi geniş kâğıt üzerine elde yazılmışlardı; yani kolay taklit edilebilirdiler. İkinci olarak, yüksek kupürlerde çıkarılmışlardı; bu da kötü niyetlileri teşvik ediyordu. Üçüncü olarak da geçerli olduğu coğrafyaya bir sınırlama getirilmemişti; yani İstanbul'dan uzak yerlerde kontrol edilmeleri imkân dâhilinde değildi. Sahte oldukları sadece faiz almak için hazineye getirildiklerinde ortaya çıkabiliyordu. Bu boşluklar sahtekârlar ve kalpazanlar tarafından çok çabuk değerlendirildi ve neredeyse paralar piyasaya verilir verilmez tahrif ve taklit edilerek maliyeyi zarara uğratmaya başladılar.

Tabii ki devlet de çıkan sorunlar karşısında boş durmadı. Arka arkaya tedavüle verilen el yazması paralarda, bir takım değişikliklerle, önlemler alınmaya başlandı. Paraların üzerlerine önce padişah tuğrası ve maliye nezaretinin mühürleri vuruldu. Ardından da tahrif edilmelerini önlemek için anapara ve faizin yazılı olduğu mühürler kullanıldı. Hükümet, aldığı bu fiziksel önlemlerin yanında halka genelgeler

100 Kr. 1840'da tedavüle verilen ilk el yazması kaime, %12,5 faizli.

1 50 Kr. 1841'de çıkarılan ilk matbu kaime.

2 250 Kr. 3. tertip %10 faizli kaime, 1844.

3 4. tertip % 6 faizli 10000 Kr. 1847.

4 5. tertip % 6 faizli 50 Kr. 1849. Arkasında maliye nazırı mührüyle birlikte ödenen faiz damgaları bulunmaktadır.

1

2

yayımlayarak, sahte kaimeyle yakalanan şahsın sorumlu olacağını, bundan dolayı alışverişlerde kaimelerin sahte olup olmadığına dikkat etmelerini ve kaimeleri aldıkları şahsı iyi tanımaları konusunda uyardı. Tedbirler teoride önleyiciydi ama kalpazanlar için yeterli olmadı. Bunun üzerine, tedavüle çıkmalarını takip eden bir sene içinde el yazılı kaimelerden vazgeçilerek matbu kaimeler bastırıldı ve tedavüle verilmeye başlandı.

1841'de el yazma kaimelerin yerine tedavüle verilmeye başlanan yeni matbu kaimeler koçanlı ve seri numaralıydılar ama sahtekârlar kolay kazancın tadını almışlardı. Bu yeni matbu kaimeler de çok kısa bir zaman içinde taklit edildiler. Bunun üzerine sahteciliğe çare olarak tedavüldeki paraların, belirli taksit döneminde yeni tarzda basılan kaimelerle değişimi uygulanmaya başlandı. Takip eden 3. tertip kaime yine koçanlı ve seri numaralıydı ama bu sefer "talik" harflerle (Fars stili) basılmıştı. 4. Tertipte ise grafik ağırlık artacak, paralar daha süslü olmakla beraber üzerlerindeki yazılar fazlalaşacaktı. Arkadan gelen tertiplerde de her defasında değişik ve daha yoğun grafik tasarımlar kullanıldı. 1840'da tedavüle verilmeye başlanan kâğıt paralar, her defasında kalpazanlığa karşı yeni bir önlem denenerek, on sene içinde altı defa değiştirildiler.

Kâğıt paraların bu kadar çok taklit edilmesinin nedenlerinden biri de paraların kupürleriydi. Kuruşun alt birimi olan "para"nın hala geçtiği (40 para = 1 kuruş) ve alım gücünün olduğu bu ortamda, kâğıt paraların en küçük kupürü 50 kuruştı. Kupürler, 50 kuruştan başlayıp sırasıyla 100, 250, 500, 1000, 2000 ve 5000 kuruşa kadar çıkıyordu. Dolayısıyla bu paralar, alışverişlerde kullanılmaktan ziyade tasarruf aracı şeklini alıyor ya da büyük tüccarların ve bankaların kendi aralarında ve devletle işlemlerinde kullandıkları değerli kâğıtlar olarak kalıyorlardı.

Kâğıt para uygulamasının ilk on senesinde bu denli yüksek kupürlü olması,

kullanımı, kolay tedavüle verilmesi ve çabuk fon toplanması nedeniyle özellikle tercih edilmekteydi. Bunun yanı sıra, faiz ödeme zamanlarında da işlemler pratik olmaktadır. 100 tane 50 kuruşluk kupürün kaydedilip mühürlenmesi ile 1 tane 5000 kuruşluk kupür işleminin işletme maliyeti kıyaslanamazdı. Bu sebeptendir ki, 1844'de çıkarılan 3. emisyonunda, 50 ve 100 kuruşluk küçük kupürlerden vazgeçilmiş ve en küçüğü 250'lik olacak şekilde 5000 kuruşa kadar kupürler piyasaya verilmiştir. Üç sene sonra 1847'de 4. emisyonunda ise bu 250 kuruştan da vazgeçilerek yerine 10000 kuruşluk kupür tedavüle sürülmüştür.

Ancak kısa sürede büyük kupürlerin de dezavantajları fark edildi ve ertesi sene çıkarılan paralarda ve 1849'da takip eden 5. emisyon ile birlikte yeniden -50 kuruşluğa kadar olan- küçük kupürler tedavüle verildiler. Tekrar ufaklıklara dönüşün en önemli nedeni, paraların sadece taksit dönemlerinde ortaya çıkması, diğer zamanlarda ise dolaşımda görünmemesinden kaynaklanmaktaydı. Kısaca paralar yaygın olarak kullanılmadığından, asıl amaç olan tedavül için para bulunamıyor; bu sefer de ödemelerdeki nakit sıkıntısı Babıâli'nin önüne sorun olarak geliyordu.

Hazineyi kâğıt paralar ile ilgili sıkıntıya sokan diğer bir

3

4

konu ise faizleriydi. Faizler senede iki defa, Haziran ve Aralık aylarında, ödenmekteydi. Bir yandan sorunlarından dolayı kaimeyi kaldırma çarelerini ararken, bir yandan da getirdiği yükü azaltma amacıyla faizlerini yarıya düşürmeyi planlayan Babiâli, üçüncü emisyonla birlikte faizleri %12,5'tan 10'a; takip eden emisyonlarda ise %6'ya indirdi. Bu kararların arkasındaki en önemli faktörlerden birisi, halkın faiz sevdasıyla kaimeyi tahvil gibi saklamasının önüne geçerek daha fazla tedavülde dolaşmasını sağlamaktı.

1840'ların sonuna doğru, İstanbul'da ufaklıkların (küçük değerli madeni paraların) kronik eksikliğinin sonucu olarak, kaimenin değeri biraz zarar gördü. Ufaklık noksanlığına sebep olarak, basımlarının genelde az olması; başkent dışında sadece sikkelerin geçerli olması; ithalat ve Avrupa'ya olan borçların madeni paralarla ödemesi; beşlik ve altılıklara güvensizliğin altına ve gümüşe rağbeti artırması; yeni Osmanlı madeni paralarının aleyhine, eski Osmanlı ve yabancı madeni paralara olan talep ve döviz kurlarındaki istikrarsızlık gösterilebilir.

Bu dönemde gerçekleşen ilginç durumlardan biri de ilk defa maliye haricinde bir bakanlığın kâğıt para çıkarmasına izin verilmesiydi. 1846 yılı başlarında Sultan II. Mahmud'un türbesinin imarı için Evkaf Nezareti, -padişahın da izniyle- tedavüle faizli kâğıt para sürdü. "Evrak-ı Nakdiyye-i Vazaif" olarak adlandırılan bu kâğıt paralar 1851'e kadar piyasada kaldı.

Vazaif kavaimi, 1847.

1845'te Babiâli, tanınmış sarraflardan, Alleon ve Baltazzi'yle, hazineden yıllık öde-

meye karşılık olarak Londra ve Paris'te poliçeleri tedarik etmek ve kambiyo rayicini 110 kuruşta sabit tutmak için kontrat yaptı. İlk başlarda başarı sağlanır gibi oldu ve iki yıl içinde Osmanlı Devleti'nden destekle aynı işlevleri yerine getirmek için Banque de Constantinople'u kurdular. Sermayesi olmayan ve devlet desteğine dayanan bu banka sonunda Babiâli'ye çok pahalıya mal olacaktı. Hükümet bankaya taahhüdünü kâğıt para ile ödediğinden İstanbul piyasasında madeni para yokken, banka da kaime ile ödeme yapmaktaydı. Ancak, tahsilâtlarında sınırlı sayıda kaimiyi kabul etti ve sonucunda da kâğıt paranın değerinde dalgalanmalar meydana geldi.

1848'in sonunda kalabalık bir Galata bankerleri grubu, Babiâli'nin kendi payına diğer tedbirlerle birlikte "kaimelelere sabit bir döviz kuru verilmesini" sağlayacak tedbirlerin alınması şartıyla parasal durumu stabilize etmek için yardım taahhüdünde bulundular. Ama bu girişim olumlu sonuçlanmayacaktı.

Osmanlı maliyesinin günden güne kötüye giden durumu, 1848'den itibaren bir buhran halini aldı. Gelirler giderleri karşılayamıyor, yeni gelir kaynakları oluşturulamıyordu. Soruna acil bir çare olmak üzere Avrupa'dan borç alınması düşünüldü; hatta Paris ve Londra bankalarıyla 55 milyon franklık bir kredi anlaşması sağlanmasına rağmen, Sadrazam Reşid Paşa'nın sadarettten uzaklaştırılması

ve Sultan Abdülmecid'in borçlanmaya karşı çıkması üzerine bu girişim başarısızlığa uğradı. Hazine memur maaşlarını dahi ödeyemeyecek hale gelmişti. Bu zor durumun aşılabilmesi amacıyla alınan tedbirlerden biri de, 1850'de, piyasadaki faizli kaimenin bir kısmının çekilerek yerine 10 ve 20 kuruşluk faizsiz kaimenin piyasaya sürülmesi olacaktı. Bu sayede faiz ödemeleri azaltılarak hazine rahatlatılmış oluyordu.

Osmanlı kâğıt para tarihinde yeni bir evre olan faizsiz kâğıt paralar küçük kupür-lüydüler. İlk önce 20 kuruşluk, ardından 10 kuruşluk kaimeler piyasaya verildi. Resmi açıklamaya göre, bunlar küçük ticari işlerde alışverişi kolaylaştırmak için piyasaya sürülmüştü ve böyle düşük miktarlarda faiz çok az olacağı için verilmeyecekti. Bu açıklama doğru olabilirdi, fakat bu yeni emisyonların hazineye masrafsız bir ek gelir getirdiği de aşikârdır. Elbette ki hiç kimse küçük kâğıt paraları elde tutmadı. Bunlar çabucak piyasada dolaştı, çabucak eskidi, sahteciliğe davet etti. Faizsiz olduklarından ve faiz ödemesi için hazineye getirilip kontrol edilemediklerinden, bunların piyasadaki sahtelerinin tespiti daha da güçtü. Sahtecilik sorununa çare olarak bunların da faizli kaimeler gibi altı ayda bir kere hazineye getirilerek kontrol ettirilmeleri kararlaştırıldı.

Sebepler oldukları zararlar yüzünden maliye nazırları kâğıt parayı kaldırmak için planlar yapmaya çalışırken, 1853'de Rus (Kırım) savaşı patlak verdi. Savaş demek olağanüstü harcamalar demektir. Bu sebeple 1854 Mart'ının sonlarında, askerî birliklerin bulunduğu her yerde kullanılması için "ordu kaimesi" adı altında faizsiz paralar emisyonuna

10 kuruşluk ilk faizsiz kaimeler, 1850. Arkasında maliyenin muayene mührü bulunmaktadır.

verildi. Savaşın sonunda tedavülden kaldırılması planlanan bu kaimeler, taşra mal sandıklarında da para gibi kabul edileceklerdi. Bunlar İstanbul'da kullanılan 10 ve 20 kuruşluk faizsiz kaimelerin üzerine "ordu-yı hümayûnlara mahsus varaka" olduklarına dair bir mühür vurularak oluşturulmuştu. Savaş, zaten krizde olan hazinenin üzerine yeni bir kambur olmuş, yaklaşık 11 milyon sterlinlik ilave yük bindirmişti. Bir yandan yeni faizli ve faizsiz kâğıt paralar çıkarılarak bazı açıklar kapatılmaya çalışılırken, bir taraftan da esham-ı cedide, esham-ı mümtaze ve esham-ı adiyeye adıyla yeni iç borçlar oluşturuluyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ilk defa 1854'te İngiltere'den 3 milyon sterlinlik bir dış borç almak zorunda kalacaktı. Bu dış borcu ardı ardına alınan diğerleri takip edecek ve 1875'de devlet resmen iflas edecekti. Bu dönemde alınmaya başlayan borçlar ancak 100 sene sonra 1954'te kapatılabilecekti.

Savaş başlamadan önce 264.000 kese civarında olan kâğıt para emisyonu dört sene içinde 1.268.000 keseye çıkmıştı. (1 kese = 500 kuruş). Bunların içinde toplamı 856.250 keseye ulaşan faizsiz kaimeler ve ordu kaimeleri savaş sonrasında da bir süre tedavülde kaldı. Ordu kaimelerinin tedavülden kaldırılması ancak Mayıs 1857'de olabildi.

Yazımızın başlarında belirttiğimiz üzere, Osmanlı ekonomisinin kronik sorunu olan ufak para noksanlığı bu dönemde de fazlasıyla ortaya çıkıyordu. Savaş nedeniyle ufak değerli sikkeler iyice bulunamaz duruma geldi. Özellikle İstanbul'da, alışverişlerde zorluk çekilmekte ve bulunabilen sikkeler de değerinin üstünde bir

20 kuruşluk Ordu Kaimesi, 1854. Arkasında "ordu-yı hümayûnlara mahsus evrak-ı nakdiye-i muteberedir" yazılı mühür bulunmaktadır.

fiyatla satılmaktaydı. Sosyal hayatın döndüğü Galata ve Beyoğlu civarındaki bir takım esnaflar, bu sıkıntıyı aşmak için jetonlar, markalar, fişler ve biletler bastırarak ufaklık yerine kullanmaya başladılar. Anadolu ve Türk geleneklerine göre para basımı devletin hükümlerine hakları ile ilgili bir durumdu. Babiâli derhal genelgeler yayınlayarak bu biletler ve jetonları piyasaya sürenlerin yakalanıp cezalandırılacağını duyurdu ve Anadolu'ya yüklü miktarda sikke çıkışını yasakladı. Bununla birlikte ufaklık sıkıntısına çare olması amacıyla 100.000 liralık faizli kaimenin piyasadan çekilerek yerine faizsiz kaime 10 kuruşluk kaime ile 5 ve 10 paralık bakır sikke bastırılması kararlaştırıldı.

Üst üste alınan dış borçlar artık Osmanlı ekonomisi için olağan bir durum olmaya başlamıştı. Avrupalı sermayedarlar için de Osmanlı Devleti'ne borç para vermek kârlı bir yatırım olarak görünüyordu. Babiâli, gelen borç tekliflerini bu defa faizli kâğıt paraların kaldırılması amacıyla kabul edecekti. Bu sırada piyasadaki faizli kaime ve faizsiz kaimenin miktarı da toplam 6.189.790 liraya ulaşmıştı. Nisan 1858'de alınan dış borçla bunların önemli bir kısmı ortadan kaldırıldı ve piyasada 800.000 lira tutarında kaime kaldı.

Hükümetin kaimeleri tamamen kaldırmak için yaptıkları bununla kalmıyordu. İstanbul halkından iane (yardım) toplama, esham çıkarma gibi çeşitli tedbirlere de başvuruldu. Aslında sürekli değerlerinin düşmesi yüzünden, kaimeden en çok muzdarip olan kesim halktı ve yardım kampanyaları oldukça başarılı oldu. Ancak 1860'da yaşanan Şam olayları, kaimelerin kaldırılması için toplanan yardım paralarının da harcanmasına sebep olmuştu. Hatta hükümet Şam olaylarında mağdur olan Marunîlerin ziyanlarını karşılamak maksadıyla "Tazminat Kaimesi" adıyla bir kaime emisyonu daha çıkarmak zorunda kalıyordu.

Ufak para noksanlığına çare olarak üretilen jetonlardan örnekler.

Mali idare, Şam meselesinin yatırılmasıyla sona erdirildikten sonra konuyu tekrar ele alarak Fransa uyruklu Jules Mirés ile fahiş fiyatla 16 milyon sterlinlik bir borç anlaşması imzalamışsa da, bu girişim Fransa'nın Mirés'i tutuklamasıyla sonuçsuz kaldı. Bu son fiyasko, ümidini projeye bağlayanlar açısından büyük bir yıkım ve İstanbul'dan Londra ve Marsilya'ya ve uzanan bir dizi iflase neden oldu. Bunun üzerine, İngiliz hükümetinin kefaletiyle İngiltere'den 5.000.000 liralık bir borç alınması için teşebbüse geçilmişse de, bu da başarısızlıkla sonuçlandı.

Tüm bunlar olurken, 25 Haziran 1861'de Sultan Abdülmecid vefat etti. Kâğıt paraları kaldırma işi yerine geçen Sultan Abdülaziz'e kalacaktı.

Osmanlı ekonomisi yönetimindeki en büyük eksiklik piyasaları kontrol edip yöneten bir merkez bankasının olmamasıydı. Bu işler, Galata'daki birkaç spekülâtör ve bankerin çıkarlarına göre yönetilmekteydi. Savaş sonrası dönemde bu eksiklik daha fazla kendini gösterdi. Bunun üzerine hem denetimi ele almak hem de kaimeleri kaldırmak maksadıyla bir banka kurulması düşünüldü. Aralarında büyük Galata bankerleri de olan bir grup, Nisan 1860'da hükümete müracaat ederek 320.000 sterlin sermayeli İttihad-ı Mali Şirketi'ni kurdu; ancak yapılan anlaşmaya rağmen şirket bankaya dönüşemedi.

13. emisyon faizli 1000 Kr. 1858. Arkasında faiz damgaları bulunmaktadır.

Faizli kaimelerden kurtulabilmek için artık dış borç bulunamıyordu. Bunun üzerine kâğıt paranın yurt geneline yaygınlaştırılması ve sikke yerine yasal ödeme aracı olması gündeme geldi. 1862 Mart'ının sonundan itibaren geçerli olmak ve Cidde ile Yemen eyaletlerinin dışında bütün ülkede tedavül etmek üzere 12.500.000 liralık kaimenin çıkarılması kararlaştırıldı. Filigranlı olarak basılması tasarlanan yeni kaimelerle ilgili çalışmalar yürütülürken, 13 Aralık 1861 Perşembe günü İstanbul'da kriz patladı ve altının fiyatı 400 kuruşa fırlayarak kaime artık piyasada kabul edilmez oldu. Esnaf ve tüccar panik içerisinde işyerlerini kapadı ve her tarafı endişe ve ihtilal korkusu sardı. Yaşanan kaos üzerine hükümet yaptığı duyurularla 160 kuruşun üstünde altın satanların hapse atılacağı ve dükkânlarını açarak ticarete başlamaları gerektiğini buyurdu ve dükkanlar yeniden açtırıldı. Babıâli'nin sarraflara baskı yaparak aldığı tedbirlerle kısa sürede altının kaime karşısındaki değeri 190 kuruşa düştü. Bu yaşananlar, piyasanın spekülasyona ne kadar duyarlı olduğunu göstermekteydi. Halk zaten kaimeye karşı tepkiliyken bu kriz iyice nefret doğurdu. Hükümet piyasayı psikolojik olarak rahatlatmak için İstanbul'un dört yerinde kaimeyi altınla değiştirmek amacıyla bürolar açtı. Ancak tüm tedbirlere rağmen kaimenin fiyatı beklenen seviyelere inmedi. Neticesinde 11 Ocak 1862 tarihli bir emirle derhal mali reformlar yapılmasını isteyen Sultan Abdülaziz, Mart ayına kadar memurlara maaş ödemesini durdurdu; ardından, dönemin en parlak devlet adamı olan Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı Sadrazamlığa atayarak maliyenin tek yetkilisi olarak tayin etti.

Fuad Paşa öncelikle maliye hakkında ayrıntılı bir rapor hazırladı. Rapora göre devletin bütün borçlarının toplamı yirmi milyon; bütçe açığı beş milyon ve tedavüldeki kaimenin miktarı da toplam 10.350.000 liraydı. Fuad Paşa raporunda özellikle kaimenin taşraya yaygınlaştırılması kararını da eleştirerek maliyenin kaime belasından mutlaka kurtarılması gerektiğini belirtiyordu. Kaimenin kaldırılması için de önerisi, konsolidasyon yoluyla, yani kaime bedelinin bir kısmının nakit ve bir kısmının da esham olarak ödenmesiydi. Bu sırada Londra'dan talep edilen borçlanma için olumlu cevap geldi ve nominal değeri 8.800.000 Osmanlı lirası olan %6 faizli bir borç sözleşmesi imzalandı. Bu borçlanmayla hazineye 5.984.000 lira geliyordu. Diğer yandan yapılan bir anlaşma ile Osmanlı Bankası'na devlet bankası niteliği kazandırıldı. Gerekli paranın sağlanması ve

Sadrazam Fuad Paşa.

14. emisyon faizsiz
10 Kr. 1861.

değişim işlerini organize ederek bankanın teşkili sonrasında, %40'ı nakit ve %60'ı da esham-ı cedide olarak ödenerek 13 Temmuz 1862'den itibaren kaimenin geri çekilmesi işlemine başlandı.

Çalışmalar kısa sürede sonuç verdi. İki ay sonrasında, 13 Eylül 1862'de, kaimelerin tedavülden kaldırıldığı ve bundan sonra alışverişlerin sikkeyle yapılması gerektiği kamuoyuna duyuruldu. İki ay gibi kısa bir süre zarfında, sayıları yaklaşık 33,5 milyon bulan kaimenin piyasadan çekilme muameleleri tamamlandı.

Kaimelerin tedavülden kaldırıldığına duyurulması, halk arasında büyük coşku yarattı. Babiâli'ye ve padişaha bu kararı almalarından dolayı teşekkür ve tebrik dilekçeleri yağdı. Bazı camilerde özel namazlar kılındı padişaha dualar edildi. Böylece 23 sene boyunca özellikle İstanbul halkını sıkıntıya sokmuş olan kaime ortadan kaldırılmış oldu.

Özet olarak, kaime 1840'ta bir çeşit iç borç olarak, sıkışık durumdaki hazineye gelir sağlamak için ortaya çıkarıldı. Ancak hazinenin diğer tahvillerinden farklı olarak alışverişlerde alınıp verilen kâğıt para niteliği vardı. Faizleri ödendiği sürece değeri pek değişmedi ve itibarını korudu. Ancak, kâğıt para kavramının o dönemki işlevsel kullanımına bakıldığında, Babiâli'nin bu aracı modern ekonomide nasıl kullanabileceği hususunu anlamadığı ve sadece devlet borcu olarak gördüğü açıktır.

1840-1852 yılları arasında kaimeyle ilgili problemler -kalpazanlık hariç- nispeten daha az olmuştu. Çünkü kâğıt para emisyon büyüklüğü hep kontrol altında tutulmuş ve sikke ile arasındaki farkın açılmasına müsaade edilmemişti. Ayrıca bu dönemde, hazinenin anlık ihtiyaçlarını karşılaması adına ve İstanbul'da ek dolaşım aracı olarak

piyasayı rahatlatması bakımından önemli faydalar sağlamıştı. Dolayısıyla kaimelerin 12 senelik bu ilk evresinde, orta derece başarılı olduğu söylenebilir.

1852'den sonra ise Babiâli, operasyonları kolay finanse etmenin cazibesine kapıldı ve ardı ardına piyasaya kâğıt para sürdü. Neticesinde de enflasyon, istikrarsızlık, güven bunalımı ve kredibilite erozyonu gibi yıpratıcı yan etkilerle yüzleşmek zorunda kaldı. Bu dönemde bir devlet bankasının olmayışı yaşananları daha da zor hale getirmiş, bundan da en çok Galata Bankerleri istifade etmişti.

Kâğıt para emisyonunun kötü yönetilmesinin en ölümcül etkisi dış borçlanmaydı. Olağanüstü savaş giderlerinin yanında kontrolsüz büyüyen kâğıt para emisyonlarından kurtulmak için alınan borçlar ardı ardına geldi. Borç ödemek için borç alındı ve sonunda da tıkanma yaşandı. 1854'de yapılan ilk dış borçlanmadan sonra 1875'e kadar alınan 14 dış borcun ardından "Muharrem Kararnâmesi" ile devlet resmen iflasını ilan ediyordu. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız açılardan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun (mali açıdan) çöküşünde kâğıt paranın rolü olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Kaynakça

- Erol, Mine, *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970.
- Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Nihad, Mehmed, *Das Papiergeld in der Finanz-und Währungsgeschichte der Turkei 1839-1909*, İstanbul 1930.
- Baudin, Lois, *Para-Para Mevzuunda Herkesin Öğrenmesi Gerekli Bilgiler*, (Çev.: S. Emin Özbek), İstanbul 1947.
- Davison, Roderic H, "The First Ottoman Experiment with Paper Money", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Ed. Halil İncelik ve Osman Okyar), Ankara 1980, s. 243-251.
- Pakalın, M. Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, c. III, İstanbul 1977.
- Ferid, Hasan, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi*, Darphane Yayınları, İstanbul 2008.
- Cezar, Yavuz, "Osmanlı Mali Tarihinde Esham Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler", *Toplum ve Bilim*, (Kış 1980), s. 124-125.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 188-195.
- Sudi, Süleyman, *Usulü Meksukati Osmaniye ve Ecnebiye*, Dersaadet 1311, s. 104-135.
- Tezçakın, Mehmet S, Güçlü Kayral, *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para*, İzmir 2005.
- Kayral, Güçlü, *10.000 Kuruşluk Osmanlı Kaimesi*, Türk Nümismatik Derneği Bülten No: 42, İstanbul 2010, s. 38-44.
- , "Yeni Bir Osmanlı Kaimesi:"Evrak-ı Nakdiye-i Vazaif", *Türk Nümismatik Derneği Bülten*, No:42, İstanbul 2010, s. 45-49.
- , "Osmanlı Kâğıt Paralarında Abdülmecid Dönemi Yeni Bir Faizli Kaime", *Türk Nümismatik Derneği Bülten*, No:41, İstanbul 2009, s. 76-81.

II. Abdülhamid Dönemi Maliyesine Genel Bir Bakış

Ömerül Faruk Bölükbaşı*

II. Abdülhamid dönemi maliyesini genel hatlarıyla tasvir etmeye çalışmak, küçük bir sandığın içine bir kütüphane dolusu kitabı sığdırmak için uğraşmaya benzer. Daha önceki dönemden devralınan sorunların ve bunları çözebilmek için yapılanların anlatılması bile başlı başına büyük bir iştir. Bu dönemde Osmanlı maliyecileri bütçe disiplininin sağlanması, vergi tahsil sistemindeki aksaklıkların ortadan kaldırılması, hazinenin cari harcamalarının düzenli bir şekilde yapılması, padişahın büyük önem verdiği bayındırlık ve maarif işlerinin finansmanı gibi pek çok problemle meşgul olmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid, devlet idaresinin diğer tüm alanlarında olduğu gibi maliyede de müdahaleci bir politika takip ettiği için söz konusu problemlerin çözümü ve mali sistemin işleyişi daha da karmaşık bir hal almıştır.

II. Abdülhamid'in seleflerinden devraldığı mirastan başlarsak, karşımıza iflas etmiş bir hazine çıkar. Sultan Abdülhamid'in cülusundan kısa bir süre önce, 1875'de, Babiâli dış borç ödemelerini askıya aldığı ilan eden ve "Ramazan Kararnamesi" olarak anılan bir bildiri yayınlamıştı. Kırım Savaşı'nın hemen ardından başlayan borçlanma süreci, Tanzimatçıların savurganlıkları yüzünden hazinenin iflasıyla sonuçlanmıştı. Osmanlı hazinesi dış finansman kaynaklarını yitirmişti, fakat yeni padişah Balkanlarda devam eden isyanları bastırmak için acilen para bulmalıydı. Hazine bir süre Galata bankerlerinden yüksek faizle alınan kısa vadeli borçlarla durumu idare etti. Ancak 1877'de Ruslarla savaşa girilmesi, yeni ve daha büyük kaynaklar bulunmasını gerektirdi. Askerî birliklerin bitip tükenmeyen masrafları, finansman ihtiyacını her geçen gün biraz daha arttırıyordu.¹

Sıkıntı içindeki Babiâli'nin yabancı piyasalardan borçlanma imkânı olmadığı için seçenekleri çok sınırlıydı. Tanzimat reformlarının finansmanı için girişilmiş bir önceki uygulamanın kötü hatıraları, henüz zihinlerde taze olmasına rağmen kâğıt para emisyonuna gidildi. Hazine tarafından tedavüle çıkarılan 3 milyon liralık ilk tertip kaimeler piyasada olumlu karşılandı. Ancak askerî masrafların bir türlü sonunun gelmemesi 7 milyon liralık ikinci ve 6 milyon liralık üçüncü bir kâğıt para emisyonuna gidilmesine yol açtı. Piyasada tedavül eden kaime miktarının kontrolsüz bir şekilde arttırılması, başlangıçtaki olumlu tepkileri tersine çevirdi. Kaimenin değeri hızla düştü, esnaf alışverişlerde kaimeyi kabul etmemeye başladı.²

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Düyûn-ı Umumiyye
İdaresi.

Çarşı ve pazarlarda alışverişin durma noktasına gelmesi halkın tepkisini iyice arttırdığından meselenin muhtemel toplumsal sonuçları devlet için her geçen gün biraz daha kaygı verici hâle geliyordu. Acilen kaime ilga edilip para sistemindeki keşmekeş ortadan kaldırılmalı ve daha da önemlisi dış borçlar sorunu çözüme kavuşturulmalıydı. Çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren Berlin Antlaşması'nın müzakereleri esnasında Osmanlı maliyesi üzerinde denetim kurulması önerileri gündeme gelmişti.

Bir yandan borç meselesinin çözümünüyle ilgili teşebbüsler devam ederken, diğer yandan da kaimenin ilgası için harekete geçildi. Öncelikle padişahın başkanlığında bir yüksek komisyon kuruldu. Bu komisyon kaimenin ilgası için üretilen çeşitli formülleri hayata geçirecekti. Formüllerden ilkinde göre, kaimesini komisyona teslim edenlere senelik %3 faizli bir borç senedi verilecek ve bu senet, komisyona getirilen kaimenin değerinin %25'i kadarının daha sonra madeni para olarak ödeneceğini gösterecekti. İkincisine göre ise kaime sahipleri, kaimelerini devlete olan borçlarının beşte birine mukabil teslim edeceklerdi.

Bu formüllerin yanında komisyonun asıl beklentisi, yapılacak bağışlar sayesinde önemli miktarda kaimenin imha edilebileceği yönündeydi. Halkın cömertliği yanında, kaimesinden bir an önce kurtulma arzularının da teşvik edici olacağı düşünülüyordu. II. Abdülhamid, bu bağış kampanyasına öncülük ederek, saraydaki altın ve gümüş eşya ile kap kacakları darphaneye gönderdi. Bunlardan basılacak para, kaimenin imhasında kullanılacaktı. Bağış kampanyasının sonuçları oldukça memnuniyet vericiydi. Hatta öyle ki çok uzaklardan, Hindistan'dan bile halifenin çağrısına kulak verenler olmuş, Hind müslümanları kampanyaya destek için 30.931 ruble toplamışlardı. Yapılan bütün bu çalışmalar sonucunda tedavüldeki kaimenin çok önemli bir kısmı birkaç yıl içinde imha edilmiş oldu.³

Kaimenin ilgası için çalışmalar devam ederken, bir taraftan da dış borçlar sorununun çözülmesi için birtakım görüşmeler yapılıyordu. Çözüm için birkaç yıllık sıkıntılı bir sürecin atlatılması gerekti. Osmanlı Devleti en baştan beri devletleri

değil, Osmanlı tahvillerine sahip olan kişilerin temsilcilerini muhatap almaya özen gösterdi. Yapılan görüşmeler sonucunda alınan kararlar padişahın iradesi olarak 20 Aralık 1881’de yayınlandı. “Muharrem Kararnamesi” olarak bilinen bu kararlara göre Osmanlı Devleti’nin 220 milyon liraya yakın olan borcu yaklaşık 141 buçuk milyon liraya indiriliyordu. Borçların ödenmesi için Osmanlı hazinesinin çeşitli gelir kalemleri, alacaklıların temsilcilerinden ve bazı Osmanlı memurlarından oluşan bir heyetin kontrolüne verilecekti. “Düyûn-ı Umumiyye İdaresi” adı verilen bu heyetin tesisi ve borçların ödenmeye başlanması mali sistem için büyük bir rahatlamaya yol açmıştır. Söz konusu kurumun Osmanlı maliyesinin yabancı boyunduruğu altına alınmasını temsil ettiği yönündeki yaklaşımlar doğru değildir. Çünkü bu kurumun tesisi ile mevcut şartlar içinde en mâkul, Osmanlı Devleti’nin menfaatlerine en uygun ve iki tarafın da haklarını gözetken çözüm bulunmuştur.⁴

Düyûn-ı Umumiyye İdaresi, (günümüzde İstanbul Lisesi).

Dış borçlar sorununun çözümü ve kaimenin ilgası, Osmanlı maliyesi için yeni bir dönem başlattı. Bu dönemin en dikkat çekici özelliği mali idarede padişahın büyük bir ağırlığa sahip olmasıydı. II. Abdülhamid siyasi istikrarın ve devletin varlığını koruyabilecek güçlü bir ordunun ancak dolu bir hazine ile mümkün olabileceğine inanıyordu. Bu nedenle gelirlerin arttırılması ve giderlerin azaltılması için saltanatı boyunca uğraştı. Hazineden çıkan her kuruşun hesabını sordu. Mali sistemi doğrudan yönetmek, Maliye Nezaretini denetleyip, gerektiğinde devreden çıkarabilmek için çeşitli aracı kurumlar oluşturdu.

Bunlardan ilki 1879’da “İslahat-ı Maliyye Komisyonu” adıyla teşkil edilmiştir. Bu tarihten 1890’lara kadar birkaç maliye komisyonu ve bütçe komisyonu daha kurulmuştur. Bu komisyonların sağladığı kontrol nisbeten daha gevşek bir denetim sistemi oluştururken, 1890’ların ilk yıllarından itibaren başlayan ve meşrutiyetin ilanına kadar süren dönemde ise padişahın başkanlığında teşkil edilen komisyonlar vasıtasıyla çok ciddi ve sıkı bir kontrol sağlanmıştır. Bu dönemde tesis edilen “usul-i merkeziyyet” uygulaması ile en uzak eyaletlerdeki

mal sandıklarından bile padişahın bilgisi dışında bir kuruluş dahi çıkmamıştır. Bu komisyonlar vasıtasıyla padişahın mali sistemi denetlemesi; istikrarın sağlanması ve mali imkânların planlı bir şekilde kullanılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan maliye siyaseti, II. Abdülhamid döneminin genel karakteristiğine son derece uygun, fakat maliye tarihimiz açısından sıradışı bir dönemi temsil eder.⁵

II. Abdülhamid dönemi maliyesinin temel hedefi bütçenin denk tutulmasıydı. Bunun için gelirlerin artırılması, giderlerin azaltılması gerekiyordu. Gelirlerde kısa sürede kayda değer bir artış sağlanması mümkün değildi. Yapılan çeşitli yatırımların, bütçenin gelir kalemleri üzerindeki olumlu etkisinin görülebilmesi için uzun zamana ihtiyaç vardı. Şu halde maliyecilerin elinde sadece giderlerin azaltılması seçeneği kalıyordu. Saraydan başlayarak en alt düzeydeki devlet dairelerine kadar israfın engellenmesi gerekiyordu.

Bütçelerin hazırlanması sırasında gider kalemleri üzerinde uzun ve yorucu çalışmalar yapılmış, mümkün olan bütün kesinti ve tasarruflar uygulanmıştır. Mesela 1296 mali yılı bütçesi için ilk hazırlanan taslakta bütçe açığı 6 milyon lira civarındaydı. Uzun çalışmalar sonucu gider kalemlerinde büyük kesintiler yapılarak açık 944.800 liraya indirildi.⁶ Ancak mali istikrarın kalıcı hale getirilebilmesi sadece tasarruf tedbirleriyle sağlanamazdı. Çeşitli yatırımlar yapılarak iktisadi altyapı güçlendirilmeli, bütçenin gelir kalemlerinde artış sağlanmalıydı. II. Abdülhamid bu tür yatırımları genellikle yabancı şirketlere imtiyaz vererek gerçekleştirmiştir.⁷

Bütçe gelirlerinin arttırılabilmesi için vergi tahsilât sisteminin islahı da büyük önem taşıyordu. Sistemin daha iyi işler hâle getirilmesi, hazinenin gelirini arttıracak gibi tahsildarların ahaliye baskı yaptığı iddialarını da azaltacaktı. Ancak bu konuda yapılan birkaç teşebbüs, tıpkı Tanzimatçıların başarısız olan daha önceki teşebbüsleri gibi kayda değer bir sonuç getirmedi. Bu çerçevede 1880 yılında yapılan ilk girişimle Âşar ve Ağnam Emaneti kurulmuş, bu vergilerin devletin maaşlı elemanları vasıtasıyla tahsil edilmesi kararı alınmıştı. Yine aynı tarihlerde emlak, akar, arazi, temettû ve bedel-i askerî gibi vergilerin tahsilâtında zaptiyelerin kullanılmaması kararı verilmişti. Böylelikle zaptiyelerin tahsilât işine müdahil olmasının doğurduğu şikayetlerin de ortadan kaldırılacağı ümit ediliyordu.

Yapılan iki düzenlemenin de beklenen faydayı getirmeyeceği kısa bir süre içinde anlaşıldı. Emaneten idare birkaç bin kişilik maaşlı eleman istihdamını gerektirmiş, bütçeye yarım milyon lira civarında bir külfet yüklemişti. Üstelik hazineye giren para miktarında da ciddi bir düşüşe sebep olmuştu. Âşar ve Ağnam Emaneti 1886'da lağvedilerek, tekrar iltizam sistemine dönüldü. Zaptiyelerin devreden çıkarılması da vergi tahsilâtını durma noktasına getirmişti. Aynı yıl içinde bu reformdan da geri dönülerek, zaptiyeler tahsilât işine tekrar dâhil edildi.⁸

Gelirlerin düşük olması ve sağlıklı bir şekilde tahsil edilememesi hazinenin cari harcamalarını istikrarlı bir şekilde yapmasını da güçleştiriyordu. Bunun sonucunda memur ve asker maaşları zamanında ödenemiyor, askerî birliklerin teçizat ve iaşe masrafları düzenli bir şekilde karşılanamıyordu. Toplumsal yansımaları hemen hissedildiği için maaş ödemelerinin zamanında yapılamaması bu sorunlar arasında en yıpratıcı olanıydı. Hazine sadece bayramlarda, ramazanda, bazı kandillerde ve padişahın cülus yıldönümünde maaş verebiliyordu. Öyle olmasına

rağmen hazine bunları ödemekte bile büyük sıkıntı çekiyordu. Bazen Ziraat Bankası, Rüşumat Emaneti, Ticaret ve Nafia Nezareti gibi düzenli geliri olan devlet dairelerinin vezneleri yoklanır, Osmanlı Bankası'ndan avans alınır, kimi zaman da başka bir iş için ayrılmış bir fona başvurulurdu. Gerekli para bulunana değin maliye bürokratları çok sıkıntılı zamanlar yaşar, âdeta para bulmak için akla karayı seçerlerdi.

Bütün bunlara rağmen para bulunamaz ve maaşlar ödenemezse, memurlara maaşlarına karşılık olarak sergi adı verilen resmi bir kâğıt verilirdi. Memurlar acilen paraya ihtiyaç duydukları için bunları değerinin çok altında bir bedel ile sarraflara kırdırırdı. Maaş alamadıkları zaman memurlar için para bulmanın tek yolu buydu. Maaşların verilememesi esnafın işlerini de etkiler, alışverişler iyice azalırdı. Bu durum hakın tepkisini arttırır, bazen taşkınlıklara sebep olurdu. Mesela 1885 yılında maaşlarını uzun süredir alamayan kadınlar Maliye Nezareti önünde toplanıp gösteri yapmışlar, ardından o sırada oradan geçmekte olan maliye nazırının üzerine yürümüşler ve onu tartaklamaya kalkışmışlardı.⁹

Ordunun iaşesi ve silahlandırılması için yapılan ödemeler de hazinenin imkânlarını en çok zorlayan masraf kalemlerinden biriydi. Askerî birliklerin erzak ihtiyacının temini için ihale açılır, alınacak maddeler ve miktarları gazete ilanıya kamuoyuna duyurulurdu. Ardından ihalede en iyi fiyatı veren erzak müteahhitiyle sözleşme imzalanırdı. Hazinenin ödemeler konusundaki olumsuz sicili, erzak müteahhitlerinin ihalelere olan rağbetini azaltıyordu.¹⁰

Bu dönemde kısıtlı imkânlarla rağmen Alman Krupp, Mauser, Loewe firmaları başta olmak üzere pek çok Avrupa şirketinden büyük silah alımı yapılmıştır. Bunların bedelinin ödenebilmesi için maliyeciler çok büyük sıkıntılar yaşamış, sorunların çözülebilmesi için 1900 yılı başlarında önemli bir adım atılmıştır. Bu tarihte âşar, ağnam, arazi, bedel-i askerî, emlak, akar ve temettü vergilerinin aslı miktarı üzerinden teçhizat-ı askeriye îânesi adıyla %6 oranında ek bir vergi alınması kararı alındı. Bu sayede yılda 600.000 liralık bir paranın toplanabileceği hesap ediliyordu. Uygulama başlatıldıktan sonra elde edilen gelir beklentilerin altında kalsa da ordunun silahlandırılması için ciddi bir kaynak sağlanmış oldu.¹¹

Bu dönemde Maliye Nezareti'nin teşkilat yapısıyla ilgili de önemli düzenlemeler yapıldı. Bunlardan ilki 1880 yılında yapılan teşkilat reformuydu. Bu reform nezaretin kuruluşundan beri yapılan en önemli düzenlemelerden biriydi. Merkez teşkilatı on daire halinde yapılandırılıyor, bağlı birimler ve taşra teşkilatı yeniden tanımlanıyordu.¹² Teşkilatla ilgili yapılan diğer bir düzenleme ise nezaret içinde bir teftiş mekanizması oluşturulmasıydı. Bu konuda ilk adım personelin ve muamelatın denetlenebilmesi için 1879'da Heyet-i Teftişiyeye'nin kurulmasıyla atılmıştı. Bu ilk düzenlemeyi takip eden beş-altı yıllık süreçte teftiş sistemi birkaç defa yeniden düzenlendi. 1881'de teftiş heyetinin adı Şûrâ-yı Maliyye olarak değiştirilmiş, başkanın idaresinde, 10 üye ve geniş bir kalem heyetinden oluşan yeni bir kurul oluşturulmuştu. 1884'de ise Şûrâ-yı Maliyye lağv edilerek yerine "Encümen-i İdare-i Maliyye" ve "Heyet-i Teftişiyeye" adıyla iki yeni kurum getirilmişti. İlki, nezaretin önemli meselelerini ve teftiş sonucu hazırlanan müfettiş raporlarını görüşecek; Heyet-i Teftişiyeye ise adından da anlaşılacağı gibi denetim görevini üstlenecekti. Ancak daha

Düyûn-ı Umumiyye İdaresi, (binanın içerden görünümü).

önceki düzenlemeler gibi bu sonucusu da yetkilileri tatmin etmedi. Teftiş için yapılan harcamanın çok yüksek olması memnuniyetsizliğin temel sebebiydi. Bunun üzerine 1886'da müfettiş ve müfettiş yardımcısı sayısı sekize indirildi. Müfettişlerin göndereceği teftiş raporlarını ele alacak daire ise Meclis-i Maliye adıyla yeniden teşkilatlandırıldı.¹³

Son olarak belirtmeliyiz ki genel hatlarıyla tasvir etmeye çalıştığımız Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı maliyesi; çözülmekte olan, bu yüzden büyük sorunlarla boğuşan, ama bir yandan da imparatorluk ve hilafet merkezi olmanın sorumluluklarını taşıyan bir devletin maliyesidir. Bütün bu faktörlerle birlikte devrin padişahının tercihleri de dönemin mali politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Belgelerde “tezyid-i varidat” ve “tenkih-i masarifat” olarak ifadesini bulan bu siyasetin temel amacı bütçe disiplininin sağlanması, israfın ortadan kaldırılması, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, mali problemlerin herhangi bir uluslararası müdahaleye yol açmadan çözülmesidir. II. Abdülhamid, devlet idaresinin bütün alanlarında olduğu gibi maliyede de saray merkezli bir politika izlemiştir. Bir kısmı sarayda olmak üzere kurulan çeşitli komisyonlarla mali politikaları denetleyip yönlendirmiştir. Çeşitli mahzurları olmakla birlikte bu idare tarzı, mali istikrarın korunmasını ve mali imkânların planlı bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır.

Dipnotlar

- 1 II. Abdülhamid'in cülusunun ardından yaşanan kriz hakkında bkz. François Georgeon, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, II, s. 266-274; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat, II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul 2005, s. 11-13.
- 2 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 220-241.
- 3 Ali Akyıldız, *age*, s. 220-241.
- 4 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Keskinç, *Osmanlı Dünyu-ı Umumiyye İdaresinin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.
- 5 Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 15-124.
- 6 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 49-54; II. Abdülhamid dönemi bütçeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Deniz Akarlı, *1872- 1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları* (Ayrı basım), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul 1982; Şevket Kamil Akar, *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- 7 Bu dönemde yabancı girişimcilerin gerçekleştirdikleri altyapı yatırımları hakkında bkz. Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988.
- 8 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 38-44, 58-61. Konuyla ilgili nizamname ve talimatnameler için bkz. *Düstür, I. Tertib*, c. IV, İstanbul 1295, s. 755-773. *Düstür, I. Tertib*, c. V, Ankara 1937, s. 644-652, 942-943.
- 9 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 35-37, s. 89-91.
- 10 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 92-97.
- 11 Zekeriya Türkmen, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti Ve Faaliyetleri*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul/Ankara 1995, s. 479-493; *Düstür, I. Tertib*, VII, s. 623-625, 826-830; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 92-97.
- 12 Yeni düzenlemeyle nezaret, Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Mülhaka olarak iki kısma ayrılıyordu. Merkez teşkilatı Maliye Müsteşarlığı, Heyet-i Teftişiyeye-i Maliyye, Varidat İdare-i Umumiyyesi, Masarifat İdare-i Umumiyyesi, Düyun İdare-i Umumiyyesi, Maliye Mektubçuluğu, Sandık Emaneti, Evrak Müdüriyeti, Tercüme ve Tahrirat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Muhasebat-ı Atika Muhasebeciliği gibi on daireden oluşuyordu. Virgü, Rusumat, Aşar ve Ağnam Emanetleriyle Meskükât-ı Şahane Müdüriyeti de Maliye Nezareti'ne bağlı birimler olarak kabul ediliyordu. Merkez teşkilatı dışındaki birimleri ise diğer devlet dairelerindeki bütün maliye ofisleri, vilâyet ve sancaklardaki maliye müdürlükleri, kazalardaki mal müdürlükleri ve sandık emanetleri oluşturuyordu. bkz. Bölükbaşı, *age*, s. 32-33.
- 13 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 62-65.

Kaynakça

- Akar, Şevket Kamil, *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Akarlı, Engin Deniz, *1872- 1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları* (Ayrı basım), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul 1982.
- Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat, II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul 2005.
- Düstür, I. Tertib*, c. IV (İstanbul 1295); c. V (Ankara 1937).
- Georgeon, François, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, II, s. 266-274.
- Keskinç, Erdoğan, *Osmanlı Dünyu-ı Umumiyye İdaresinin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988.
- Türkmen, Zekeriya, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti Ve Faaliyetleri*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul/Ankara 1995, s. 479-493.

Prof. Dr. Edhem Eldem

Aix-en-Provence Üniversitesi'nde Prof. Robert Mantran'ın yönetimindeki "18. Yüzyılda İstanbul'da Fransız Ticareti" üzerine doktora tezini 1989'da savunan Edhem Eldem, o tarihten beri Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir. On sekizinci yüzyılda Osmanlı dış ticareti, klasik dönem sonrasında kredi ve finans, on sekizinci yüzyıl Osmanlı toplumunda sermaye oluşumu, Osmanlı Bankası arşivi ışığında Osmanlı toplumu, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı elitleri ve Batılılaşma, geç Osmanlı döneminde biyografi ve otobiyografi, Osman Hamdi Bey, Osmanlı toplumunda zihniyet göstergesi olarak mezar taşları ve mezarlıklar, Batıda ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Oryantalizm, arkeoloji tarihi gibi konuları ele alan Eldem'in *18. Yüzyılda İstanbul'da Fransız Ticareti*, *Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, *Osmanlı Bankası Tarihi*, *Osmanlı Bankası Banknotları (1863-1914)*, *Doğu ve Batı arasında Osmanlı Kenti*, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, *İstanbul'da Ölüm: Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritielleri*, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* gibi çalışmaları mevcuttur.

Prof. Dr. Edhem Eldem: 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi, Toplumu ve Saray Hayatı

Halil İbrahim Erbay*

*B*oğaziçi Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Edhem Eldem ile 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi, toplumu ve saray hayatı üzerine konuştuk. Osmanlı ekonomisini saray kavramı üzerinden değerlendiren Eldem, Osmanlı ekonomisini ölçmenin çok zor olduğunu çünkü ölçülebilecek yeterli verinin bulunmadığını belirtiyor. Aslında Osmanlı ekonomisinin iki farklı kolunun olduğunu birisi dışarı bağlı ve ithalat üzerinden giden diğeri ise daha geleneksel ve mütevazı olan bu iki farklı ekonomik dünyanın büyük ölçüde yan yana ve neredeyse temas etmeden yürüyebiliyor olduğunu da belirtiyor. Osmanlı ekonomisini Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemleri üzerinden değerlendirirken 19. yüzyılda ekonominin temel kaynağının tarım olduğunu ve bu nedenle çok kırılgan olduğunu da sözlerine ekliyor. 1870'lerde dibe vuran ekonominin 1875'de iflasa kadar gittiğini ve bunun sonucunda kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin her ne kadar fiili bir rehin alma ve sömürgeleştirme sürecini beraberinde getiriyorsa da, aslında diğer taraftan iktisadi gelişmenin kapısını da araladığını belirtiyor. 19. yüzyılın tüm bu anlatılan ekonomik ortamında ise Saray'ın işveren, iş yaratan, mal tüketen ve üreteni içinde barındıran bir yapı olarak klasik dönemdeki misyonunu devam ettirdiğine de vurgu yapıyor.

* Dr., Müzecilik ve Tanıtım Başkan Yardımcısı, Milli Saraylar.

Konuşmamızın ana konusunu 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi ve onun etrafında gelişen olaylar oluşturacak. Bir genel çerçeve çizmek istersek, 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi hakkında neler söylenebilir?

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomi çok zor ölçülen bir şeydir, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıtları daha çok mali nitelikte. Yani devlet vergisini sayıyor, doğrudan üretime ise pek bakmıyor. Aslında 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarihçilerin en büyük sorunu, ekonomiyi ağırlıklı olarak mali verilerden okumak zorunda kalmış olmalarıdır. Hep dolaylı kaynaklar kullanılmıştır; mesela ekonominin önemli bir unsuru olan nüfus da öyle: demografi tahrir defterlerinden araştırılmıştır. Oysa tahrir defterlerinin amacı insan saymak değil, vergi mükellefi saymaktır. Aynı şekilde ticarete ya da sanayiye baktığınızda doğrudan doğruya ticaret verilerini sayan yok, doğrudan doğruya üretim rakamlarına bakan yok. Hep dolaylı olarak verilen vergi, kayıtların esasını oluşturmaktadır. Ve tabii olarak asıl mesele şu ki vergi ile üretim arasındaki ilişkinin ne kadar sabit olduğu, ne kadar doğrusal olduğu her zaman şüphelidir. Bunun da başlıca iki nedeni var. Biri, vergilerin genellikle düşük gösteriliyor olması ki bu da herkesin işine geliyor. Beyana dayalı olunca bu durum özellikle önem kazanıyor. İkincisi ise vergiyi doğru dürüst kayda almanın zorluğundan dolayı aslında vergilendirilecek değerlerin büyük bir kısmı dışında kalıyor, kayda geçmiyor ya da en azından düzgün bir şekilde kayda geçmiyor. Dolayısıyla daha ekonominin ne olduğunu, neye benzediğini söylemeden önce galiba, ekonomiyi ölçmenin ne kadar zor olduğunu söylemek gerekiyor.

Dikkat çekicidir ki 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisini çalışmış olanların önemli bir kısmı bunu dış ticaret ve Batıyla ilişkiler üzerinden yapmışlardır: 1838'de İngiltere'yle imzalanan Baltalimanı antlaşması, ardından imparatorluğa giren yabancı yatırımlar, istikrazlar vs. Kısacası hep dışarıya endeksli bir ekonomi algılayışı hakim gözüküyor. Bunun da başlıca iki sebebi var. Birincisi, gerçekten de 19. yüzyılda sömürgeleşme olmasa bile, gittikçe artan bir bağımlılık söz konusu. Bu anlamda Avrupa'da olup bitenin ve Avrupa'nın Osmanlı topraklarına olan müdahalesinin doğrudan doğruya bir belirginliği ve belirleyiciliği söz konusu. Diğer nedeni ise, Batıyla olan ilişkilerin kayıtlarının daha bol ve daha sistemli bir şekilde tutulmuş olması ve buna ilaveten Batı kaynak ve arşivlerinde bir karşılığının bulunmasıdır. Bu da bu tür çalışmalarını kolaylaştıran bir etkidir. Ama diğer taraftan asıl mesele şu ki, kaydı bulunan bu ticaret ve finans hareketlerinin ötesinde, Anadolu'daki ve diğer vilayetlerdeki köylerde, kasabalarda, şehirlerde, modernite aşamasına gelmiş olsa bile tam sanayileşmemiş olan üretimi nitelendirmek ve nicelendirmek için elimizde kaynaklar çok az. Onun için de bazen çok fazla aşırı dramatik ve kötümser tablolar çiziyoruz. Yabancı sermaye girdi, hammadde tamamen çekildi, mamul eşya piyasaları fethetti vs. gibi kolonyal bir senaryoya çok mütemayiliz. Ama mesele yeni kaybettiğimiz Donald Quataert gibi tarihçilerin araştırmalarının birçoğunda aslında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yerel sanayinin çok uzun müddet dayandığını, kendi tüketicisini tutabildiğini, kendi üreticisini koruyabildiğini, başka bir deyişle hala canlı durabildiğini görüyoruz. Ne var ki bu gene de tam olarak nitelendirebildiğiniz ve nicelendirebildiğiniz bir olguya bir türlü dönüşemiyor.

Dolayısıyla galiba üzerinde durulabilecek en belirgin nokta, Osmanlı ekonomisinin iki vitesli olmasıdır. Yani biri dışarıya bağlı olan ve giderek yaygılaşan ama daha

çok büyük ithalat merkezleri ve nüfus yoğunluğu olan kentlerde yoğunlaşan modern diyebileceğimiz türden bir ekonomi, diğeri ise daha geleneksel, çok daha yaygın ve çok daha mütevazı bir profile sahip olan daha az gelişmiş bir ekonomi. İşin ilginç tarafı, bu iki farklı ekonomik dünya aslında büyük ölçüde yan yana ve neredeyse temas etmeden yürüyebiliyor. Onun için 19. yüzyılın bütün hikâyesi o hâkim ekonominin, dışa bağımlı olan ekonominin diğer alanları fethetmeye çalışmasına dönüşebiliyor. Bunun bir yolu sanayinin, mesela (ve özellikle) pamuklu dokumaların, pazara girmesi ve dolayısıyla yerli üretimin yerini alabilecek çok daha ucuz ama dayanıklı yeni malların girmesinden ibarettir. Tabii bu süreç demiryolu sayesinde pazarların gittikçe daha derin bir şekilde fethedilebilmesini ve sermayenin bankacılık ve sigorta yoluyla yavaş yavaş o ekonominin bütün ülke geneline yayılmasını da gerektirecektir.

Bir de unutmamak lazım ki Osmanlı ekonomisi 19. yüzyılda hâlâ esas itibarıyla bir tarım ekonomisidir. Bu durum Cumhuriyet'e kadar, hatta Cumhuriyet boyunca yakın zamanlara kadar devam edecektir. Üretilen değerlerin çok büyük bir kısmı tamamen tarıma bağlı olduğu için de ekonomi çok kırılğan bir hal almaktadır, zira her an kötü bir hasat, kötü bir mevsim, ya da bir savaş hepsini altüst edebiliyor. Başka bir deyişle kırılğan, yayvan, hantal, verimliliği düşük bir ekonomiden bahsetmekteyiz. Unutmamak lazım 1870'lerde, 1880'lerde, hatta 1890'larda bile hala Anadolu'da bütün bir eyaletin nüfus dengesini bozabilecek türden kıtlıklar söz konusudur. Buna karşı ise devletin yapabileceği pek bir şey yoktur, çoğunlukla aciz kalmaktadır. Bu anlamda ekonominin iki vitesli olduğunu söylerken, bir taraftan gerçekten en yeni teknolojilerin girdiği İstanbul'u, İzmir'i ve tamamen dünya ekonomisine eklenmiş bir ülke mevcut. Öyle ki Amerikada iç savaş çıktığı anda buradaki pamuk üretimi birden uluslararası pazara cevap verebiliyor. Ama diğer taraftan da hala neredeyse ortaçağ seviyesinde kalmış veya en azından 16. ve 17. yüzyıllardan beri pek değişmemiş olan bir İktisadi hantallığın da devam ettiğini ve nüfusun büyük kısmının da buna bağımlı olarak yaşadığını görüyoruz. Dolayısıyla gittikçe açılan bir fark, derinleşen bir uçurum söz konusu.

Bu uçurumun zengin ucunda büyük şehirlerde ve özellikle İstanbul'da borsada oynayan, ticaret yapan, bankacılıktan para kazanan, modern Osmanlıların yaşadığı bir dünya mevcut. Bu merkezlerin Batıyla ne derece entegre olduğunun bir işareti de barındırdıkları yabancı nüfus: Unutmamak gerekir ki İstanbul'da 20. yüzyılın başında 130 bin kadar yabancı yaşıyor. Yaklaşık 1 milyon nüfusta 130 bin yabancı aslında muazzam bir rakam. Çok büyük bir yabancı nüfus var, çünkü bunu taşıyacak bir ekonomi de var. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu işgücü de çekiyor, hem de her seviyede. Yabancı nüfus deyince hep aklımıza diplomatlar, kodamanlar, işadamları, şirket sahipleri vs. gelir; oysa büyük çoğunluk işçi, memur ve esnaftan oluşuyor. Mesela İstanbul'da İtalyanların Società Operaia dedikleri dernek, işçilerin oluşturdukları bir dernektir. Daha genel olarak, sadece İtalya değil, Akdeniz ülkelerinin çoğundan ve komşu ülkelerden Osmanlı topraklarına bir iş gücü akışı söz konusu. Genellikle hep Osmanlı topraklarından Güney ve Kuzey Amerika'ya olan göçler akla gelir; ama unutmamak gerekir ki 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı İmparatorluğu da devamlı göç alacaktır. Bunun neticesinde de sadece "kalantor" işadamlarından oluşan değil de, çok daha geniş ve yaygın bir profile sahip ve devamlı yenilenen bir yabancı nüfustan bahsetmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse,

İstanbul'un Yahudi nüfusunun yerleşik Sefarad kesimine 19. yüzyılda Aşkenaz kökenli, yani daha çok Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen bir nüfus, hatta İtalya'dan ayrı bir göç dalgası eklenecektir.

Hatırlatmakta fayda var, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı toprakları biraz Amerika'nın batısı gibi bir fırsatlar ülkesi gibi algılanmaktaydı. 1838 anlaşmasının ivmesiyle başta İngilizlerin bu kadar ilgi göstermesi, David Urquhart gibi insanların "Türkiye ve zenginlikleri" konusunda kitaplar yazması bu heyecanın en belirgin yansımalarıdır. 1856'da Kırım Harbi'nden hemen sonra Osmanlı Bankası'nın ilk haliyle kurulması, ardından sigorta şirketleri ve diğer yatırımların akması da aynı sebeptendir: Henüz istifade edilmemiş ve geliştirilmesi gereken bir ekonominin ülkenin zenginliklerini elde etmekte önemli rol oynayacağı inancı. Fakat diğer taraftan da daha önce dediğim gibi bu görüntüye tezatlar ve dengesizlikler hâkim. İki de bir arada barınabiliyor. Meslektaşım Şevket Pamuk'un tanımıdır: "Bağımlı büyüme", yani Osmanlı ekonomisinin bağımlılığa rağmen, hatta belki de sayesinde, büyümeyi başarması. Geleneksel üçüncü dünyacı bakışla bağımlılığın - emperyalizmin-ülkeyi sömürdüğü ve batırdığı bir dereceye kadar doğru olabilir, ama diğer taraftan da bu durum genel olarak iktisadi hayatı canlandırıyor ve refah seviyesinin bile artmasına vesile olabiliyor. Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde bu süreç hissedilir: Ekonomi 1870'lerde dibe vuruyor, hatta 1875'de iflasa kadar gidebiliyor. Bunun neticesinde Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruluyor ve her ne kadar bu çözüm aslında fiili bir rehin alma ve sömürgeleştirme sürecini beraberinde getiriyorsa da, aslında diğer taraftan iktisadi gelişmenin kapısı aralanıyor. Örnek vermek gerekirse Düyun-ı Umumiye aslında vergi verimliliğini müthiş artırıyor ve dolayısıyla devletin bazı gelirlerini elinden alıyorsa da aslında finans açısından tekrar bir istikrar noktasına gelinmesini ve devletin tekrar borç alabilir ve kalkınabilir bir hale gelmesini de sağlıyor. Onun için Hamid döneminde bütün zorluklarla rağmen gene de refahın arttığını görüyoruz. Ama bağımlı kalmak kaydıyla; yani o çelişkili durum bence çok karakteristik ve önemli.

Genel bir çerçeve çizdiniz, bir tablo çıktı ortaya. Bu tabloda Batı Avrupa'da ciddi bir yükseliş var; Osmanlı göreceli olarak onlardan çok aşağı seviyede. Buna karşı Osmanlı'nın geliştirdiği politikalar, almaya çalıştığı tedbirler söz konusu, ama neticede anlattığınız gibi bir tablo ortaya çıkıyor. Osmanlı kendi dışındaki özellikle Batı'daki gelişmelere karşı kendi reaksiyonunu verirken bir tercihte bulundu da onun sonucu mu bu tablo ortaya çıktı, yoksa uğraştı çabaladı da sonuçta başarısız mı oldu, ne dersiniz buna?

Buna kesin bir cevap vermek çok zor. Mesela Mecid ve Aziz dönemindeki sanayileşme hamlesini düşünürsek, denendi diyebiliriz ama o fabrikalar biraz eski usul, yani Fransız 17.-18. yüzyıl fabrikaları gibi devlet eliyle kurulan, gerçek bir rekabet ortamına göre tasarlanmamış, hantal kuruluşlardı, aslında ilginç bir şekilde biraz da Cumhuriyet döneminin KİT'lerine benzer bir tarafları yok değildi. Boşlukta kurulan ama aslında dış pazardan tecrit edemediğiniz takdirde hiçbir iş yapamayacak türden fabrikalardı bunlar. Cumhuriyetin farkı şuydu ki çok ağır, hantal KİT'ler ve ekonomik olarak aslında verimli olmayan yapılar ortaya çıkarmıştı, ama öyle gümrük duvarları yükselmişti ki, bir şekilde işler yürüyordu, hatta içerideki milli

burjuvazinin bile istifade edebildiği korunaklı bir ortam oluşturulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu tür bir sanayileşme ümidi olmakla beraber o korumaya imkân yoktu, zira kapitülasyonlar ve genel olarak siyasi durum buna izin vermiyordu. Dolayısıyla bir bakıma akıntıya kürek çekilmiş oluyordu. Bu da çok zor bir şeydi. Osmanlıların özellikle becerikli olduklarını, çok iyi şeyler yaptıklarını söyleyemem; ama diğer taraftan da çok becerikli olsalardı bile yapabileceklerinin çok ciddi sınırları vardı, bütün bu engeller nedeniyle.

Mecid ve Aziz sanayileşme hamlesi yaparken, Abdülhamid'in bu politikadan vazgeçtiği söylenebilir mi?

Hamid tahta geldiğinde ekonomi tam dibe vurmuştu; 1875'deki iflasın ve 1876'da başlayan savaşın yarattığı buhran çok derindi ve borçları nispeten düzene sokacak olan Düyun-ı Umumiye'yi kuracak olan 1881'deki Muharrem kararnamesi henüz ortada yoktu, dolayısıyla bundan nasıl çıkılacağı da hiç belli değil. 1881'de Muharrem kararnamesi ile biraz bir düzelme olduysa da sistemin hakikaten oturması 1880'lerin sonunu buluyor. Başka bir deyişle Hamid saltanatının ilk on senesinde zaten devraldığı şartlara teslim olmuş durumdaydı. Ondan sonra da bir iki sanayi hamlesi biliyorsak da, Hereke veya Yıldız gibi, onlar da ağırlıklı olarak sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyet göstermiştir. Bu anlamda Abdülhamid'in gerçek bir sanayileşme teşebbüsünde bulunduğunu söylemek pek mümkün değil. Tabii bu bilinçli bir tercih midir, yani nasıl olsa olmayacağını düşünerek mi hiç girişilmedi, tam olarak bilemiyoruz. Ama her halükârda dönemin uluslararası işbölümüne göre Osmanlıların payına sanayileşmek pek düşmüyordu.

Peki, Abdülhamid'in karayolları, demiryolları gibi alt yapıya önem vermesi, daha sonra eğitime, okullara efor sarf etmesi; Abdülhamid'in bir öncelikler sıralaması söz konusu mu?

Abdülhamid'in 33 sene tahtta kaldığını unutmamak gerekir. Hani fıkra vardır, durmuş saat bile günde iki kere doğru saati gösterir diye... Bu 33 senelik sürede tabii ki belirli başarılar elde edildi. Ne de olsa Hamid moderniteyi izleyen, neyin ne olduğunu bilen, etrafında okumuş insanlar bulunduran birisiydi. Yaptıklarının çoğu da aslında konjonktürün gerektirdikleriydi. Ya Batı'nın diplomatik, siyasi, iktisadi ve mali olarak dayattıkları ya da belirli bir modernite modelinin gerektirdikleri. Dolayısıyla Abdülhamid'i abartarak döneminin çok ilerisinde bir insan olarak göstermek bence yanıltıcıdır. Aslında tam da zamanının adamıydı; hatta belki de zamanının biraz gerisindeydi denebilir. İktisadi gelişmeye mani teşkil edecek birçok siyasi karar aldığı, birçok yasak getirdiği denebilir; hatta kurduğu baskıcı ve otokratik rejimin ülkeye zarar verdiği de söylenebilir, ama en azından bazı gelişmelerin önünü kapatmadığını kabul etmek gerekir. Siyasi bir risk görmediği alanlarda zamana ayak uydurmak konusunda pek tereddüt göstermedi; ama onun ötesine gittiğini, girişimci bir padişah olduğunu söylemek zor. Bir de dediğim gibi unutmamak gerekir ki saltanatının büyük bir kısmı epey olumlu bir konjonktürle örtüşmüştür. Dünya krizinin 1873-1879 yılları arasındaki en kötü döneminin atılması, 1881'de Düyun-ı Umumiye'nin kurulması, bu sayede vergi toplamanın düzene girmesi, tekrar borç alınabilecek duruma gelenebilmesi ve bu istikrazların faizlerinin tekrar %3-4-5 civarında normal bir seviyeye inmesi gibi gelişmelerin tamamı iyi bir konjonktür oluşturmuştur. Bu anlamda piyasa Hamid döneminde çok fazla sıkıntı çekmemiştir. 1895 borsa krizi gibi sorunlar olsa da genel olarak istikrarlı bir durum söz konusu; zaten yabancıların menfaatleri kapitülasyonlar sayesinde kollanmakta. Aslında o dönemde en çok zarar gören kesim memurlar ve askerler, yani maaşını devletten alanlar olmuştur: Çoğu maaşlarını gayet düzensiz bir şekilde alıyor, senetlerini sarrafa kırdırtmak zorunda kalıyor, kısacası büyük bir mahrumiyet içinde yaşıyorlar. Oysa piyasa aslında epey serbest bir şekilde işliyor; piyasaya pek bir müdahale edilmiyor, doğrusu. Piyasanın gerekli gördüğü bazı yatırımları yapıyor veya yapılmasına izin veriyor; zaten unutmamak lazım ki bu yatırımların çoğu devlet tarafından değil, yabancı müteşebbisler tarafından yapılmıştır. Mesela İstanbul'un rıhtımlarını devlet değil, işletmeyi de üstlenen bir şirket gerçekleştirmiştir. Bu yatırımların büyük bir kısmı ve en önemlileri yabancı sermaye ile yapılıyor ve tabii ki yabancı sermayenin ihtiyaç duyduğu yerlerde ve ihtiyaç duyduğu şekillerde yapılıyor. İlginçtir ki Hamid'i uzun vadede mahvedecek olan, piyasaya gösterdiği ihtimam ve müsamahayı kendi memurlarına ve özellikle ordusuna göstermemiş olmasıdır. Jöntürkler'in peşine düşecek olan ordu mensuplarının en büyük derdi maaş alamamak ve bir türlü bitmeyen askerlik görevlerinden gına gelmesidir. 1908 ihtilalinin hemen öncesindeki yıllarda bir türlü terhis edilmeyen, bir türlü maaş alamayan, adeta sürünen binlerce asker var.

Abdülhamid bu konuda öncekilerinden ve sonrakilerinden bariz bir şekilde ayrılıyor mu? Yani Mecid ve Aziz döneminde bu derece bir sorun yok muydu? Mesela, memur maaşlarını ödeme konusunda. Gerçi Abdülhamid döneminde bürokrasi önceki döneme göre oldukça kalabalıklaşmıştı galiba.

Birincisi, Hamid'den önce bürokrasi bu kadar büyük bir nüfus teşkil etmiyordu, ordu da bu kadar gelişmiş değildi. Bir de ne Mejid ne de Aziz, Hamid gibi giderek zorlaşan şartlarda 33 sene tahtta kalmış değiller; dolayısıyla bir bakıma Abdülhamid'in devletin artan sorumlulukları ve yükümlülükleri açısından daha şanssız olduğunu, daha fazla ve daha sert bir muhalefetle karşılaştığını söylemek mümkün. Ama unutmamak gerekir ki kendi kullandığı yöntemler de o derecede daha sert ve baskıcıydı. Mejid ve Aziz büyük ölçüde Tanzimat bürokrasinin elindeydiler; yani Âli ve Fuad paşaların ölümüne kadar karar mekanizmaları daha çok Tanzimat bürokrasisinin kontrolündeydi. Sultan Mejid siyasete çok müdahale eden biri değildi; Aziz "büyük paşalar" ortadan kalktıktan sonra biraz daha fazla müdahale etmeye çalıştıysa da nihayetinde biraz da o yüzden tahtından oldu. Hamid ise durumu tamamen tersine çevirip Babî'yi Yıldız'a bağlamaya çalışmış ve büyük ölçüde başarmıştır. Onun için de seleflerine nispetle çok daha fazla sorumluluk alan bir hükümdar olmuştur. Bu durum ise onu diğerlerinden çok farklı kılıyor.

Özellikle Abdülhamid için şöyle bir manzara gözüküyor sanki bir taraftan bakıyorsunuz maaşı vermiyor veya geç veriyor eksik veriyor, uzun zaman vermiyor ama öbür taraftan da bakıyorsunuz bayram oluyor atiyeler dağıtılıyor, bir sürü kurbanlar, paralar dağıtılıyor. Cülûs yıl dönümü oluyor dağıtılıyor, toplu sünnetler yapılıyor, hastane kuruyor, cami ve türbeleri onarıyor, medrese, okul yaptırıyor. Burada da bir gider var, oradan kısıp buraya mı aktarıyor?

Evet, büyük ölçüde öyle. Şimdi Hamid bir kere imaj yaratmak konusunda dahi demesek de en azından çok becerikli bir hükümdar. Halkla ilişkiler denen şeyi büyük bir maharetle kullanıyor; üstelik bunu farklı bir şekilde yapmayı başarıyor: kendi görünmeyerek, kendini göstermeden, ama gene de kendi personasını armada, kitabede, saat kulelerinde vs. herkese hatırlatarak. Bir bakıma daha da kuvvetli bir etkisi olduğu söylenebilir, çünkü kendini göstermeyerek daha da korkutucu ve gizemli bir hal alabiliyor. Bütün bunları da gayet bilinçli yapıyor. Avrupada gördüğü bütün yenilikleri uyguluyor. Örnek vermek gerekirse cülusunun 25. yılını kutlarken, bunu bir jübileye dönüştürürken, bu amaçla her tarafa saat kulesi dikerken, aslında İngiltere Kraliçesi Victoria'nın 1887 ve 1897'deki meşhur jübilelerini örnek alıyor. Bir imparatoriçenin ya da bir imparatorun kendini sahneye koymasının ne kadar etkili bir şey olduğunu anlıyor. Buna ilaveten dini kullanmayı da çok iyi biliyor. Hem etrafında topladığı insanlarla hem bilinçli olarak verdiği bazı atiyelerle vs. saltanat ve hilafetin itibarını kullanmaya çalışıyor. Osmanlı Bankası'ndaki çalışmalarım esnasında bunun ilginç bir boyutuna rastlamıştım. Banka'nın hükümete avans vermek, yani büyük istikrazlar dışında cari harcamalar için gereken meblağları karşılayacak borçlar konusundaki tutumu genellikle gayet muhafazakâr; çoğunu reddediyor ya da Midilli zeytin aşarı gibi çok sağlam teminatların verilmesini şart koşuyor. Sebebi de basit: hükümet aslında büyük ölçüde parasız ve aldığı paraları geri ödemekten aciz. Ne var ki alınan borcun amacı Sürre Alayı gibi bir harcama olduğunda hemen kabul ediliyor, zira rejimin ideolojik meşruiyeti açısından bunun ne denli önemli olduğu, dolayısıyla da geri ödenmesi konusunda ne kadar ihtimam gösterileceği biliniyor. Genel olarak Selim Deringil'in çizdiği portre bu açılardan çok önemli: Hamid'in ideolojiyi kullanmak ve gücünü sahneye koymak konularında ne kadar becerikli olduğunu gösteriyor.

Abdülhamid, bu politikasının, yaptığı bu harcamalarının sonucunu alabiliyormuydu acaba? Bu uygulamaların sonucunda halk kendi döneminde Abdülhamid'i seviyor muydu diye hep merak ederim. Bunu test edebileceğim objektif olmaya yakın bir veri nereden bulabilirim? Ben sadece bir anekdot hatırlıyorum bir hatıratan. Demokrat Parti'nin kurucularından Emin Sazak'ın hatıralarında zikrediliyor. Bu kişi İstanbul'da medrese öğrencisiymiş. Çok değil, böyle birkaç cümle ile -mealen- "Abdülhamid çok cömertti, çok severdik onu. Talebelere çok yardım ederdi" diyor. Açık şekilde karşılaştığım tek yer burası. Bu konuda ne dersiniz yani bu kadar şey uyguluyor ama halk gerçekten seviyor mu kendisini? Arzu ettiği meşruiyeti elde ediyor mu acaba?

Dediğiniz çok doğru; bunu ölçmek çok zor. Çünkü aslında müstebit bir hükümdar; hafiye, casus, jurnal, ihbar vs. teşkilatıyla herkesi korku sarıyor. Üstelik belge olarak gördüklerinizin çoğu iki uçta duruyor. Bir taraftan hiçbir zaman güvenemeyeceğiniz türden methiyeler; bunlara itibar edilmez, çünkü belli ki yazanlar atıye, ihsan, ikbal peşindeler. Diğeri de Hamid'in evhamıyla oynayan jurnaller; onlara inansanız düşmanları her an zat-ı şahane bombaya atmak üzereler. Anlatırlar, 1920'lerde 1930'larda Türkiye'de, özellikle hala Anadolu'da Hamid'in adının geçtiğini, hatta tahtta olduğunu sananlar olduğunu... Politik geleneğimizde kuvvetli bir kişiliğe bağlanmayı hep istemişizdir. Bir kurumdan çok bir baba figürü, bir koruyucu, bir kahraman peşindeyiz gibime geliyor. O rolü de Abdülhamid epeyce doldurdu. Fakat ilginçtir, her ne kadar bugün Osmanlılık, imparatorluk özlemi vs. var deniyorsa da hiçbir zaman bu duygular gerçek manada bir hanedan özlemine dönüşmüyor. Yani ülkeyi 600 yıl kadar bir hanedan yönetmiş ama bu hanedanın bıraktığı iz, bir iki magazin dergisinde "bilmem kim sultanı gördük" türünden haberlerin dışında aslında pek bir yer işgal etmiyor ve siyasi meşruiyeti hiç kalmadı denebilir. Mesela Türkiye'de Cumhuriyetin bir rejim olarak sorgulandığını söylemek pek mümkün değil. Bunun normal bir siyasi olgunluk olmanın ötesinde izahı galiba Osmanlı hanedanının aslında halkla hiçbir zaman gerçek manada buluşmamış olmasında aranmalı. Mesela İngiltere kraliyet ailesinin 19. yüzyılda özellikle ve çok bilinçli bir şekilde yaptığı gibi gittikçe kamu alanına inmek, bütün prenslerin prenseslerin kamusal alanda görünür olmaları, hatta belirli görev almaları Osmanlı hanedanının yapmadığı veya yapamadığı bir şeydir. Bizde bunun yerine padişahın kendisi merkezi bir rol oynuyor ki o da gayet sınırlı bir şekilde. Hamid işte bunu bir dereceye kadar başarmıştır ve bunun izlerini bugün hala görmek mümkündür. Ona mukabil Sultan Reşad'ı kim hatırlıyor? Dolayısıyla Hamid'in aslında bir padişah olarak mı halife olarak mı, yoksa tekil bir şahıs olarak mı temayüz ettiği çok tartışılır. O yüzden de gerçekten nasıl algılandığıni söylemek o denli zordur.

Bunun önemli bir göstergesi sayılabilecek olan madalya ve nişan meselesi üzerine çok çalıştım. Hamid'in en çok önem verdiği ve büyük ölçüde başardığı şeylerden biri, devamlı bir şekilde madalyalar ve nişanlar ihdas edip dağıtıyor olmasıdır. Fakat sorun o ki bunlardan çok sayıda veriyor, yani bir bakıma bir kıymet kaybına uğrayabilecekleri düşünülebilir. Bir şeyi az verirseniz kıymeti artar çok verirseniz kıymeti düşer. Araştırmalarımda şunu yapmaya çalıştım: Benim hissim gerçekten de sağa sola dağıtılan bu ödüllerin kıymet kaybettiği ve dolayısıyla yaratmak istenen etkiye -bağlılık ve sadakat yaratmak gibi - ters olduğu yönündeydi. Gerçekten

de salnameleri tarayıp ricalin nişan ve madalyalarına bakıldığında, bunlara sahip olmayan kişi pek kalmadığı anlaşılıyor. Yani Hamid'in bu nişan ve madalyaları vere vere bir tür rutine dönüştürdüğü ortaya çıkıyor: Sistemde belirli bir yere geldiğinizde artık almayı beklediğiniz bir tür rütbe seviyesine düşürüyor. Fakat bunun da kendine göre bir mantığı ve bir etkisi olduğu anlaşılıyor: Millettin derdi nişan almaktan çok, nişan almamış olmamak. Yani asıl sorun, nişansız kalmamak. Dolayısıyla rutine dönüşmüş bir ödülün kıymeti kalmadı deseniz bile, o zaman da almamak bir mesele oluyor, dolayısıyla bütün derdiniz gene de almaya yönelik. Ama bunlar sosyal tarihçi için ölçülmesi çok zor şeylerdir; aslında bu bir tür iktisat tarihi problemi. Yani bu ödülleri bir meta olarak, veya para gibi düşünmeniz lazım. Tedavülde bulunan bir şeyin kıymeti talep ve arza göre değişebiliyor. Abdülhamid arzı sıkımsıyor, hatta fazla denebilecek bir arz yaratıyor, ama talep de aynı şekilde arttığından bir şekilde bu "piyasa" dengede durabiliyor. Pek tabii ki olan, nişan ve madalyaların manevi değerine oluyor: Prensip olarak bir liyakat veya maharet göstergesi iken hızlı bir şekilde rutin bir uygulamaya dönüşüyor, epeletlerdeki rütbe işaretlerinden farksız bir hal alıyor.

Hocam, biraz ekonomi ile doğrudan sarayın ilişkisi üzerine konuşmak istersek saraylar söz konusu olduğu zaman ilk akla gelen kavram israf. Yani şöyle bir anlayış var; "ekonomi kötü gidiyor, ülke iyi gitmiyor, ama sultanlar, padişahlar da kendilerine Boğazda arda arda saraylar yaptırıyor, bu da ekonominin çökmesine sebep oluyor." Dolayısıyla da onların israf anlayışı ekonominin çökmesinin birinci nedeni gibi bir klişe anlayış var. Bu bakış açısı durumu açıklamaya yeterli değil sanırım?

Hayır, tabii ki bu fazla basit bir izah, karikatür gibi bir şey. Bu tür basit kurgularla saray dediğinizi sadece bir bina ve o binanın içindeki tüketim olarak algılamış oluyorsunuz. Oysa saray dediğiniz, işveren, iş yaratan, mal tüketen ve üreten gayet karmaşık bir yapı. Bu sözler tabii daha çok 19. yüzyıl için, hatta Mecid dönemi için geçerli. Anlatırlar, Sultan Mecid Dolmabahçe inşa edilirken sormuş "Vezirim bu kaç mal oldu?" diye. Veziri de "bir şey değil, üç bin lira kadar" demiş, kastettiği orada harcanan milyonlarca kuruşun karşılığı olarak gösterilen kâğıt paranın basma maliyetiydi. Bunda gerçek payı yok mu? Tabii ki var: o dönemde kâğıt para ihracına bağlı, devletin ve hazinenin israfına bağlı bir enflasyon var. Başta Dolmabahçe olmak üzere bu saraylar nedeniyle 1854'den itibaren alınan istikrazların gelirinin önemli bir kısmının çarçur edildiği, dolayısıyla giderek artan borçlanma neticesinde 1860'ların sonundan itibaren borçla borç ödeme noktasına gelinmiş olmasının bir sebebi olduğu doğrudur. Fakat bu meselenin sadece bir yüzü. Zira şunu da unutmamak lazım ki 19. yüzyıldan önce, yani 15. yüzyıla kadar giderseniz, saray çok önemli bir iktisadi teşekkül niteliğindedir. Ordu buradan yaşıyor, bürokrasi buradan yaşıyor, hatta tüm şehir buradan yaşıyor ve besleniyor. Mesela erken modern dönemde İstanbul'un dışarıya dönük bir sanayii, Anadolu'ya ya da yurt dışına yönelik bir ihracatı yok; İstanbul sadece alıyor ve tüketiyor. Fransızların 18. yüzyıldaki İstanbul ticareti üzerine çalıştığımda ortaya çıkan durum buydu: İstanbul yiyiyor, tüketiyor ve karşılığında hiçbir şey üretmiyor, hiçbir şey satmıyor. Dolayısıyla esas itibarıyla sadece bir tüketim merkezi. O tüketimin büyük bir kısmı da saraya doğru gidiyor ve aynı şekilde üretimin büyük bir kısmını da saray tüketiyor. Dolayısıyla saray iş

veriyor, aş veriyor ve hakikaten iktisadi hayatı canlı tutuyor. İstanbul ise bir bakıma çoğu erken modern başkentler gibi bir tufeyli, bir parazit halini alıyor, çünkü şehrin kendi ayakları üzerinde duracak bir şeyi yok. Saray gitse, bürokrasi gitse, ordu gitse, payitaht olmanın getirdiği bu zenginlik gitse, o 250-300 bin nüfusu yaşatacak bir ekonomi yok. Bu İstanbul'a veya Osmanlılara has bir durum değildir. Aslında Madrid de öyledir; Paris de öyledir. Paris veya Madrid aslında hiçbir zaman ticaret, sanayi şehirleri olmamıştır; onun yerine Paris Fransız kraliyetinin, Madrid ise Habsburg İspanya'sının payitahtı olarak gelişmiş ve o şekilde palazlanmış tufeyli şehirlerdir. Londra veya Amsterdam farklıdır: Bunlar limandır, ticaret kentleridir ve gelişmeleri bu işlevleri sayesinde. Dolayısıyla o tipolojide İstanbul da erken modern payitaht kenti kategorisine girer. Böyle bir durumda sarayı bir masraf kapısı değil, aksine şehri ayakta tutan iktisadi bir katkı olarak görmek lazım.

Unutmamak lazım ki pre-modern, sanayi öncesi dönemlerde en büyük işveren devlettir. 17. yüzyılda Fransa yeni ordu teknolojisiyle, gemi ve top inşaatıyla, asker ocağıyla ve yeni geliştirdiği mali ve idari teknolojiyle toplumu değiştiriyor. Ve o biraz romantik bir görüş vardır, devrimci olan halktır, statükocu olan devlettir diye. Bu moderniteyle birlikte doğru olabilir, ama 17. yüzyılda durum bunun tam tersidir. Devlet her haliyle halkı hiç istemediği türden sarsıyor, ona müdahale ediyor, her şeyine karışıyor ve ekonomik olarak, idari olarak, hukuki olarak, askerî olarak zorluyor, cemaati kırıyor, kişiyi bir bakıma özgür kılıyor, köyü kırıyor, köyü kasabaya bağlıyor, kasabayı şehre bağlıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum tam paralel olmasa da benzerdir. Osmanlı ortamındaki en büyük fark, devlet dışı sermaye birikiminin ve ticari kapitalin vs. çok az gelişiyor olmasıdır. Fransada da büyük ölçüde öyle, ama İngiltere ve Hollanda'da tam aksine sermaye sahipleri devlete hâkim oluyorlar. Oysa Osmanlı piyasası, özellikle mali piyasa, hala devletin elinde ve emrinde. Bu açıdan sarayın masraf manasında olmasa bile bir ağırlığı, olumsuz bir etkisi söz konusudur. İstanbul'da 18. yüzyılda reel faiz %20 civarında çok yükseklerde seyrediyor, çünkü kredi alan esas itibarıyla devletin kendisi ve onu oluşturan hâkim sınıf. Devlet ise öyle bir güç tekeline sahip ki, borcunu öder mi ödememez mi, ödememek için sarrafı hapseder mi, şöyle silkeleyip bütün malını müsadere eder mi etmez mi belli değil. Başka bir deyişle piyasaya siyasi bir risk hâkim. Fransada da bunun benzeri bir durum söz konusu; faizler biraz daha düşük %10-12 civarında. Ama aynı dönemde Hollanda'da %3-4 olduğu düşünülürse ne kadar yüksek olduğu anlaşılır. Faiz %3 olunca müteşebbis kesim girer, kredi de alır, o krediyle iş de yapar, kârı ile de geri öder. Diğerinde ise, faizlerin yüksekliğinden dolayı ticarete, sanayiye yatırım yapılamadığından en cazip olanı gene de o riskli ve üretime dönüşmeyen yatırımlar, yani devlete doğrudan ya da dolaylı yoldan yapılan yatırımlardır. Siyaseten yükselmek de bir yatırımdır: Siz bilmem hangi paşa olup da sarrafınızdan kredi alarak bir mukataa alırsınız, bir iltizam alırsınız, bir malikâne alırsınız. Bunlar aslında üretime dönüşmeyen yatırımlardır. Bu aslında Türkiye'de çok uzun devam etti. 2001 krizinin de büyük ölçüde temelinde küçük yatırımcıdan bankalara kadar herkesin devlet tahvillerine yatırım yaparak geçinmeyi tercih etmesi ve dolayısıyla üretime dönüşemeyen, ekonomiye bir girdi oluşturmayan bir paranın bütün sistemi ayakta tutması yatıyordu. Bunlar iktisadi olarak olumsuz şartlardır ve bunda sarayın, yani iktidarın çok önemli bir rolü bulunmaktadır. 19. yüzyılda bu durum değişmeye başlıyor, çünkü piyasa zorla da olsa liberalleşiyor; ama

saray da buna tam olarak ayak uyduramıyor. Hele Mecid ve Aziz dönemlerinde sarayı gerçek anlamda zapturapt altına almak oldukça zor. Mecid'in kadınları ve kızlarının hep anlatılan masrafları neticesinde "dizini döven" padişah imajı oluşmaya başlar. Ama aslında Mecid de aynı şeyi yapmaya meyyal ve meselenin tam da farkında değil, çünkü öyle bir terbiye ve siyasi gelenek henüz oluşmuş değil. İngiltere'de daha 17. yüzyılın sonunda düyun-ı umumiye gibi bir şey kuruluyor yani devletin, hükümetin doğrudan doğruya alınan borçlara kefil olması, böyle bir sorumluluk alması ortaya çıkıyor. Bizde öyle bir şey yok. Kefalet gibi bir sorumluluk olabileceğini bilmeyen bir hükümdarın yapabileceği ancak göstermelik bazı kısıntılar getirmek ya da harcamalarının bir kısmını hayır kisvesi altında meşru kılmaya çalışmaktır.

Bir de Cevdet Paşa'nın bahsettiği sarayın yeni gelişen tüketim kültürü var. "Mısır prensesleri İstanbul'a geldiler, İstanbul'daki kadınları da bozdular, onları lükse, Batı'dan gelen tüketim araçlarına ürünlerine alıştırdılar" şeklinde tespitleri var. Bu değişim nasıl gerçekleşti?

Tabii, ama bunun bir dereceye kadar normal olduğunu anlamak lazım. 19. yüzyılda tüm kraliyet hanedanlarının yaptığı bir şekilde debdebe ve gösterişe yönelmek oyunun bir parçasıdır. Bugün hâlâ İngiltere'de kraliçenin bütçesine bakıldığında herkesin dudağı uçukluyor. Aslında bunlar deve de kulak niteliğinde, ama gene de büyük rakamlar. Birçok cumhuriyetçi İngiliz, o paranın daha hayırlı işlere, mesela eğitime aktarılabilirliği fikrinde. Osmanlı İmparatorluğu'nda aslında bu harcamaları gerçekten "devede kulak" haline getirebilecek türden bir ekonomi pek yok. Müsrif bir sistem olduğu kesin ve mesela Hamid'in dillere destan pintiliğinin de büyük ölçüde buna bir tepki niteliğinde olduğunu düşünmek mümkün. Ne de olsa 1875'i görüyor, savaş yıllarındaki mali buhranı yaşıyor, Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşuna şahit oluyor ve bütün bunların etkisiyle çok daha gerçekçi ve maddiyatçı bir politika izliyor. Bence aslında Abdülhamid burjuva bir kral. Ticaretten anlıyor ya da en azından bunun önemli olduğunu biliyor, borsaya aşına ve özeniyor, kısacası modern bir şehzade ve padişah olarak yetişiyor. Aslında kültürel olarak da burjuva zevklere sahip. Yani mobilyasına baktığımızda gayet eklektik, hatta çoğunlukla zevksiz. Yıldız Sarayı nedir, ne değildir, ne tarz veya üsluptadır? İsviçre şalesi, İtalyan villası vs., tam bir karmaşa. Bütün bunlar burjuva zevki diyebileceğimiz, her şeyden biraz toplayıp karıştırarak elde edilen kalabalık dekorlar. Aslında bunun da Hamid'in modernitesinin bir parçası olduğunu söylemek de mümkündür. Her anlamda modern bir padişah ve selefleriyle çelişen bir hükümdar; Osmanlı hanedanının azameti, vakarı, müsrifliği onda pek yankı bulmuyor. Çok çalışkan bir insan oluşu bile geleneksel modelle bir tezat oluşturuyor.

Ne de olsa tüketime dayalı, devletin ihtiyaçlarının her zaman ön planda tutulduğu kötü bir yatırım geleneği var. Borç alıyorsunuz, borcun çoğu askere gidiyor, Kırım Harbi'ne gidiyor vs. Alınan istikrazlar gerçekten bir ekonomik düşünceyle, üretime dönüştürülme niyetiyle kullanılmıyor. Fakat dediğiniz gibi bütün bu harcamalar gene de çok fazla bir rakam temsil etmeyebiliyor. Aynı dönemdeki Avrupa kraliyet ve aristokratik geleneğine bakarsanız onlarda çok daha uzun vadeli, kalıcı masraflar, mesela ciddi inşaat programları oluşuyor. Bizde ise müthiş bir geri dönüşüm sistemi vardır. Hanedan mensupları, özellikle sultanlar (prensler manasında), birbirlerinin sarayını tekrar tekrar kullanıyorlar. Biri ölünce öbürüne devrediliyor. Çok fazla da

bir inşaat yok aslında; inşaatlar sadece imparatorluk saraylarında belirli bir seviyeye çıkıyor: Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi, Küçüksu, İhlamur vs. Aslına bakarsanız çok da fazla değil. Bunun dışında kalanlar, şehzadeler, sultanlar vs. ya bu saraylarda ya da evlendiklerinde kendi konaklarında, saraylarında, yalılarında ikamet etmektedirler ki bu yapılar nispeten mütevazı sayılabilir. Fakat bütün bunlara rağmen, ekonominin zaafından ve devlet bütçesinin sınırlarından ve düzensizliğinden dolayı bu mütevazı masraflar bile ciddi bir yük ve külfet niteliğindedir.

Mısır Hıdivi ailesine gelince, onların Osmanlı hanedanından farklı davranmalarına fazla şaşırılmamalıdır. Avrupa'yla olan ilişkileri çok daha yakın, Kahire ve İskenderiye'de nispeten daha alafrağa bir hayat yaşıyorlar. Bunun muhtelif sebepleri var. Başından beri İngiltere ve Fransa'nın Mısır üzerindeki etkisi çok daha önemli, zaten 1883'ten itibaren de Mısır fiilen İngiliz kontrolüne geçecektir. Buna ilaveten, unutmamak gerekir ki Mısır ailesi -veya hanedanı- Osmanlılara nispetle "sonradan görme" bir karaktere sahiptir. Geçmişini olmadığı için korumak zorunda kaldığı bir geleneğe sahip değil, tam aksine kendini icat etme durumunda. Aynı nedenle de mütemadiyen kendini göstermek, teşhir etmek zorunda hissediyor; bunun neticesinde de İstanbul'a geldiğinde adı konmasa da Osmanlılarla bir yarış içine girdiği söylenebilir.

Bir taraftan ilk bakışta gözükten bir israf durumu var öte taraftan hanedan mensuplarının belki azalan oranda da olsa özellikle hanım sultanların İstanbul'da yaptıkları bir takım hayır işleri var. Hastane, cami, insanların ihtiyaçlarına yönelik imaretler ve benzeri pek çok hayratlar. Sanki böyle iki şey aynı anda beraber gidiyormuş gibi bir durum söz konusu. Bir taraftan tüketim kültürü dönüşüyor. Ama öbür taraftan geleneksel hayır hasenat işleri devam ediyor. Bu açıdan bakıldığı zaman sarayda yaşıyor ama bir vesile olduğu zaman da fakirlere para dağıtıyor, kurban kesiyor.

Tabii, ama bu sistemli değil. Hayır, işleri aslında modern devlette devletin yapması gereken şeylerdir. Ne var ki Osmanlı devleti bütün modernlik iddialarına karşın yapması gerekeni yapmıyor. Mesela ordu ve donanma dışındaki ilk ciddi hastane projeleri- Hamidiye Etfal, ya da Darülaceze gibi -ancak çok geç tarihlerde, 1890'lar da gerçekleşmiştir. Bu anlamda erken modern dönemde vakıf ve hayrat gibi şahsi teşebbüsler neticesinde oluşan altyapı modern dönemde gereken işlevi dolduramadığı gibi, devletin yapmadığının yerini doldurmaktan da aciz kalıyor. Dolayısıyla bu tür hizmetlerin gerçek bir planlamaya, bir bütçeye, devletin bir sosyal programına dahil olması da o derecede zor. Modernite ile geleneğin bir arada olması dalgalı bir durum yaratıyor. Gayrimüslimlerin durumu da bunun bir yansıması. Bütün milletler bu tür hizmetleri kendi içlerinde çözmek zorunda kalıyorlar: Ermeniler, Rumlar, Yahudiler kendi hastanelerini, yetimhanelerini vs. yarı geleneksel bir ortamda, yani genellikle dini yapının içinde ayakta tutmak zorundalar.

Bir de sizin İstanbul üzerine de bir çalışmanız var. 19. yüzyılda İstanbul'un sosyal hayatına, saray hayatına Mısır'ın etkisini biraz açabilirsiniz.

Birincisi bir kere Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı padişahı II. Mahmud arasında bir yarış ve rekabet var, Kütahya'ya kadar uzanan. Ondandır ki iki taraf

arasında garip bir denge oluşuyor. Hıdiv ailesi büyük ölçüde meşruiyetini ve medeniyetini Mısır'dan çok İstanbul'da ve kısmen de Avrupa'da görüyor. Birçok açıdan Hıdiv ailesi Osmanlılardan daha Avrupalı bir hal alabiliyorlar. Özellikle kadınlara bakılırsa, Osmanlı sultanları hemen hemen hiç sokağa çıkamıyorlar ve alafranga giyiniyorlarsa bile bu ancak sarayla sınırlı kalıyor. Hâlbuki Mısır ailesinin kadınları çok daha faal bir şekilde ortada, kamusal alana çıkabiliyor, modernliklerinin tadına varabiliyorlar. Bunun önemli bir sebebi yukarıda izah ettiğim gibi "sonradan görme" olmalarıysa da, gene de neticede Osmanlıları kıskandıracak derecede kamusal alana taşmalarına imkân veriyor. Bu Osmanlı hanedanı için ancak 1908'den sonra kısmen gerçekleşmiştir. Hürriyet ile birlikte şehzade ve sultanlar yavaş yavaş kamusal alana çıkmaya başlamışlardır. Bunun en tipik örneği, Enver Paşa ile evlenmesinden dolayı Naciye Sultan'ın üstlendiği yarı resmi ve kamusal görevlerdir. Erkeklerle verilecek iyi bir örnek de Şehzade Fuad Efendi'nin subay olarak Trablusgarb'a gitmesidir. Aslına bakılırsa bunlar 19. yüzyılda Avrupa kraliyet ailelerinin yaptığı şeylerdir. Fakat Osmanlılar buna çok geç başlamışlardır; hatta daha önce başlasalardı belki de ileride bu kadar meşruiyet kaybetmezler, harp sonrasında hanedandan kurtulma ihtiyacı bu denli duyulmayabilirdi. Ayrıca unutmamak gerekir ki bu gecikmenin başlıca müsebbibi, bütün hanedanı kapatma ve gözaltında tutma ihtiyacı duyan Abdülhamid'dir. V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'nin anıları üzerinde çalıştığım da hanedan içinde açılmaya doğru bir meyil olduğunu net bir şekilde görmüştüm. Hem tahtın babadan oğula geçmesini hem de gelecek neslin belirli görev ve sorumluluklar alarak kamuya açılmasını istiyorlardı. Yani şehzadeler de aslında Avrupa'daki prensler gibi olmak, özellikle İngiltere Kraliyet ailesine benzemek istiyorlar. Sistem buna pek elvermiyorsa da Mecid ve Aziz dönemlerinde buna doğru bir evrilme hissediliyor. Fakat Abdülhamid buna son vererek bütün hanedanı -özellikle erkekleri- hafiye, jurnal, polis ve fiili zorunlu ikametle tamamen kontrol altına almaya, nefes aldirmamaya özen gösteriyor. 1908 ihtilalinden sonra net bir şekilde bir açılma söz konusuysa da artık geç kalınmış oluyor ve kalıcı bir etkisi olamıyor.

Mecid'e bakıyorsunuz sarayın mefruşatı için Hereke'de bir fabrika kuruluyor. Daha sonra Abdülhamid ona halıyı ekliyor. Yine Abdülhamid döneminde porselen fabrikası kuruluyor. Fakat saraydaki kullanılan eşyalara bakıldığı zaman mobilya ve aydınlatma unsurları daha bir göz önünde fakat mobilya konusunda veya avize konusunda genelde ithalat yoluna gidiliyor. Bu nasıl yorumlanabilir? Yani üretimi kolay olan eşyalar için fabrika kurulurken biraz daha tasarımı olan, zor bir üretim süreci gerektiren eşyalar ithal ediliyor denebilir mi?

Hâlâ Türkiye'de ithal mala bir eğilim olduğunu düşünürsek, onları kendimizden çok farklı görmeyelim derim. Yabancı mala olan hayranlık her zaman ülkemizin kültürünün bir parçası olmuştur: 1960'larda Salı pazarından jean almanın ne olduğunu hatırlıyorum. Bunun arkasında yeteri kadar yerli üretim olmaması, olan üretimde yeteri kadar çeşit olmaması, kalitenin çok daha düşük olması gibi somut nedenler olduğu kadar, özentilik, gösteriş merakı gibi çok daha subjektif etkenler de vardır. Dolayısıyla 19. yüzyılda da durumun pek farklı olmadığını kabul etmek gerekir. Hereke'de dokutabileceğiniz halıların adedi de, çeşidi de sınırlı; Avrupa'dan ithal edilebilecek mobilyanın, biblonun, tablonun, döşemenin zenginliği karşısında

yerli üretimin rekabet edebilecek gücü tabii ki yok. Fakat asıl mesele şu ki, Osmanlılar Batılılaşmaya bu kadar kökten bir şekilde girişince, kendi kültürlerinde ve dolayısıyla kontrollerinde olmayan bir sanat ve dekorasyon piyasasına kendilerini mahkûm etmiş oldular. Bunun neticesinde de Avrupalıların aksine, kendi kültür ve sanatlarına ait eski eşya ve objeleri saraylarında kullanamadılar. Saraylarda ne bir İznik çinisi, ne bir tabak, ne bir Ladik veya Kula seccadesi görülebilir; sadece ithal malı züccaciye, porselen, mobilya vs. Osman Hamdi'nin Müze-i Hümâyûn'unda bile kapsamlı bir İslam eserleri seksiyonunun açılması çok geç görülecektir.

Topkapı Sarayı'nın terk edilip buraya gelinmesi ile yeni bir saray konsepti ortaya çıkıyor. Topkapı'ya bir müze gözü ile bakmak diye bir şey var mı?

Ancak çok geç bir tarihte. Avrupalılar 19. yüzyılın başından beri Topkapı Sarayı'na bir müze olarak değilse de ziyaret edilecek ilginç bir yer gözüyle bakıyorlar. Özellikle iki şey onları ilgilendiriyor: Hazine ve kütüphane. 1840'lardan itibaren özellikle Yunan el yazmaları bulmak saikiyle kütüphane araştırılmaya başlanıyor. Buna müze demek henüz mümkün değil, ama en azından önemli bir koleksiyon olarak görüyorlar. Bir de tabii ki hazineyi gezme merakı bir bakıma turizmin başlangıcı sayılabilir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren arşivlerde sefirlerin kendileri ya da yakınları için sarayı ya da selatin camilerini gezme izni istedikleri arzulara rastlanır; 1840'lardan itibaren bu epeyce sistematik bir hal almıştır. Bunun bir tür turizmin başlangıcı olduğu rahatlıkla söylenebilir, ama sadece yabancılara yönelik olarak. Osmanlılar da bu izinleri vererek sarayın bir tür müze veya seyir ve temaşa yeri olduğunu zımnen kabul etmiş oluyorlar. Gerçekten müze olarak görülmesi çok daha geç tarihlerde, özellikle Abdülhamid'in tahttan indirilişinden sonradır. En sonunda da bildiğimiz gibi 1924'te tam olarak dönüşüm yaşanıyor ve sarayın bir kültür varlığı olarak halka açılması söz konusu oluyor.

Arkeoloji Müzesi yapılırken müze için genelde denilir ki "toplum artık ekonomisi düzgündür, her şey bitmiştir, ondan sonra müze yapılır." Ama Osmanlı'da aslında ekonomisi dibe gittiği anda kocaman bir müze yapılıyor. Bir saray gibi, askeriye gibi bir şey değil. Tamamen kültürel. Okul kuruyor ama sonuçta orada öğrenci yetiştiriliyor. Burada ise tamamen görsel bir imaj için bir müze yapılıyor. Peki, malzeme nasıl taşıyor, parayı nerden buluyorlar? Yine borçlanarak mı?

Asıl parayı Düyun-ı Umumiye sayesinde toplayabiliyor. Osman Hamdi Düyun-ı Umumiye meclisinde aza ve orada yakın dostları var. Özellikle Vincent Caillard adındaki İngiliz meclis üyesi ona çok destek oluyor. Aslında en büyük problem parayı tahsis etmek değil, parayı sağlayacak gelir kalemini bulmak. Sonunda Düyun-ı Umumiye'nin gelirleri üzerinden parayı sağlıyorlar. Tabii Düyun-ı Umumiye bu parayı hayrına vermiyor, eninde sonunda devletin bütçesinden çıkıyor. Üstelik Osman Hamdi de kendi maaşından da bağış şeklinde katkıda bulunuyor. Eserlerin getirilmesi ise devletin kıt imkânlarıyla gerçekleştiriliyor, asker nakline tahsis edilen vapurlar kullanılıyor vs. Tabii asıl sorulması gereken soru, müzenin neden orada inşa edildiğidir. Amacınız insanların gezmesini sağlamaksa Beyazıt ya da Taksim daha mantıklı bir çözüm olurdu. Düşünürseniz, aslında gizli saklı bir müze. Maalesef bu kararın nasıl alındığını henüz bilmiyoruz. Osman Hamdi'nin kişisel tatmini olabilir, Abdülhamid'in evhamı olabilir... Ya da sadece zaten Aya İrini ve Çinili Köşk ile başlamış olan bir süreci alt üst etmek istememiş olabilirler. Ne var ki nedeni bu olsa bile, o dönemdeki sorumluların gözünde halkın burayı ziyaret etmesinin bir öncelik olmadığı kesindir.

Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar

Saro Dadyan*

Hariciye Nezareti'nin nüvesi olarak kabul edebileceğimiz Reisülküttaplık makamı, 1306'da (1889) yayınlanan Hariciye Nezareti Salnamesi'ne göre Hicri 926 (1519-1520) senesinde bizzat Kanuni Sultan Süleyman'ın eliyle kurulmuş ve bu göreve ilk olarak daha sonra Yeniçeri İsyanı'na karışması dolayısıyla idam edilen Haydar Çelebi getirilmiştir.¹ İlk dönemlerinde çalışmalarını sarayda, Nişancı'nın denetimi altında sürdüren Reis Efendi, 17. yüzyılda iktidarın, saraydan Vezir-i azam'ın eline geçmesiyle birlikte Vezir-i azam Konağı'na taşınmış ve Köprülüler döneminde de "Babiâli" olarak bilinen ve Vezir-i azam'ın yönetimindeki yeni idari merkeze naklolmuş ve kendi idari teşkilatını yönetebilmiştir.² Bununla birlikte 1699 Karlofça Anlaşması'ndan önce Reisülküttabın Osmanlı'nın diplomatik programını hazırlayan ve idare eden bir konumda olduğunu söylemek imkânsızdır. Osmanlı'nın büyük bir toprak ve prestij kaybı yaşadığı Karlofça, Reis Efendi'nin de diplomatik idare alanında gitgide güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle III. Selim döneminde karşılıklı diplomasiye geçilmesi, yurt dışında elçiliklerin ve konsoloslukların kurulmasıyla birlikte dış teşkilatın idaresi de Reis Efendi'ye verilmiş ayrıca ticaret ve gümrük anlaşmalarında imza yetkisi, yabancı devletlerin dış işleri bakanlarıyla ve misyon şefleriyle görüşme yetkisi, protokolleri düzenleme ve yönetme görevi de kendisine verilerek Osmanlı diplomasininin amiri konumuna yükselmesi sağlanmıştır.³

Gayrimüslimlerin Osmanlı diplomasininin içerisindeki durumlarına bakmak gerekirse, 1856 Islahat Fermanı'na değin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bir Müslüman-gayrimüslim eşitliği söz konusu değildir ve gayrimüslimlerin devlet hizmetinde kullanılmaları konusunda pek heveskâr davranılmadığı gibi, böyle bir durum olsa dahi gayrimüslimlere Müslümanlar gibi resmi unvanlar verilmemektedir. Bununla birlikte, Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren kolluk kuvveti ve donanmada nefer olarak yararlanan gayrimüslim ahaliden, ilerleyen tarihlerde Hassa Mimarı, Saray Sarrafı, Darphane Emni, Barutçubaşı ve çeşitli meslek gruplarının kethüdalığı gibi daha çok teknik bilgi gerektiren alanlarda da faydalanılmıştır. Fakat gayrimüslimlere tevcih edilen resmi görevler arasında en ön plana çıkan ve tek bir zümrenin tekeline verilmiş olan "tercümanlık" vazifesidir. Özellikle Divan-ı Hümayûn Tercümanlığı

* İstanbul Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğrencisi.

ve Donanma Tercümanlığı gibi bu vazifenin en yüksek mertebeleri olan makamlara “Fenerli Beyler” olarak bilinen ve birkaç Avrupa lisanına ve kültürüne tam manasıyla vakıf olmalarının yanı sıra Türkçeyi ve Türk kültürünü de çok iyi bilen Rum ailelerden kimseler getirilmiştir.⁴ Fenerli Beylerin yanı sıra özellikle elçilik tercümanlığı görevlerinde Mouradge d’Ohson, Yamoğlu Ailesi’nin çeşitli fertleri ve Cosimo Comidas Carbognano olarak bilinen Gomidas Kömürcüyan gibi çeşitli Katolik Ermeni ailelerine mensup kimseler de yer almıştır.⁵ 1821 Yunan İsyanı ile birlikte Fenerli Ailelere karşı duyulan güven sarsılınca, bu aileler ellerindeki imtiyazları kaybederek görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bununla birlikte Fenerli Beylerden boşalan tercümanlık vazifelerine farklı cemaatlere mensup gayrimüslim ahaliden kimseler de getirilmedi. Bunun yerine Müslüman bürokratların yetiştirilmesi düşünüldüğü aynı sene Tercüme Odası kurulmuştur.⁶ Osmanlı diplomasisi, II. Mahmud devrinde Müslüman memurlardan başka yeniliklerle de tanıştı, 1832’de Reisülküttaplık makamı Avrupa’daki örnekleri gibi Hariciye Nezareti’ne çevrilerek kendi içinde bağımsız ve padişaha sorumlu bir idare haline getirildi. Kasım 1836’da ise Müsteşarlık makamı tesis edilerek tam bir bakanlık halini alan idare, imparatorluğun son günlerine değin bu şekilde devam etti ve 1873, 1908 ve 1912 senelerinde yayınlanan nizamnameler ile çalışma sistemi bir intizama sokuldu.⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal ve idari yapısını derinden etkileyen ve yeni bir çağ başlatan 1839 Tanzimat Fermanı, hukuk önünde Müslim-gayrimüslim eşitliğini kabul ederken, gayrimüslimlerin de Osmanlı bürokrasisinde yer almalarını ve Müslümanlar gibi resmi unvanlar kazanabilmelerini ön görmemektedir.⁸ Ahmed Cevdet Paşa da, *Maruzat* isimli eserinde, Osmanlı hariciye memuriyetlerinin daha önce hep Fenerli Rum Beylerin elinde olduğunu, Yunan İsyanı’ndan sonra II. Mahmud’un Rumları memuriyetten uzaklaştırdığını ve onların yerine Müslüman memurların yetiştirilmesini emrettiğini, Tanzimat Fermanı’nın amili Mustafa Reşid Paşa’nın da Sultan Mahmud’un kurduğu bu nizamı benimsediğini ve dolayısıyla kendilerinin memuriyet döneminde tüm memurların Müslüman olduğunu kaydeder. Yine Cevdet Paşa’nın belirttiğine göre Mustafa Reşid Paşa’nın döneminde Osmanlı hariciyesinde kalem memurlarına hocalık yapan Sarafin isimli bir kimseyle, Arapçadan tercüme yapan bir Marunî’den başka hiç gayrimüslim yoktur. Bir de Mustafa Reşid Paşa’nın Fransızca sır kâtabı Agop* isminde bir görevli vardır, fakat Agop Efendi Reşid Paşa’nın dairesi halkı olduğundan Babîâlî nezdinde resmi bir sığata sahip değildir.¹⁰

Müslüman ahali ile gayrimüslimlerin tam manasıyla eşit sayıldığını, gayrimüslimlerin de resmi unvanlar alabileceklerini ve Osmanlı bürokrasisi içerisinde memuriyetlere getirilebileceklerini onaylayan asıl metin ise 1856 Islahat Fermanı oldu. Fakat fermanın, hem Müslüman ve gayrimüslim eşitliğini hem de gayrimüslim cemaatler arasındaki hiyerarşiyi kaldırılarak cemaatlerin eşitliğini kabul etmesi gerek Müslümanlarda gerekse de gayrimüslim cemaatlerde bir hoşnutsuzluğa neden oldu. Özellikle Müslüman ahali bu memnuniyetsizliği yüksek sesle dillendirerek “Artık hâkim unsur olmaktan çıktıklarından” bahsederek neredeyse Osmanlı İmparatorluğu’nun son bulduğu gibi bir hava yarattılar. Halkın bu memnuniyetsizliği ve gerginliği karşısında Islahat Fermanı’nın amilleri Âli ve Fuad Paşalar, gayrimüslimlerin memuriyetlere atanmasında ve resmi unvanlar almasında daha soğukkanlı ve itidalli bir siyaset izlediler. İlk olarak Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’nin gayrimüslim azalarının

olması kabul görerek Mayıs 1856'da Ermenilerden Hovhannes Dadyan, Katoliklerden Mihran Düzyan, Yahudilerden Halim ve Rumlardan İstefanaki Efendiler aza tayin edildi. Bunun dışında Dadyan, Düzyan ve Karakahya gibi zaten on yıllardır devlet hizmetinde olan ve önemli mevkileri ellerinde bulunduran çeşitli ailelerin mensuplarına yaşlarına göre farklı derecelerde unvanlar vermekle yetinildi.¹¹

Tüm bunların dışında gerek Tanzimat Fermanı'nı gerekse de Islahat Fermanı'nı yayınlayan ve 1861'deki vefatına kadar tahtta kalan Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisi içerisinde yer almaları adına ciddi adımlar atılmadı. Gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisi içerisinde yer almalarında 1866 Girit İsyanı bir itici güç rolü gördü. İsyanı bastırmak üzere Girit'e giden Âli Paşa, gayrimüslim ahalinin hoşnutsuzluğunun giderilmesi adına Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı layihasında Osmanlı'da çocuklarına en iyi eğitimi verenlerin gayrimüslimler olduğunu fakat buna rağmen bürokrasi içerisinde kendilerine hak ettikleri derecede bir yer edinemediklerinden bahsediyordu. Âli Paşa'ya göre Osmanlı bürokrasisinin gayrimüslimlerin eline geçmesinden korkulduğu için şimdiye kadar imtina edilmişti, fakat bundan sonra gayrimüslimlerin Avrupa devletlerine bel bağlamasının önüne geçilmesi adına bazı memuriyetler elden çıkacak da olsa gayrimüslimlerin bürokrasi içerisinde yer almalarına ve yükselmelerine olanak tanınmalıydı. Zira bilgi olmadan Avrupa devletlerinin seviyesine çıkmak imkânsızdı ve acı da olsa bu bilgi gayrimüslimlerin elindeydi ve ancak bu sayede gayrimüslimlerin imparatorluğa olan sadakatlerinin ve bağlılıklarının devamı sağlanabilirdi.¹²

Âli Paşa, Sultan Abdülaziz'e sunduğu bu düşüncelerini iktidarı boyunca sürdürerek gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisi içerisinde sağlam mevkiiler edinmelerinde samimi olarak çalıştı. Osmanlı tarihinin ilk gayrimüslim nazırı olan Kırkor Ağaton, 1868'de Âli Paşa'nın kabinesinde Nafia Nazırı olarak yer aldı. Fakat Ağaton'un Paris'te vefat ederek İstanbul'a hiç gelememesi ve fiilen hiç nazırlık yapamaması üzerine bu sefer Müslüman bir bürokrat değil, yine Âli Paşa'ya yakın isimlerden Cebel-i Lübnan Valisi Garabed Artin Davud Paşa nazırlığa tayin edildi.¹³ Gayrimüslim memurların, özellikle de Ermenilerin en yoğun olduğu nezaretlerden bir tanesi de yine Hariciye Nezareti idi ve Ahmed Cevdet Paşa'ya göre bunun sorumlusu da yine Âli Paşa'ydı. Cevdet Paşa, Âli Paşa'nın Ermenilere fazlasıyla güvenerek "devletin ruhu demek olan harici ve siyasi" işleri tamamıyla onların eline bıraktığından ve halkın bu yüzden kendisinden nefret ettiğinden bahsetmektedir. Cevdet Paşa'ya göre Islahat Fermanı'nın gereklerine uyularak gayrimüslimlerin Osmanlı bürokrasisinde istihdamlarına müsaade edilmeliydi ama Âli Paşa'nın yaptığı gibi hariciyede değil maliyede istihdam edilmeleri daha uygun olurdu.¹⁴

Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında hariciyede nazırlık ve müsteşarlık gibi en yüksek mertebelere ulaşabilen iki gayrimüslim oldu. Bunlardan ilki Rum asıllı Aleksandr Karateodori Paşa, ikincisi ise Ermeni asıllı Artin Dadyan Paşa'ydı. 1833 doğumlu olan Karateodori Paşa, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde saray tabipliğinde bulunmuş olan Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden Edirneli Stefan

Aleksandr Karateodori Paşa.

Karateodori'nin oğluydu. 1852'de Babıâli Tercüme Odası'nda memuriyet hayatına başladı. İki sene kadar sonra ise tahsiline devam etmek üzere Paris'e giderek öncelikle Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu, sonrasında ise aynı üniversitenin Hukuk Fakültesinde doktorasını tamamladı. 1861'de İstanbul'a döndüğünde Meclis-i Vala-yı Tanzimat Dairesi kâtipi olarak memuriyet hayatına devam etti. Daha sonra sırasıyla Nisan 1866'da Mahkeme-yi Ticaret-i Bahriye Reisi, Aralık 1867'de Girit Vilayeti Müşaviri, Mayıs 1865'de ise Ticaret Nezareti Müsteşarı tayin edildi. Eylül 1872'de Hariciye Nezareti Müsteşarı tayin edilen Aleksandr Karateodori bir buçuk sene kadar bu görevini sürdürdükten sonra Şubat 1874'de Roma'ya ortaelçi olarak atandı. Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilerek yerine V. Murad'ın

geçmesiyle birlikte tekrar İstanbul'a çağrılarak Haziran 1876'da ikinci kez Hariciye Müsteşarı tayin edildi ve 30 Ağustos 1876'da Sultan Abdülhamid tahta çıktığında bu görevini sürdürüyordu.¹⁵

Hariciye Müsteşarlığı görevinde bulunmuş ikinci gayrimüslim isim ise Artin Dadyan Paşa'ydı. 1830 yılında dünyaya gelen Artin Dadyan Paşa, Barutçubaşı Hovhannes Bey (Dadyan)'in oğluydu ve hanedana yakın bir aileden gelmesi sayesinde birçok hanedan azası gibi Sultan Abdülhamid'i de çocukluk yıllarından itibaren tanıma fırsatı bulmuştu. On iki yaşına kadar evinde özel bir eğitim alan Dadyan, 1842'de Paris'e gönderilerek önce Saint Barbe, sonrasında ise Grand de Louis Kolejlerinden mezun oldu. Daha sonra eğitimine Sorbonne Üniversitesi'nde devam etti. 1848'de İstanbul'a döndüğünde Harbiye Mektebi'nde Fransızca muallimi olarak memuriyete başladı. Daha sonra sırasıyla 1849'da Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'ne kâtip, 1854'de Hariciye Nezareti Kitabet Dairesi'ne muavin, 1855'de Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemî'ne muavin olarak atandı. 1857'de Eflak-Boğdan Komiseri tayin edilen Saffet Paşa'nın Fransızca başkâtibi tayin edildi. 1860'da ise Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi'nde komiser sıfatıyla yer aldı. 1862'de Paris Elçiliği'nde birinci kâtipliğe tayin edildi, 1866'da ise İstanbul'a dönerek Babıâli

Artin Dadyan Paşa.

Tercüme Kalemî'ndeki eski vazifesine döndü. 1872'de Maliye Müsteşarlığına, kısa süre sonra Orman ve Maadin Umum Müdürlüğüne, 1873'te ise Altıncı Daire Reisliğine tayin edildi. 1875'te "Bala" rütbesiyle Hariciye Müsteşarlığına tayin edildi. Bu sırada bir müddet vekâleten nazırlık görevini de yürüttükten sonra aynı yıl azledilerek köşesine çekildi.¹⁶

II. Abdülhamid Döneminde Gayrimüslim Hariciye Nazır ve Müsteşarları

Galip Kemali Söylemezoğlu 1890'lı yılların başında Hariciye Nezareti'ndeki gayrimüslim memurları *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene* isimli hatıratında şu şekilde betimlemektedir:

"Hariciye Müsteşarı, Abdülmecid zamanından itibaren Osmanlı Devleti'nin barutçubashılık gibi büyük bir emniyet ve kazanç mevkiini ellerinde tutan Dadyan Ailesi

evladından, Artin Dadyan Paşa idi... Hariciyemizin en mühim erkânını hep Ermeni vatandaşları teşkil ediyordu. Müsteşar Muavini yine Ermeni İlyas Efendi idi. Bu zat evrakın havalesiyle meşgul olurdu. Tahrirat-ı Hariciye Kâtibi, sonradan rütbe-i vezaretle Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına tayin edilmiş olan dirayet ve ehliyet sahibi Naum Efendi idi. Dilleri iyi dönmeyen hariciye odacıları Laum Efendi derlerdi. Çok geçmeden bu zatın yerine, Abdülaziz devrinde hizmetimize girerek ihtida etmiş bulunan Mösyö de Chateaneuf'un oğlu Fransâda ziraat tahsil ederek Nafia Nezaretinde ziraat müdürü olan Nuri Bey tayin edilmişti... Hariciye Hukuk Müşavirliğinde evvela Alman Geşer Efendi ile Gabriel Noradunkyan Efendi vardı... Divan-ı Hümayûn mütercimi evveli Davud Efendi ve sanisi Nişan Efendi, gayet selis Türkçe yazar ve tercüme yapar çalışkan ricalden olup her ikisi de çok zaman bu makamlarda kalarak 'Bala' rütbesine çıkmış 'tipik' yani vazifelerine bağlı Babîâli memuru idiler. Nişan Efendi'nin biraderi Safer Efendi de Tahrirat-ı Hariciye Kalemî müdürü olup geçen Harbi Umu miye kadar devlet hizmetinde bulunmuş çalışkan, fakat adam yetiştirmeye pek hevesli olmayan bir şefti. Şifre Kalemî müdürü Haçik Efendi adında o zamanki şifreleri ezberine almış kadar meleke sahibi, fakat çok kumar müptelası babacan bir adamdı... Evrak müdüriyetinde, sabahtan akşama mahzen-i evraka pire gibi inip çıkan, yine Ermeni Mihirdat Efendi vardı. Bunun maiyetinde Leon Bey isminde aynı cevvaliyet ve faaliyetle koşan genç bir memur bulunmakta idi...

Tahrirat-ı Hariciye kalemî mümeyyizi olan Yusuf Franko Bey'in, Türkçesi o kadar kuvvetli değil idiyse de Fransızcası pekiydi. Hariciye muhasebecisi Haçik Efendi, Sarraflar Kethüdası müteveffa Kevork Efendi'nin oğlu olmakla hesap işinden anlayan bir memur olup Meşrutiyet'te Köstence başkonsolosluğuna tayin edilmiştir...

Matbuat-ı Hariciye Müdüriyetinde, Keçecizade İzzet Molla torunu erbab-ı kaleminden Macit Paşa'ya halef olarak Simon Efendi bulunuyordu. Tabiiyet Müdürlüğü vazifesini İstevraki Efendi götürüyordu. Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'nden belli başlı hulefadan Rupen Efendi, Kirkor Efendi, Hattat Dikran Efendi ve bunlar arasından kibarane tavrı ve ciddiyetiyle kendisini sevdirmiş, sonradan Ferid Paşa devrinde tahrirat-ı hariciye kitabetine kadar çıkmış, Ermeni Katolik patriklerinden Hasun Efendi'nin küçük oğlu Hasun Efendi ile Çıracı Efendi bulunduğu gibi sefaretlerimizde mesela Atina Sefiri Gadban Efendi vesaire gibi daha birçok Ermeni memurumuz vardı. Rumlarda ise en yüksek makamlara çıkmış olanlar pek çoktu. Mesela Londra'da evvela Kostaki Musurus Paşa, halefi Rüstem Paşa (Polonyalı Bilinsky ailesinden olup bu ismi almıştı) yeğeni Alfred Rüstem Bey bilahare ihtida ederek Ahmed Rüstem adıyla Washington büyükelçiliğine kadar çıkmış çok vatanperver, ateşli ve lüzumundan fazla atak ve azim ve iman sahibi yüksek kabiliyette devlet ricalinden olmuştur... Yine Londra'da Kostaki Antopulos Paşa, daha evvel vaktiyle Berlin Kongresi'nde bulunarak büyük bir vukuf ve salâbetle hukukumuzu müdafaa etmiş olan Aleksandr Karateodori Paşa, Roma'da Musurus Paşazade İstefanaki Bey, Lahey'de Misak Efendi, Washington'da Sertabib-i Şehriyari vüzeradan Mavroyeni Paşazade Mavroyeni Bey, konsolos ve kâtipliklerde de Türk unsurundan ziyade Ermeni ve bilhassa Rum memurlar kullanılmakta idi."¹⁷

Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılı Osmanlı tarihinin en buhranlı devirlerinden bir tanesiydi. Bir sene içerisinde devlet resmi iflasını açıklamış, Osmanlı tahtı arda arda üç padişah görmüş, Sırbistan ve Karadağ harplerinin yanı sıra Rusya

ile de savaşa girilmek durumunda kalınmış ve 93 Harbi olarak bilinen bu savaşın neticesinde Rus orduları Yeşilköy'e varmışlardı.¹⁸ Tüm bu sorunlar da Osmanlı'nın sadece askerî alanda değil, diplomasi alanında da ataklar yapmasını ve başarı sağlamasını gerektiriyordu. Bu buhranlı dönemde Osmanlı diplomasisinde en ön plana çıkan gayrimüslim ise Aleksandr Karateodori'di. 23 Aralık 1876'daki Tersane Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu Hariciye Nazırı Vekili sıfatıyla Karateodori temsil etti. 31 Mart 1877'de altı Avrupalı devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nu muhatap almadan Londra Protokolü'nü imzalamışlar ve Osmanlı'yı daha önce vaat ettiği üzere Hıristiyan halklarla ilgili ıslahatlar yapmaya mecbur kılmışlardı. Avrupa Barışı'nın korunması adına imza edilen bu protokol, İngiltere'nin şart koştuğu üzere Osmanlı'nın ve Rusya'nın askerlerini dağıtması şartıyla kabul görecekti, bu şart yerine getirilmezse hiç hükmünde sayılacaktı. Fakat Londra Protokolü İstanbul'da soğuk bir şekilde karşılanarak, Rusya ile savaş pahasına da olsa reddedildi.¹⁹ Londra Protokolü'nü reddeden bu sert layihayı kaleme alan da o sırada Hariciye Müsteşarlığı mevkiinde bulunan Aleksandr Karateodori'di ve bu metinle, diplomasideki vukufunu kanıtlayarak herkesin takdirini kazanmayı bilmişti.²⁰

Osmanlı bu reddin ardından Rusya ile savaşa girmek ve büyük bir mağlubiyet yaşayarak Yeşilköy'e kadar gelen Ruslarla ağır şartlar içeren Ayastefanos Anlaşması'nı imzalamak durumunda kaldı. Bunun üzerine Almanya'nın da yardımıyla Paris ve Londra Muahedelerinde taraf olan devletler Berlin'de bu ağır şartları biraz olsun yumuşatacak ve Avrupadaki dengeyi koruyacak yeni bir Kongre için toplandılar.²¹

Tüm devletlerin Başvekil ve Hariciye Nazırı düzeyinde temsil edileceği bu kongrede Osmanlı'nın da öncelikle Hariciye Nazırı Saffet Paşa tarafından temsil edilmesi düşünüldü, fakat Saffet Paşa'nın aniden sadrazam olmasıyla yerine Sadık Paşa'nın birinci murahhas Aleksandr Karateodori'nin ise ikinci murahhas olması kararlaştırıldı. Fakat daha sonra bundan da vazgeçilerek Aleksandr Karateodori'nin rütbesi "Vezir" mertebesine yükseltildi ve Berlin Kongresi'nde, Aleksandr Karateodori Paşa'nın başkanlığında Mehmed Ali Paşa ve Sadullah Paşadan oluşan bir heyetin Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmesine karar verildi.²² Enver Ziya Karal'a göre, tüm devletlerin başvekil ve hariciye nazırı düzeyinde temsil edildiği böyle bir kongrede asıl muhatap olan Osmanlı Devleti'nin Saffet Paşa başkanlığında temsil edilmesi tabii idi. Fakat kongre üzerinde psikolojik tesir yapması düşüncesiyle Hıristiyan olması nedeniyle Karateodori Paşa ve aslen Alman olmasına rağmen sonradan ihtida eden Mehmet Ali Paşa seçilmişlerdi. Fakat bu durum, Osmanlı'nın beklediği gibi kongre üzerinde hiçbir etki yaratmamıştı.²³

Berlin Kongresi'ne katılmadan önce Nafia Nazırı tayin edilen Aleksandr Karateodori Paşa, 1878'de İstanbul'a döndüğünde önce Girit Valisi, aynı senenin Aralık ayında ise Hariciye Nazırı tayin edilerek Osmanlı'nın ilk gayrimüslim hariciye nazırı olarak da tarihe geçti.²⁴ Temmuz 1879'da bu görevinden ayrılan Aleksandr Paşa, Sultan Abdülhamid'in itimat ve takdirini kazanması sayesinde mevkiini korumayı başararak Yıldız Sarayı'nda kendisine hususi bir daire edinmede muvaffak oldu. 1906'daki vefatına kadar Yıldız Sarayı'ndaki mevkiini korumayı başaran Aleksandr Karateodori Paşa, bu süre zarfında sarayın baş tercümanlığının yanı sıra Britanya Kraliçesi Victoria'nın cenaze töreninde ve VII. Edward'ın tahta çıkışında Osmanlı İmparatorluğu'nun temsili gibi protokol görevlerinde de bulundu. Bunun yanı sıra

imparatorlukta uygulanacak reform programlarında, azınlıklarla ilgili meselelerde, özellikle de Makedonya ile ilgili sorunlarda Sultan Abdülhamid'e danışmanlık etti.²⁵

Başmabeyinci Tahsin Paşa da Yıldız Hatıraları'nda Aleksandr Karateodori Paşa'yı ve Yıldız Sarayı'ndaki dairesini şu satırlarla anlatmaktadır:

“Son asırlık siyasi tarihimizde bir mevkii mahsus sahibi olan Aleksandr Todori Paşa, Osmanlı hükümetinin muhtelif memuriyetlerinde bulunarak derece derece yükseldikten sonra Hariciye Nazırlığına kadar çıkarılmış ve Türk-Rus muharebesini müteakip Berlin'de Prens Bismarck'ın riyaseti altında toplanan kongreye Osmanlı Hükümeti'nin murahhası olarak gönderilmişti. Karatodori Paşa vasi malumata malik, görgüsü ve tecrübesi ziyade, derin tettebbuat ve tetkikatıyla tanınmış bir diplomattı. Sultan Hamid, bu zatın vukuf ve irfanına, tecrübe ve melekesine karşı büyük bir itimat taşır, birçok mühim mesailde onun reyini sorardı. Bu itimat son zamanlarda Karatodori Paşa'ya Yıldız Sarayı dâhilinde bir daire-i mahsusa tahsis ettirecek dereceyi bulmuştu. Karatodori Paşa Dairesi, bir aralık Başkitabet, Başmabeyincilik, Seryaverlik gibi resmi daireler meyanında madud idi.”²⁶

Sultan Abdülhamid'in saltanat yıllarında Osmanlı hariciyesinde müsteşarlık ve nazırlık gibi en yüksek mertebelere çıkabilen ikinci gayrimüslim isim ise Rum asıllı Sava Paşa oldu. Yanyalı Doktor Sava Efendi'nin oğlu olan Sava Paşa Rum mektebinden sonra eğitimine tıbbiyede devam etmiş, fakat hayatı boyunca hiç doktorluk yapmamıştı. Hiç evlenmeyen Sava Paşa, çevresinde İslam tarihine olan merakı ile ün salmış, devrin önde gelen İslam âlimleriyle dostluklar kurmuş, dersler almış, fıkıh öğrenmiş ve çeşitli lisanlarda birbirinden kıymetli eserler vermiş bir isimdi.²⁷

Mekteb-i Sultani Müdürlüğünde ve Girit Valiliğinde bulunan Sava Paşa, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi iken Haziran 1878'de İstanbul'a çağrılarak Hariciye Müsteşarlığına tayin edildi.²⁸ Bu sırada Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesinde önemli bir rol oynadı. Bizzat Sultan Abdülhamid'in dikte ettirdiği bir muhtıradan bu konudan şu şekilde bahsedilmektedir:

“O vakit hariciye müsteşarı bulunan Sava Paşa marifetiyle elçiden lazım gelen teminatı havi senet alınmakla onun üzerine Kıbrıs muahedename-i malumu hukuk-u hükümdar-ı hümâyûnlarına hâlel gelmemek şartıyla diye tasdik buyrulmuş ve bu vech ile iş bu mukavelename ile Devlet-i Aliyye'ye ika edilmek istenen mazaratın önü alınmıştır...”

Sava Paşa'nın hariciye nezaretine tayini, Kıbrıs mukavelenamesi yapılacağı sırada İngiliz Elçisi Layard'dan alıp hakipayı şahaneyeye takdim eylediği senedin istihsalı emrinde gösterdiği sayü gayrete mükâfat idi.”²⁹

Aralık 1878'de vekâleten hariciye nazırlığı kendisine verildi, Ağustos 1879'da Yunanistan ile sınır belirleme komisyonunda aza olarak yer aldı, Aralık 1879'da ise “Vezir” rütbesiyle asaleten Hariciye Nazırı tayin edildi. Fakat Sava Paşa'nın hızla yükselen kariyeri fazla uzun ömürlü olmadı, 1880'de Kiliseler Meselesi nedeniyle gücenerek tüm görevlerinden istifa etti ve Paris'e çekildi. Bu tarihten sonra hiçbir memuriyete getirilmeyen Sava Paşa, vefatına kadar Paris'te ilimle uğraştı.³⁰

Sava Paşa.

Sultan Abdülhamid döneminin hariciyesinde ön plana çıkan üçüncü isim Ermeni asıllı Artin Dadyan Paşa'ydı. 1876'da Sultan Abdülhamid tahta çıktığı sırada Artin Dadyan mazulen köşesine çekilmişti ve herhangi bir görevde bulunmuyordu. Fakat 1880'de tekrar Hariciye Nezareti Müsteşarlığı görevi kendisine verilerek memuriyet hayatına döndü. 1881'de Yunanistan hududunu belirleme komisyonunda yer aldı. Aralık 1884'de azledildi, Eylül 1885'de ise rütbesi "Paşa" mertebesine yükseltilerek üçüncü kez hariciye müsteşarlığına getirildi. Ağustos 1887'de müsteşarlık görevini korumak kaydıyla Bulgaristan Fevkalade Komiseri tayin edilerek altın ve gümüş imtiyaz nişanları ile onurlandırıldı. Ekim 1888'de ise rütbesi "vezir" mertebesine yükseltildi ve 1901'deki vefatına kadar müsteşarlık mevkiini korudu.³¹

Sultan Abdülhamid'in devletin idari merkezini Babiâli'den Yıldız Sarayı'na taşımasında Artin Dadyan Paşa önemli bir vazife üstlenmişti. Sultan Abdülhamid Boğazlar sorunundan, Avrupa basınında çıkan haberlere kadar birçok konuda Artin Paşadan yararlanıyor ve fikirlerini alıyordu.³² Bu gibi sorunların dışında da Artin Paşa'nın Sultan Abdülhamid adına çeşitli vazifeleri üzerine aldığı oluyordu. Örneğin Sultan Abdülhamid, Sultan Abdülaziz'in hal olayı ile ilgili çeşitli mektupların Viyana Sefiri Sadullah Paşada olduğundan şüpheleniyor, Artin Dadyan Paşadan Sadullah Paşa ile iletişime geçerek bu mektupların kendisine verilmesini talep ediyordu. Daha da önemlisi, kendisinde bu tür mektuplar bulunmadığını söyleyen Sadullah Paşa, Artin Paşa'ya gönderdiği telgrafın bir nüshasını Sadrazam Said Paşa'ya gönderdiğinde Artin Paşa, Sadrazamı konuya müdahale etmemesi hakkında uyarabiliyordu.³³

Fakat Sultan Abdülhamid'in Artin Dadyan Paşadan faydalandığı asıl olay Ermeni sorunuydu. Padişah, Makedonya olayları ile ilgili Aleksandr Paşa'yı nasıl kullanıyorsa, Ermeni sorununda da Artin Paşa'yı kullanıyordu. François Georgeon'a göre:

"Abdülhamid'in karşı karşıya kaldığı güçlüklerden biri, Ermeni cemaati ile iletişim kopukluğudur. Araplar, Kürtler veya Arnavutlarla uğraşırken ileri gelenler veya büyük ailelerle görüşebildiği halde, Ermeniler söz konusu olduğunda bu iş daha karmaşık bir hal almaktadır. Abdülhamid kilise hiyerarşisine, patriklere ve katolikoslara dayanmaya çalışır. Ama onların otoritesi çoğunlukla kendi cemaatleri içerisinde bile sorgulanmaktadır... Dolayısıyla Abdülhamid, zaten zor olan bir diyalogu kurabilmek için, aslında pek de bir temsil yetkisi bulunmayan Artin Paşa Dadyan gibi şahsiyetlere başvurmak zorundadır."³⁴

Hatta 1896 yılında Ermeni olayları alevlenince Sultan Abdülhamid, komitelerle uzlaşmaya varmaya çalışmış ve bu konuyla ilgili Artin Paşa görevlendirilmiştir. Ekim 1896'da Paşa'nın oğlu Diran Bey Cenevre'ye giderek Taşnak Partisi'nin ileri gelenleri ile görüştü. Taşnak Partisi ise Sultan Abdülhamid'i muhatap almayı reddederek Artin Paşa'nın aracılığı ile hükümetle müzakerede bulunmayı kabul etti ve sekiz ay gibi bir süre karşılıklı istek ve arzular müzakere edildi fakat Sultan Abdülhamid'in Taşnakların taleplerini kabul etmemesi üzerine görüşmeler sona erdi.³⁵

Sultan Abdülhamid dönemi hariciyesinde ön plana çıkan gayrimüslim bürokratların sonuncusu ise Naum Paşadır. Aslen Marunî-Katolik olan Naum Paşa Doktor Cebrail Efendi'nin oğludur. 1851'de İstanbul'da dünyaya gelerek Rum mektebinde eğitim gördü ve 1868'de Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'nde memuriyet hayatına başladı. 1885'de Petersburg Sefarethanesi birinci kâtipliğine tayin oldu. Aynı senenin sonlarında ise Tahrirat-ı Hariciye Kalemî mümeyyizliğine getirildi. 1878'de Berlin

Kongresi'ne birinci murahhas tayin edilen Aleksandr Karateodori Paşa'nın kâtipliği görevi kendisine verildi. Aynı senenin sonunda ise Tahrirat-ı Hariciye Kalem-i serhafileliğine getirildi. 1879'da Rusya ile imzalanacak anlaşmanın ve Avusturya ile imzalanacak mukavelenamenin görüşmelerinde kâtip olarak bulundu. 1880'de Yunanistan ile sınır belirleme komisyonunda yer aldı. Aynı sene Hariciye Odası Mühimme Müdürlüğüne, 1881'de Kalem-i Mahsusa Müdürlüğüne, 1884'de ise Tahrirat-ı Hariciye kitabetine tayin olundu. 1891'de rütbesi "bala" mertebesine yükseltildi, 1892'de ise "vezir" rütbesiyle Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı kendisine verildi. 1902'de İstanbul'a döndüğünde de Hariciye Müsteşarlığına getirildi ve Sultan Abdülhamid'in saltanatının son günlerine kadar bu mevkiini korudu. İkinci Meşrutiyet ile birlikte kurulan Said Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olduysa da kabinenin istifasıyla tekrar Hariciye Müsteşarlığına döndü, Sultan Abdülhamid'in hal'inden sonra da Paris Sefiri tayin olundu ve 1911'deki vefatına kadar bu mevkiini korudu.³⁶

II. Abdülhamid Döneminde Dış Temsilciliklerdeki Üst Düzey Gayrimüslim Diplomatlar

Sultan Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana, Paris, Petersburg, Londra, Berlin, Roma ve Tahran'da toplam yedi büyükelçiliği mevcuttu. Bu büyükelçiliklerden özellikle Londra Sefareti gayrimüslim memurların yoğun olduğu bir merkez olmuş ve uzun yıllar sefirliği ellerinde bulduran Musurus Ailesi ile özdeşleşmiştir. 1850 yılında Londra Sefirliğine Kostaki Musurus Paşa tayin edilmiş ve tam otuz beş yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. Londra Sefareti'nde sefirden başka bir müsteşar ve iki kâtip bulunurdu ki müsteşarlık mevkiini Musurus Paşa'nın kardeşi Pavlaki Bey, kâtiplikleri de paşanın iki oğlu üstlenmişti. Kostaki Musurus Paşa'nın vefatının ardından da Londra Sefirliği 1902'de Kostaki Musurus Paşa'nın oğlu İstefanaki Musurus Paşa'ya verilmiş ve 1907'deki vefatına kadar bu görevi oğul Musurus sürdürmüştü.³⁷

Viyana Sefareti ise Sultan Murad'ın saltanat dönemine denk gelen Haziran 1876'da eski Rumeli Valisi Aleko Paşa'ya verilmişti ve Sultan Abdülhamid tahta çıktığında paşa görevine devam ediyordu. Fakat Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra Aleko Paşa bu görevini bir sene kadar sürdürebildi ve Eylül 1877'de yerine eski Paris Sefiri Esad Paşa tayin edildi.³⁸ Roma Sefareti ise Sultan Abdülhamid tahta çıktığında bir "Orta Elçilik" halindeydi ve bu görevde daha sonra Paris ve Viyana Sefirliklerinde bulunacak olan Esad Paşa bulunuyordu. 1877'de Esad Paşa'nın yerine Turhan Bey, daha sonra da Turhan Bey'in yerine Kostaki Musurus Paşa'nın oğlu İstefanaki Bey tayin edildi. 7 Mart 1881'de ise Roma Sefareti "Büyük Elçilik" statüsüne yükseltilerek İstefanaki Bey görevinde bırakıldı.³⁹

1

2

1 Naum Paşa.

2 Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa.

Bunların dışında Belgrat, Çetine, Atina, Madrid, Brüksel, Bükreş, Lahey ve Washington'da da toplam sekiz orta elçilik bulunuyordu. 1868'de kurulan Washington Sefarethanesi'ne atanan ilk elçi Altıncı Daire Reisliği'nde de bulunan Blak Bey olmuştu. Daha sonra bu göreve Haziran 1873'de Ligoraki Arastarki Bey tayin edildi ve Sultan Abdülhamid tahta çıktığında da bu görevini sürdürüyordu. Ligoraki Bey'den sonra ise Mart 1883'de Washington Elçiliği Ferik Tevfik Paşa'ya verildi.⁴⁰ Atina Sefareti'nde Kasım 1874'de tayin edilen Yanko Fotiyadis Paşa bulunuyordu fakat 1878'de Fotiyadis Paşa'nın yerine Maslahatgüzar olarak Tevfik Bey tayin edildi, Temmuz 1883'de ise Atina tekrar Orta elçiliğe çevrilerek Tevfik Bey görevinde bırakıldı.⁴¹ 1854'de kurulan Lahey-İstokolm Sefarethanesi'nin ilk elçisi daha önce Berlin Sefirliğinde bulunmuş olan Karacabeyzade Kostaki Bey'di. Sultan Abdülhamid tahta çıktığında da Kostaki Bey bu görevini sürdürüyordu fakat Nisan 1877'de yerine Murad Efendi tayin edildi.⁴² 1857'de kurulan Brüksel Sefarethanesi'ne de ilk olarak Ermeni bir diplomat, Maslahatgüzar olarak Diran Bey tayin edilmişti. Mayıs 1875'te ise Brüksel orta elçiliğe yükseltilerek bu göreve Karateodori Efendi getirildi ve Sultan Abdülhamid'in iktidar döneminde de görevine devam etti.⁴³

Büyük ve Orta elçiliklerin dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tebriz, Bombay, Peşte, Tiflis, Hocabey, Korfu, Batavya, Batum, Atina ve Pire, Malta, Kalas, Triyeste, Napoli, Bakü, Barselona, Marsilya, Londra, Sünne, Liverpool, Şira ve Mesina'da da konsoloslukları bulunuyordu. Bu konsolosluklarda da Sultan Abdülhamid'in saltanat yıllarında gayrimüslim diplomatlar bulunmaktaydı. Bunlar;

Hocabey Baş şebbenderi	Fevzi Franko Efendi,
Korfu Baş şebbenderi	Manuk Azaryan Efendi,
Atina ve Pire Baş şebbenderi	Karabet Dakes Efendi,
Malta Baş şebbenderi	Yusuf Dominyan Efendi,
Kalas Baş şebbenderi	Maksim Efendi,
Triyeste Baş şebbenderi	Meleka Yanapulo Efendi,
Barselona Baş şebbenderi	Yusuf Pozik Azaryan Efendi,
Marsilya Baş şebbenderi	Dimitri Mavroyani Efendi,
Liverpool Baş şebbenderi	Dimitri Mavrokordato Efendi,
Şira Beş şebbenderi	Leon Peşeni Efendi,
Mesina Baş şebbenderi	Yusuf Zeki Efendi idi. ⁴⁴

Osmanlı tarihi boyunca gayrimüslim isimler en yoğun olarak diplomasi alanında kullanılmıştır ve bu durum gayrimüslimlerin de memuriyetlere atanabileceği ve resmi unvanlar alabileceğini kabul eden 1856 İslahat Fermanı sonrasında da devam etmiş, birçok isim Nazırlık, Müsteşarlık ve Elçilik gibi en yüksek mevkilere kadar yükselebilmiştir. Sultan Abdülhamid'in saltanatından sonra gayrimüslimlerin idareden soyutlandığı gibi bir zan varsa da aksine İkinci Meşrutiyet devrinde ve sonrasında da birçok gayrimüslim isim özellikle Hariciyede nazırlık ve müsteşarlık mevkilerine getirilmişlerdir. Hatta Osmanlı tarihinin son Hariciye Nazırı da Ahmed Tevfik Paşa kabinesinde yer alan Yusuf Franko Paşa gibi gayrimüslim bir bürokrat olmuştur.

Dipnotlar

- 1 *Hariciye Nezaret-i Celilesi Salnamesi 1306 (1889)*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 47.
- 2 Gül Akyılmaz, "Reis-ül Küttablık Müessesinin Önem Kazanmasına Yol Açan Gelişmeler ve Osmanlı Hariciye Nezaret-i'nin Doğuşu", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*, c. III, I. Kısım, s. 3-10.
- 3 Gül Akyılmaz, *agm*, s. 15, 18, 22-23.
- 4 M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, İstanbul 2007, s. 331-338.
- 5 *Enfant de Langue et Drogmans, Diloğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul 1995, s. 74-75, 105, 111, 122.
- 6 Gül Çağalı Güven, *agm*, s. 25.
- 7 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 152-153; Gül Akyılmaz, *agm*, s. 27-29; Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, İstanbul 2005, s. 45.
- 8 Enver Ziya Karal, *age*, c. I, s. 170-172.
- * Agop Gircikyan Efendi: 1806'da İstanbul'da dünyaya gelen Gircikyan, 1835'de Mustafa Reşid Paşa'nın Fransızca tercümanı olarak Paris'e gitti ve paşanın oğullarının da Fransızca öğretmenliğini üstlendi. Bu sırada Sorbonne Üniversitesi'ndeki siyasi bilgiler derslerine devam eden Agop Efendi, Mustafa Reşid Paşa'nın Londra elçiliği döneminde de müşavirliğini üstlendi. Daha sonra da gerek Hariciye Nazırlığı gerekse Sadrazamlık dönemlerinde paşanın müşavirliğini sürdürdü. Mustafa Reşid Paşa'nın vefatından ardından paşanın oğlu Paris Elçisi Cemil Paşa'nın da müşavirliğini üstlendi. 1865'de vefat eden Agop Gircikyan Efendi, Kuruçeşme Ermeni Mezarlığı'na defnedildi. (Ayrıca bkz. Kevork Pamukçyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003, s. 225-226; Y.G. Çark, *Türk Devleti Hizmeti'nde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 128-130.)
- 9 Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar*, İstanbul 2010, s. 17.
- 10 BOA. A. DVN. Nr. 119/6; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir*, Ankara 1991, 1-12, s. 67-89; Ufuk Gülsoy, *Cizye'den Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul 2010, s. 69.
- 11 Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul 2005, s. 103.
- 12 Saro Dadyan, *age*, s. 266-269.
- 13 Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar*, s. 17-18.
- 14 Sinan Kuneralp, "Karateodori Aleksandr", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. II, s. 15; *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 157, 174-175.
- 15 Saro Dadyan, *age*, s. 286-287; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene*, İstanbul 1949, s. 55.
- 16 Galip Kemali Söylemezoğlu, *age*, s. 54-59.
- 17 Enver Ziya Karal, *age*, c. IV, s. 14-56.
- 18 Enver Ziya Karal, *age*, c. IV, s. 39-40.
- 19 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1965, cüz. IV, s. 615, Peri Efe, "Millet-i Rum'dan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris", *Toplumsal Tarih*, S.193, 2010, s. 86.
- 20 Enver Ziya Karal, *age*, c. IV, s. 74.
- 21 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *age*, cüz. V, s. 786-787.
- 22 Enver Ziya Karal, *age*, c. IV, s. 74.
- 23 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Haz. Gülbadi Alan), TTK, c. II, 2008, s. 120.
- 24 Peri Efe, *agm*, s. 90.
- 25 Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 408.
- 26 Mehmed Zeki Pakalın, *age*, c. XVI, s. 135.
- 27 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 158.
- 28 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *age*, cüz. V, s. 780, 791.
- 29 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *age*, cüz. VI, s. 864, 900, cüz. VII, s. 1006; Mehmed Zeki Pakalın, *age*, c. XVI, s. 135.
- 30 *Hariciye Nezaret-i Celilesi Salnamesi 1306 (1889)*, s. 313.
- 31 Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007, s. 150.
- 32 Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul 2011, s. 53-54.
- 33 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2006, s. 328.
- 34 Pars Tuğlacı, *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, İstanbul 1993, s. 235-236.
- 35 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 247; Mehmed Zeki Pakalın, *age*, c. XIII, s. 16.
- 36 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 185, 216-217; Abdülhamid Kırmızı, *İkinci Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1998, s. 35-36.
- 37 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 167.
- 38 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 172; Abdülhamid Kırmızı, *age*, 1998, s. 36.
- 39 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 172.
- 40 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 173.
- 41 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 174.
- 42 *Salname-i Nezaret-i Hariciye 1301 (1885)*, s. 174-175.
- 43 *Hariciye Nezaret-i Celilesi Salnamesi 1306 (1889)*, s. 379-383.
- 44 Hadiye Tuncer, Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ankara 1997, s. 153-154.

Osmanlı Saray Sofrasında Kar ve Buz Kullanımı

T. Cengiz Göncü*

Giriş

Osmanlı saray sofrasının *soğukluk*¹ ihtiyacını karşılayan “Karhâne-i Âmire” teşkilatının Tanzimat öncesindeki yapısı hakkında literatürde çok fazla bilgi olmamakla beraber, ana hatları ile bir çerçeve çizilmesi mümkündür. Karhâne-i Âmire, klasik dönem saray teşkilatında Matbah-ı Âmire’ye bağlı hizmet sınıflarından biridir. Burada görev yapanlar “karcı” ve “buzcu” olarak anılırlardı. Bunlar aylıklarını (mevâcib) diğer saray görevlileri gibi üç ayda bir alırlar ve kendilerine her sene kış mevsiminde çuha ve kışlık elbise tahsis edilirdi.²

Saraya kar ve buz, “karcı” ve “buzcubaşı” olarak adlandırılan müteahhitler tarafından temin edilir ve bunlara ocaklık olarak Eğriboz cizyesi “maktuan” verilirdi.³ Karcı ve buzcubaşılar dağıttıkları kar ve buz ile ilgili aylık defter düzenlerler ve hesapları senelik olarak görüldü.⁴ Yaz mevsiminin başlangıcı olan Haziran ayından Ağustos ayı sonuna kadar üç ay boyunca her gün “serbuzcuyan-ı hâssa” tarafından Karhâne-Âmire’ye teslim edilen kar ve buz, saray ahalisine ve devlet erkânına dağıtılırdı.⁵ Kar *denk* birimi hesabı ile buz ise *torba* olarak dağıtılırdı.⁶ Hâssa buzcubaşı tarafından getirilen karların nakliye ve ırgat masrafları ise saray tarafından ödenirdi.⁷

Kar ve buz, Bursa Uludağ’dan (Keşiş Dağı / Cebel-i Ruhban) ya da Gemlik’te Kartırlı Dağı’ndan temin edilirdi.⁸ İstanbul’da Eyüp’te de kar ve buzun muhafaza edildiği kuyular bulunurdu.⁹ Makine ile buz yapma usulünün icadından evvel kışın yağın karlar, önceden hazırlanmış olan kuyulara doldurulur, kolayca erimemesi için sıkı surette bastırıldıktan sonra üstleri örtülürdü. Yaz gelince açılarak çıkarılan kar İstanbul’a getirilip satılırdı.¹⁰ Ayrıca Uludağ’da *Ulubuzluk* olarak isimlendirilen buzluklarda buz biriktirilirdi.¹¹

Karhâne-i Âmire İdaresi’ni teşkilat, işleyiş ve bütçesi bakımından ele alan bu çalışmada ana kaynak olarak arşiv belgeleri kullanılmıştır. Konu ile ilgili yapılmış çalışmanın azlığı, bu araştırmanın birinci elden kaynak malzemeye dayanmasını zorunlu kılmıştır. Maliye Nezareti, Şehremaneti ve Hazine-i Hâssa Nezâreti bünyelerinde idare edilen Karhâne-i Âmire İdaresi ile ilgili alt başlıklar, sadece bir müessesenin ortaya konması değil, sosyal ve kültürel tarihimiz bakımından fikir verecek niteliktedir. Osmanlı toplumsal yaşamında yiyecek maddelerinin soğutulma şekli, soğutma malzemelerinin tedariki ve tedarikçileri, fiyatları, nakliyeleri gibi hususlar Karhâne-i Âmire’nin etrafında şekillenen konu başlıklarındandır.

Gümüş karlık,
Env. No. 37/179.

* (MA), Dolmabahçe Sarayı Müdürü, Milli Saraylar.

Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Daire Başkanlığı bünyesinde araştırmaya açık bulunan tasniflerden yararlanılmıştır. Teşkilatın yapısı ve işleyişinin tespitinde, Hazine-i Hâssa Nezâreti defter tasnifi içinde yer alan r. 1313, 1314, 1315, 1316, 1323 yıllarına ait aylık muhasebe icmalleri kullanılmıştır. Söz konusu defterlerin tamamının taranması ile Karhâne-i Âmire İdaresi'nin genel bir teşkilat ve işleyiş çerçevesi çizilmeye çalışılmış, İdarenin Tanzimat sürecindeki durumu ve II. Abdülhamid döneminde geçirdiği yapısal değişikliği ortaya koyan muhtelif tasniflerdeki belge ve defterlerden de yararlanılmıştır. İki bölüm olarak hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde teşkilat ve işleyişi, ikinci bölümünde ise Muhasebe İcmalleri incelenmiştir.

I. Bölüm (Teşkilat ve İşleyiş)

İdari yapılanma

Karhâne-i Âmire, başta saray, köşk ve kasırlar ile tayinatı saltanat kurumunca tahsis edilen Misafirhâne-i Hümayûn, dergâh, sebil ve tekkeler gibi mahallerde yenilen yiyeceklerin soğutulması için gerekli kar ve buzu temin eden idarenin adıdır.¹² Tanzimat sürecinde Maliye Nezareti bünyesinde olan ve *emaneten* (devlet eli ile) idare edilen Karhâne-i Âmire masraflarının, gelirlerinin iki katına çıkması üzerine bir süre sarraf güvencesine sahip olan taliplilerine ihale edilerek iltizam sureti ile yönetilmiştir.¹³ Ancak bu karardan birkaç sene sonrasında kaleme alınmış olan tahrir ve arz tezkerelerinde Karhâne-i Âmire masraflarının Hazine-i Mâlîye'den ödenmesine yönelik talep ve ifadeler, teşkilatın tekrar emanet usulü ile yönetildiğini göstermektedir.¹⁴

Karhâne-i Âmire İdaresi, II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında önceleri Şehremâneti bünyesinde faaliyet gösterirken¹⁵ r. 1305/1889-90'da çıkarılan bir irade-i seniyye ile Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne bağlanmıştır.¹⁶ Bu tarihe kadar Karhâne-i Âmire İdaresi'nin başında bir müdür bulunurken, yeni teşkilatlanma ile beraber artık buna ihtiyaç bulunmadığı, yalnız gerektiğinde müdürlük yapmış kişilerin birikimlerinden yararlanılacağı belirtilmiştir.¹⁷ Buna karşın daha sonra düzenlenen muhtelif muhasebe icmal defterlerinde müdüre ait mührün bulunması her ne kadar bu görevin "ibkâ edildiğini" gösterse de, incelenen maaş listelerinde müdüre ait bir ödemenin olmaması dikkat çekicidir.¹⁸

Hazine-i Hâssa Nezâreti bünyesinde H. 1327/1909 yılında yapılan düzenleme sırasında Karhâne Müdürü ile kâtabi açığa alınmış ve Karhâne'ye dair işlerin bir memuriyet halinde yönetilmesine devam edilmiştir.¹⁹ Ancak sonraki yıllarda Karhâne-i Âmire ile ilgili olarak çıkartılan irade-i seniyyelerin yürütmesinden Maliye ve Dâhiliye nazırlarının sorumlu tutulmaları, teşkilatın idaresinin Hazine-i Hâssa Umûm Müdürlüğü'nden alındığına işaret etmektedir.²⁰

Karhâne-i Âmire İdaresi'nde ayrıca, idarenin kayıtlarının yürütülmesi için bir de kâtip ve yardımcısı (refiki) yer alırdı. İdarenin diğer personeli kantarcı, tahsildar, ambarcı, Katırlı bekçisi ve refiki, istifçi, Saray-ı Hümayûn müvezzi, Topkapı Saray-ı Hümayûnu bargircisi, Harem-i Hümayûn müvezzi, Gümüşsuyu kapı bekçisi ücreti, Tophane şubesi kâtabi, tahsildar ve odacı olarak tespit edilmektedir.²¹

Karhâne-i Âmire'nin idare merkezinin İstanbul'da nerede bulunduğu hakkında, net bir bulguya rastlanmamış olmakla beraber Gümüşsuyu ve Eyüp'te kar ve

buzun muhafaza edildiği ve idareye ait kuyular ile araç-gerecin saklandığı depolar kiralandığı tespit edilmektedir. Ayrıca, her ay düzenli olarak Beşiktaş'tan Yıldız Sarayı'na kar ve buz nakledilmesi, bu bölgede bir depo olduğuna işaret etmektedir. İdarenin Tophane'de de bir şubesi bulunduğu, aylık muhasebe icmallerinden tespit edilebilmektedir.²²

Kar ve Buz Temini

Karhâne-i Âmire İdaresi, sarfiyatı için gereken kar ve buz ihtiyacını ağırlıklı olarak Bursadaki Keşiş Dağı'ndan temin ederken daha sonra bundan vazgeçilmiş ve Gemlik yakınlarındaki Katırlı dağlarından tedariki yoluna gidilmiştir.²³ Bunun yanında dış ülkelerden de kar ve buz ithal edildiği tespit edilmektedir.²⁴ Katırlı'nın tanınan müteahhitleri ile idare arasında "Kar ve Buz Taahhüt Mukavelesi" düzenlendiği bilinmektedir. İdarece düzenlenen aylık muhasebe icmallerinden anlaşıldığı üzere, Katırlı müteahhitlerinden satın alınan kar ve buz ücretleri aydan aya *alelhusâb* olarak ödenirdi.²⁵ Bölgede kar ve buzun kuyularda ve buz göllerinde biriktirilmesi önceleri Karhâne-i Âmire İdaresi marifeti ile gerçekleştirilirken idarenin ıslahına ilişkin çalışmalar esnasında alınan bir kararla bu işin müteahhitler uhdesine ihalesi maliyet açısından daha uygun olarak mütalaa edilmiştir.²⁶ Yapılan bir tespite göre Katırlı'da mîrî arazi üzerinde 45 adet kar ve 20 adet buz kuyusu ile ameleye mahsus 2 adet kulübe bulunmaktaydı.²⁷

Katırlı'dan İstanbul'a kar ve buz naklinde ise beygir ve kayıklar kullanılır; buradan da hamallar vasıtası ile depolara taşınırdı.²⁸ Özellikle kar ve buz ihtiyacının arttığı yaz aylarında nakliye araçlarının temininde ortaya çıkan aksaklıklar İstanbul'da sıkıntıya sebep olur, ilgililer gerekli tedbirleri almaları konusunda uyarılırlardı.²⁹

Katırlı'dan İstanbul'a getirilen kar ve buz için öteden beri %4 nispetinde gümrük vergisi alınırken, idarenin yeniden yapılandırılması sürecinde, bölge halkının başvurusu üzerine, bu uygulama yayımlanan bir irade-i seniyye ile kaldırılmıştır.³⁰

İdarenin Islahı

Karhâne-i Âmire'nin masraflarının azaltılması ve ıslahına ilişkin, tespit edilebilen en önemli çalışma H. 1305 tarihinde gerçekleşmiştir. Şûrâ-yı Devlet kararı na istinaden yapılan düzenleme ile teşkilatın masraflarının azaltılarak küçülmesi ve böylelikle varlığını devam ettirmesi amaçlanmıştır. Düzenlenen raporlarda idarenin zarar etmesine sebep olan en önemli unsur olarak gerek Karhâne'de ve gerek Katırlı'da lüzûmundan fazla memur ve hademe çalıştırılmasıyla fazla maaş verilmesi ve Katırlı Dağı'nda mevcut kar kuyularıyla buz göllerinin kar ve buzla

Pirinç karlık,
Env. No. 40/356.

doldurulması ve bunların İstanbul'a getirilmesi işleri ile uğraşılması gösterilmiştir. Bu da gelirlerin giderler yanında daha düşük seviyede kalmasına ve neticede uygun fiyatla kar ve buz satışının gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Bulunan çözüm; kar kuyularının doldurulması, amele istihdamı ve İstanbul'a nakliye gibi işlemlerin müteahhitler aracılığı ile icra ettirilmesi ve alınacak kar ve buz miktarının azaltılması şeklindeydi. Karhâne-i Âmire'nin küçülmesi ile açığa çıkacak ihtiyaç ise İstinye'de inşa edilen buz fabrikasından, hem de daha ucuz fiyatla karşılanacaktı.³¹

Karhâne-i Âmire senelik en az 3000.000 kıyye kar ve 80.000 kıyye buzun her kıyyesine 10 para ödeyecek; söz konusu kar ve buz Katırlı'dan İstanbul'daki merkez depoya müteahhitler vasıtası ile nakledilecekti. İstanbul'da kar yağışının yoğun olduğu senelerde ise Eyüp ve Gümüşsuyu'ndaki kuyularda biriktirilen kar ve buzun kıyyesi 3-4 paraya mal olması nedeni ile idare 300.000 kıyye kar ve 80.000 kıyyeden fazla kar ve buz satın almayacaktı.³²

Katırlı'da mevcut kuyulara kar ve buz doldurulması Karhâne idaresi tarafından görevlendirilmiş bir memurun nezaretinde gerçekleşecek; bölgedeki kuyuların güvenliği ise yine Karhâne bünyesinde görevli bekçiler tarafından sağlanacaktı. Dağda, amelenin ikameti için mevcut olan odalar ile fırın da müteahhitler tarafından kullanılacak, ancak gerektiğinde onarımları yine müteahhitlerce gerçekleştirilecekti.³³

Bu yeni düzenleme ile beraber idarenin senelik bütçesi 36.800 kuruşa ulaşacak ve bir evvelki bütçe ile kıyaslandığında 53.560 kuruş kar elde edilmiş olacaktır. İdarenin imkânları ile çıkartılarak İstanbul'a getirilen kar ve buzun her kıyyesi 18 paraya mal olurken bu sözleşme ile her kıyyede 8 para kâr edilmiş olacaktır.³⁴

Karhâne-i Âmire idaresinin ıslahına ilişkin gerçekleşen görüşmelerin sonucunda Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden kaleme alınmış olan mazbata, Dâhiliye Nezâreti tezkeresi ile Babıali'ye sunulmuş ve Sadrazam Kamil Paşa'nın arzı ile Mabeyn-i Hümayûn'a takdim edilmişti. Mabeyn-i Hümayûn Başkitabet makamı ise, konu ile ilgili irade-i seniyyenin çıktığını 13 CA 1305/27 Ocak 1887 tarihinde tebliğ edecekti.³⁵

II. Bölüm

(Aylık Muhasebe İcmalleri ve Karhâne-i Amire'nin Gelir ve Giderleri)

Aylık Muhasebe İcmalleri

Karhâne-i Âmire İdaresi'nin aylık gelir ve giderlerini gösteren muhasebe icmalleri, teşkilatın yapısı hakkında malumat verdiği gibi gelir ve giderleri hakkında da ayrıntılar sunmaktadır.³⁶

Aylık icmaller tek fasikül içinde bulunan ve 4 varaktan teşekkül eden icmal defterleri *Tahakkuk Eden Varidat*, *Tahakkuk Eden Masârifât*, *Makbûzât ve Masârifât* bölümlerinden meydana gelmektedir.³⁷

Makbûzât ve Tahakkuk Eden Varidât bölümlerinde; Karhâne-i Âmire idaresinin o ay içinde çeşitli mahal ve kimselere sattığı kar ve buzdan dolayı elde ettiği gelire yer verilmiştir. Ayrıca, Hazine-i Hâssa Nezâreti'nden çeşitli masraflar için yapılan tahsisat, Karhâne idaresinin kira gelirleri ile diğer gelirler bu başlık altında yer almaktadır. Bu sayfada *müfredât*, *yekûn*, *mevâd* ve *mulâhazât* kısımlarının yer aldığı tespit edilmektedir.³⁸

Tahakkuk Eden Masârifât ve Te'diyât (yapılan ödemeler) bölümünde ise; memur maaşları ve hademe maaşları ile nakliye (*nakliyat*), kira (*icârât*) ve diğer gider kalemleri (*mübayaât, masârifât*) yer almaktadır. *Te'diyât* sayfasının sonunda bir önceki aydan devredilen borcun miktarı da hesaplanarak toplam ödemeler *yekûn-ı umûmî* olarak gösterilmekte ve Karhâne-i Âmire Müdür ve Başkatibi tarafından mühürlenmektedir.³⁹

İcmal defterlerinin son sayfasında ise sırası ile *Vâridât ve Masârifât* kısımları yer almakta olup ay içinde tahakkuk eden tüm gelir ve giderler burada özet olarak gösterilmektedir. İcmal özetinin yer aldığı bu bölümde sırası ile Karhâne-i Âmire idaresinin devreden kasa mevcudu, ilgi ay tahsilâtından elde edilerek Karhâne Sandığı hesabına gelir kaydedilen meblağ ile yapılan ödemeler yer almaktadır. Burada, yapılan tahsilât ve masrafların ayrıntısına girilmeyip sadece yapılan ödemenin türü ve miktarı yer almaktadır.⁴⁰

Bu sayfada tespit edilen dikkat çekici hususlardan biri de, ilgili aya ait gelir ve giderlerin bir önceki yılın aynı ayı ile karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma sonucunda masraf ya da gelirlerde eğer bir artış söz konusu ise, o da muhasebe icmaline işlenmektedir. Bu karşılaştırmanın sonucunda ortaya çıkan fazla gelir ya da gider ile aylık muhasebe sonuçları Hazine-i Hassa Nezâreti Muhasebe Müdürü tarafından da görülerek imzalanır ve İdare Heyeti'ne havale edilirdi. İdare Heyeti de muhasebe sonuçlarını inceledikten sonra gerekli işlemlerin yapılması için tekrar Muhasebe Kalemi'ne havale edilirdi.⁴¹ Ayrıca her senenin son ayı olan Şubat ayının icmal defterinde 1 senelik gelir ve gider ile geçmiş iki senelik bütçe rakamları ile yapılan mukayese sonuçlarına yer verilirdi.⁴²

Karhâne-i Âmire'nin Gelirleri

Karhâne-i Âmire, her ay düzenli olarak devrin padişahının ikamet ettiği ve dolayısı ile saray teşkilatının temsil edildiği saltanat saraylarına kar ve buz temin ederdi. Tayinât defterlerinde, Tanzimat ve sonrası dönemde saraylara tahsis edilen kar ve buz miktarlarına ait ayrıntılı malumat yer almaktadır. Bu defterler kar ve buz tahsisatı bakımından olduğu kadar, 19. yüzyıl saray teşkilatı ve hiyerarşisinin ortaya konması bakımından da aydınlatıcıdır.⁴³

Yıldız Sarayı dışında Ortaköy Sahilhanesi'ne, devlet misafirleri ile⁴⁴ tekkelere, dergâhlara⁴⁵, Yalova dağ hamamlarına, Sultan II. Mahmud sebiline ve Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne'ye verilen kar ve buzdan da idare sandığına gelir kaydedilirdi. İdarenin kira gelirleri ile⁴⁶ dışarıya olan kar ve buz satışı (*hârîce furuht olunan*) aylık mutat gelir kalemlerindendi. İdarenin çeşitli masrafları için Hazine-i Hâssa Nezâreti tarafından ayrılmış bir tahsisatı da gelir kalemleri arasında yer almaktaydı.⁴⁷

Karhâne-i Âmire'nin Giderleri

Karhâne-i Âmire İdaresi'nin her ay düzenli olarak tahakkuk eden masraf kalemleri *maaşât* (kâtip ve refiki maaşları), *hademe ucurâtı, icârât* (kira giderleri), *nakliyat* (nakliye giderleri), *mübayaât* (satın alımlar) ve *masârifât* (çeşitli malzeme ihtiyaçları giderleri) başlıkları altında toplanmaktadır.⁴⁸

Maaşlar ve hademe ücretleri ile ilgili bölümden idarenin “daimi” ve “muvaakat” çalışanları hakkında bilgi edinilmektedir. *Maâşât* başlığı altında *kâtip* ve *refiki* (ikinci kâtip) yer alırdı. Hademe ucurâtı başlığı altında ise *kantarıcı*, *ambarcı*, *katırlı bekçisi ve refiki*, *istifçi*, *Saray-ı Hümayûn müvezzii*, *Topkapı Saray-ı Hümayûnu bargircisi*, *Harem-i Hümayûn müvezzii*, *Gümüşsuyu kapı bekçisi*, *Tophane şubesi kâtibi*, *tahsildâr*, *odacılara yapılan maaş ödemeleri tespit edilmektedir. Bunlara tahsis edilen ve aylık sureti ile ödenen ücret ise 150 ila 300 kuruş arasında değişmektedir.*⁴⁹

İcârât ya da kira ödemeleri de idarenin mutat giderleri arasındaydı. Kira ödemeleri olarak iki ayrı masraf kalemi tespit edilmektedir. İdarenin çeşitli araç ve gereçlerini muhafaza etmek amacı ile Gümüşsuyu’nda tuttuğu ve aylık 40 kuruş ödediği depo (*Gümüşsuyu edevât mağazası*), istihdam edilen hademelerin iskânı için kiralanan bir oda, düzenli olarak yapılan kira ödemelerinin başında gelmektedir. Ayrıca her ay tayinâtın dağıtımını için kiralanan *ateş kayığına* da 700 kuruşluk bir ödeme yapıldığı belirlenmektedir.⁵⁰

Nakliye masraflarını (*nakliyat*) ise kar ve buzla ilgili mahallere taşıyan hamallarla, araba, kayık ve sandallara verilen ücretler oluşturmaktadır. Nakliye işlemleri ağırlıklı olarak Yıldız Sarayı’na gerçekleştirilmiştir. Nakliye işlemlerinde kullanılan kayıkların her biri için iş başına 6 kuruş, nakliyede kullanılan beygirler için iş başına 20 kuruş, sandal için ise 7 kuruş ödenmiştir. Araba ücreti, köprü ücreti ile beraber hesaplanmaktadır: Arabaların her bir seferi 10 kuruş iken köprüden her geçişin bedeli 93.75 paradır.⁵¹ Yalova dağ hamamlarına ise vapur ile kar ve buz nakli gerçekleştirildi.⁵² Kar ve buz, Yıldız ve Dolmabahçe Sarayı gibi saltanat saraylarına olduğu gibi o ay içinde ağırlanan devlet misafirlerinin ikametgâhlarına da (*Serencebey’deki Misâfirhâne-i Hümayûn*) nakledilirdi.⁵³ Gümüşsuyu’ndaki kuyulardan çıkarılarak Karhâne-i Âmire ana ambarına kar nakleden beygir ve Beşiktaş’tan Yıldız Sarayı’na kar ve buz nakleden arabalar için de düzenli olarak nakliye ücreti ödenmiştir.⁵⁴

Karhâne-i Âmire’ye kar temin edilen ana merkezlerden olan İstanbul yakınlarındaki Katırlı’dan kar ve buzun naklinde ise beygirler ve kayıkların kullanıldığı da yapılan tespitler arasındadır. Kayıklardan kar ve buz depoya taşıyan hamallar için ödenen birim fiyat 6 kuruştur. Hazine-i Hâssa Nazırı’nın konağına⁵⁵ ve Serkilârî’ye de düzenli olarak kar ve buz, hamallar vasıtasıyla nakledilirdi. Sultan II. Mahmud’un sebiline de üçer aylık aralıklarla kar ve buz nakledilmekteydi.⁵⁶

Masârifât başlığı altında dökümü yapılan gider kalemlerini ise idarenin çeşitli ihtiyaçları için yapılan satın alımlar oluşturmaktaydı. İdarenin ihtiyacı olan kilim, Mabeyn-i Hümayûn’a takdim kılınacak tayinat için İzmir ve Balıkesir keçesi,⁵⁷ hademelere acem gömleği, tuz, gaz, su, testere, terazi, çuval, sepet, talaş gibi ihtiyaçlar yanında, su yolcu ücreti, memurların yol paraları (harcırahları), araç gerecin bakım giderleri bu başlıktaki maddelerdendir. Katırlı’dan getirilen kar ve buz yanında, saray ihtiyacı için *fabrika buz* da satın alındığı tespit edilmektedir.⁵⁸

Mübâyaât bölümünde ise her ay düzenli olarak Katırlı’daki müteahhitlerden satın alınan kar ve buz için yapılan ödemeler yer almaktadır. Satın alınan kar ve buzun miktarı ödeme hanesinde ayrıca gösterilmiştir.⁵⁹ Kış aylarında miktar azalmakla beraber, kar ve buz satın alımına yıl boyunca devam edilmiştir.⁶⁰

Sonuç

Osmanlı saray ve saray tarafından himaye edilen kurumların sofralarının *soğukluk* ihtiyacı için kar ve buz temin eden Karhâne-i Âmire 19. yüzyılda Maliye Nezâreti'nce idare edilirken, bir ara iltizamla idare edilmiş, II. Abdülhamid döneminde şehremanetine bağlı olarak faaliyet göstermiş ve 1887'de yeniden yapılandırılış sürecinde Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne bağlanmıştır. II. Meşrutiyet ile beraber ise tekrar Şehremaneti'ne ve Nezâret olarak da Dâhiliye Nezâreti'ne bağlanmıştır.

Bu çalışmada, genel olarak Osmanlı ve özel olarak da saray ve saray çevresinin soğukluk ihtiyacının nasıl karşılandığı, günümüzde teknolojik imkânlarla sağlanan rahat soğutma imkânının o dönemlerde hangi şart ve süreçlerle sağlandığı sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır. Ulaşılabilen arşiv vesikaları ışığında bu konu ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiş, Karhâne-i Âmire İdaresi'nin idari yapısı, ıslahı, gelir ve gider kalemleri bizzat idare tarafından kaleme alınmış icmal defterleri ışığında ortaya konulmuştur.

Çalışmada ayrıca, kar ve buzun mahallinde çıkarılıp, özel kuyularda saklanması, söz konusu kuyuların yerleri ve sayıları, kar ve buzun İstanbul'a kadar nakli, Karhâne depolarından saraya ve diğer mahallere nakliye süreçlerine de yer verildiği çalışmada kar ve buzun birim fiyatı, Karhâne-i Âmire'nin gelir ve giderleri ile idarece tutulan defterler diplomatik (belge bilimi) özellikleri bakımından ele alınmıştır.

Ortaya konan bu çalışma, konu ile ilgili tam ve bütünlüyci olma iddiasında değildir. Ancak hakkında pek az bilineni olan bir konuya ilişkin birinci elden kaynak malzemeyi değerlendirerek, konuya dikkat çekmek hedeflenirken bu vesileyle de yapılacak daha kapsamlı çalışmalara mütevazı bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1-2 Karhâne-i Amire'nin aylık muhasebe icmal defterlerine bir örnek, (BOA, HH.d., 16100)

3 Dolmabahçe Sarayı Mabeyn ve Harem kilerleri ile Topkapı Sarayı'nda bazı mahallere H. 1277/1861 senesi Haziran-Ekim aylarında dağıtılan kar ve buzun miktar ve masrafını gösteren defter, (BOA, HH.d., 15200)

1

2

Handwritten Ottoman Turkish text on two pages of aged paper, featuring columns of entries with numbers and descriptive text.

The document is a handwritten record, likely a ledger or inventory, written in Ottoman Turkish. It is organized into two columns on each page. Each entry typically consists of a number (often in the right column) followed by a descriptive text (in the left column). The numbers range from 1 to 20, with some entries having sub-numbers or additional notations. The text is written in a cursive script characteristic of the period. There are some faint circular marks or stamps on the paper, particularly on the right page.

سنایا دولتی عانیو عطفیو اقمم عطفی
 مالیه نازی قضاوتی باشا عطفیونک نظر عالی حساب حیوانا بویورد اورک اسال سوی والاری قلمنا برضه تقریریه مربوط بویصل مانا دییه سفار اعلیٰ صحنه و حیدر قاضان
 عاره نیک کجه ایشیه برسی مارا ایشیه شطین غایبه دیکه رسوده وقوع اولدی حاصلاته ایچونک اوتونیک بیک بوز بکرم دین غرضیه باغ کجه برده مبلغ زبور در بویورد
 معامه و ماهی بیلد سار صرافات و قد بالتریل حاصلون رفو بکرم اوجیل ایچونک ایشیه اوده درین باره ده عبارت اولسه بونک اوتونک اوجیل
 انور بوز غرضیه بعضه معانات بیکم و قد بیک الی محمد غرضیه ادرت باهه ای فرضیه اضطرار قار بوز غرضیه اولسه معانات رفو حاصلونک ایچ قاضیه یان کور بکرم
 بیک و بویورد قاضیه مذکورک امانه ادره ای حیدر بوز غرضیه نظر عالی ادره بعضه شریط محوره بیکه و تعین قرضیه بیکه نظر عالی امانه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 و تقریریه بلا موجب قرضیه جیلدیه ایچ و بیک و بعضه مندریم اولدی ادره بعضه شریط محوره بیکه و تعین قرضیه بیکه نظر عالی امانه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 استواسیه ای سکه مارنده اعتبار سببیه بونک بیکه بیک غرضیه نظر عالی ادره ای حیدر بوز غرضیه اوج سکه شطین غایبه دیکه سببیه ایچونک ایچ بیک انور بوز غرضیه
 در عده سه درگاه علی قیوه سببیه حاصله علی بیک حساب ایچ و سه سابقه فقط حاصلاتیه بیکه اولسه قاضیه مذکورک اولسه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 مانع حوته کور بیک بقه فار و بوز ادره ای حیدر بوز غرضیه جیلدیه ایچ و سه سابقه فقط حاصلاتیه بیکه اولسه قاضیه مذکورک اولسه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 شریط ایستیه اولدی بوضو میر بویورد عهده سه امانه ای حیدر بوز غرضیه ایچ و سه سابقه فقط حاصلاتیه بیکه اولسه قاضیه مذکورک اولسه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 حواله صحنه بایله نکره تاوری بزم قدری اقمم (عطفی)

سردق جلم صدق اولدی
 دفریب نیک اولدی بوشو نیکه سببیه ایچونک ایشیه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 کون خانق سونق قاضیه نظر عالی ادره ای حیدر بوز غرضیه
 ادره ای حیدر بوز غرضیه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 ادره ای حیدر بوز غرضیه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 جیب دایلی ایشیه ایچونک ایشیه ادره ای حیدر بوز غرضیه
 عاده زبیر نیکه اولدی ادره ای حیدر بوز غرضیه

I.DH 119/6069

BOA, İ.DH : 119/6069 (1 R 1262/29 Mart 1846)

Seniyyü'l-himemâ devletlû inâyetlû atüfetlû efendim hazretleri

Mâliye Nâzırını devletlû paşa hazretlerinin manzûr-ı âlî-i cenâb-ı cihânbanî buyrulmak üzere irsâl-i sûy-ı vâlâları kılınan bir kıt'a takririyle merbût pusula meâllerinden müstefâd olacağı vechile karhâne-i âmirenin geçen altmışbir senesi martı ibtidâsından şubatı gâyetine değin bir senede vukû bulan hâsılatı iki yük otuz sekizbin yüzyirmi dört guruşa bâliğ olarak meblağ-ı mezbûrdan memûrîn maaş ve mâhiyesiyle sair masârifât-ı vâkıa bi't-tenzîl hâsılât-ı merkûme yetmiş üçbin altıyüz seksendört guruş ondört paradan ibâret bulunmuş ve bunun otuzüçbin altıyüz bu kadar guruşu bazı

muayyenât bahâsı ve kırkbin altı buçuk guruş dört parası furuht olunan kar ve buz semeni olub ancak masârîfât-ı merkûme hâsîlâtının iki katından ziyâde görünmüş idüğüne ve bu ise karhâne-i mezkûrun emâneten idâresi cihetiyle memûrları tarafından tasarrufât-ı mümkineye riâyet olunmayarak telefât vukûundan neşet eylediğine binâen hâsîlât-ı vâkıası ahz ve istifâ olunmaksızın bilâ-mûceb hazîne-i celîleden akçe verilmemek ve menfaatı müstelzim olmak üzere bazı şerâit-i muharrere ile teâmül-î kadîmi vechile maktûan ihâlesi lâzım gelmiş ve tâlibi lede't-teharrî işbu altmışiki senesi martından itibâren senevîsi bir yük yirmibeşbin guruş olarak altmışüç senesi şubatı gâyetine değin seneteyni iki yük ellibin guruş guruş bedel ve sarrâf taahhüdü ile deruhdesine dergâh-ı âli kapucubaşlılarından Hacı Ali Bey tâlib olmuş ve sene-i sâbıka fazla-ı hâsîlâtıyla bedel-i mezkûr lede'l-muvâzene seneteynde bir yük ikibinaltıyüz şu kadar guruş menâfi-i hazîne görüldüğünden başka kar ve buz iddihârı çün hazîne-i celîle peşinen akçe itâsından dahî kurtulmuş olmağın karhâne-i mezkûrun ol mikdâr bedel ve sarrâf-ı mersûm taahhüdü ve irâe olunan şerâit ile seneteyn olarak maktûan mîr-i mûmâileyh uhdesine ihâlesi istîzân olunmağla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî buyrulur ise ber-mûceb-i takrîr icrâ-yı iktizâsı nâzır-ı müşârünileyh hazretlerine havâle olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim gurre-i R [12]62

Ma'rûz-ı çâker-i musâdakât-güsterleridir ki

Râha-zîb-i tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye- i âsafâneleriyle zikr olunan takrîr ve pusula meşmûl-i lihâza-i şevket-ifâza-yı hazret-i şâhâne buyrulmuş ve işâr ve istîzân olunduğu üzere karhâne-i mezkûrun ol mikdâr bedel ve sarrâf taahhüdü ve irâe olunan şerâit ile seneteyn olarak maktûan mîr-i mûmâileyh uhdesine ihâlesi müteallik ve şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş ve mârr'ul-beyân takrîr ve pusula yine taraf-ı vâlâ-yı âsafîlerine iâde ve tesyîr kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 2 R sene [12]62

Dipnotlar

- 1 “Soğukluk” geleneksel Türk mutfağında şerbet, şıra, ayran ve meyve suları vb. yerine kullanılan bir ifadedir. Ayrıca yiyecek malzemelerini soğutan kar ve buz için de bu ifade kullanılmıştır. (C.G.)
- 2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 458-460; MAD., nr. 688, 7212, 7441, 7479; Cevdet Saray, 134/6734, (6 ZA 1123/16 Aralık 1711).
- 3 “Hassa karcı ve buzcubaşısına ocaklık olarak tayin olunan dört yüz yirmi beş kuruşun ödenmesi” Cevdet Saray, 54/2750, (23 S 1178/22 Ağustos 1764); Cevdet Maliye, 623/25642, (29 L 1186/23 Ocak 1773).
- 4 MAD., nr. 3317, 4637.
- 5 MAD, nr. 2540, 4637; HAT. nr. 1395/55893, (29 Z 1204/9 Eylül 1790); Cevdet Belediye, 109/5419, (27 N 1204/10 Haziran 1790); Cevdet Adliye, 72 / 4354, (25 Ş 1201/12 Haziran 1787).
- 6 Cevdet Saray, 10/54, 15, (5 R 1188/15 Haziran 1774).
- 7 Cevdet Saray, 124/6219, (19 Z 1159/2 Ocak 1747).
- 8 MAD., nr. 2537, 2539, 2544.

- 9 İstanbul'da daha başka yerlerde de kar ve buz biriktirilen kuyular mevcut idi. Kasımpaşa'da Tatavla Mahallesi Karahasanoğlu Çiftliği'nde de 3 adet karlık ve 1 adet buzluk bulunmaktaydı. Cevdet Saray, 174/ 8732, (19 B 1175/13 Şubat 1762).
- 10 M. Zeki Pakalın, "Karhane", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 201-202.
- 11 Cevdet Saray, 138/6930, (14 R 1156/7 Haziran 1743).
- 12 Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000, s. 72.
- 13 "...Masârîfât-ı merkûme hâsîlâtının iki katından ziyâde görünmüş idüğüne ve bu ise karhâne-i mezkûrun emâneten idaresi cihetiyle memurları tarafından tasarrufât-ı mümküneye riâyet olunmayarak telefât vukûundan neşet eylediğine binâen hâsîlât-ı vâkıası ahz ve istifâ olunmaksızın bilâ-müceb hazine-i celîleden akçe verilmek ve menfaati müstelzim olmak üzere bazı şerâit-i muharrere ile teâmül-ı kadîmi vehile maktûan ihâlesi lâzım gelmiş...". (İ.DH, 119/6069, [1 R 1262/29 Mart 1846]).
- 14 "Atûfetlü Efendim Hazretleri, Maliye Nazırı atûfetlü Bey Efendi Hazretlerinin manzûr-ı âîi buyrulmak içün takdim kılınan takririnde Mâbeyn-i Hümâyûn-ı hazret-i mülûkâne ile mahall-i sâireye altmışsekiz senesi Haziranı ibtidâsından Teşrîn-i Evveli nihâyetine değin verilmiş olan kar ve buzun fiyatı mukarresesi vehile gayrı ez-tenzil bahâsi olan altmışaltıbin dokuzyüz bu kadar gurusun karhâne bedelinden bi'l-mahsûb sene-i merkûme müteferrika tertibinden irâde ve masârîfinin icrâsi istizân olunmağla...". (İ.DH., 266/16222, [1 CA 1269/10 Şubat 1853]).
- 15 DH.MKT., 1476/30 (26 R 1305/11 Ocak 1888).
- 16 HH.THR., 806/34, (18 B 1306/20 Mart 1889).
- 17 HH.THR., 806/ 34, (18 B 1306/20 Mart 1306).
- 18 Bu tespit, çalışmada incelenen tüm icmaller için geçerlidir. (HH.d., nr. 10370, 9684, 8205, 16100).
- 19 İ.HUS., nr. 1327 CA-50 ve oradan naklen Arzu Terzi, *age*, s. 73.
- 20 "Burûsa'da Buzcu Beyler nâmıyla marûf aileye Keşiş Dağı'nın mahall-i muayyenesinden Saray-ı Hümâyûn'a kar ve buz nakl etmek şartıyla ve evlâdiyyet ve meşrûtiyyet suretiyle Buzcubaşılık tevcihine dair mukaddemâ sadır olan fermanlar ahkâmının feshi Şûrây-ı Devlet kararıyla tensib edilmiştir. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Dahiliye ve Maliye Nazırları memurdur...". (İ.MV., 2/3, [6 S 1332/4 Ocak 1914]).
- 21 Katip Efendi 500 kuruş, yardımcısına (refiki) ise 300 kuruş maaş tahsis edilirken diğerlerine 150 ila 300 kuruş arasında maaş tahsis edilmiştir. (HH.d., nr. 10370).
- 22 HH.d., nr. 9684, (r. 1323/1907); HH.d., nr. 13503, (4 Ş 1303/ 8 Mayıs 1886).
- 23 Bursa Uludağ'dan (Keşiş Dağı) İstanbul'a, Mâbeyn-i Hümâyûn'un kar ve buz ihtiyacı için kendilerine "buzcubaşılık" beratının verildiğini, ileri süren bazı berat sahipleri ellerindeki bu belgeyi delil göstererek bölgede işletim hakkının sadece kendilerinde olduğunu iddia etmeleri üzerine İdarece bu iddiaya verilen cevapta "Keşiş Dağı'ndan İstanbul'a uzun zamandan beri buz getirilmediği ve şartların değişmesi nedeni ile bu beratların bir hükmü kalmadığı" ifade edilmiştir. (İ.ML., 2/3, [28 M 1332/27 Aralık 1913]).
- 24 "...Memâlik-i ecnebiyyeden gelen buzlar hakkında muâmele-i kadîme bâki olmak üzere Katırlıdan getirilen kar ve buzun gümrük vergisinden istisnâsı hususuna...". (DH.MKT, 1571/96, [1 R 1306/5 Aralık 1888]).
- 25 HH.d., nr. 10370, (r.1314, 1315/1898, 1899); 9684, (r.1323/1907); 8205, (r.1313/1897).
- 26 "... Karhânenin idaresinin vâridâtı masraflarına tekâbüül etmemesi ile beraber ehven fiyatla kar ve buz furuht olunamadığı cihetle ahâlîce dahi bir günâ fâide ve menfaat görülememekte olub bunun esbâbı ise gerek Karhânedede gerek Katırlı'da lüzûmundan ziyâde memûr ve hademe istihdâmı ile fazla maaşlar verilmesi ve Katırlı dağında mevcûd kar ve kuyuları ile buz göllerinin kar ve buz ile imlâsı ve bunların Dersâadet'e celbi yolunda müfredât-ı umûr ile uğraşılması maddeleri olduğu revîş-i işârdan anlaşılub ittihâzi gösterilen tedbîr idare-i mezkûrenin islâh ve temin-i hüsn-i cereyanı ile beraber masârîfâtca matlûb ve mültezem olan tasarruf husûlünü müstelzim görünmüş olduğundan şerâit-i muharrere dairesinde mukâvelenâme tanzim olunarak müteahhidleri ile teâfi ve sâlihi'z-zikr tertîb-i cedîd mücebince lazımgelen maaşların ifâsı hususlarının emânet-i celîleye işâri tezekkür olunduğu...". (DH.MKT., 1476/30, [26 R 1305/11 Ocak 1888]).
- 27 HH. EMK, 1/28, (h.1268/1852-1853).
- 28 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899).
- 29 Cevdet Belediye, 5317, (19 CA 1256/19 Temmuz 1840).
- 30 Katırlı'da kar ve buz işi ile uğraşan ahali verdikleri dilekçede, kar ve buzlu ağırlıklı olarak Karhane-i Amire'ye verdikleri, bunun dışında ticaret amacı ile yapılan satışın çok düşük kaldığını gerekçe göstererek gümrük vergisi uygulamasının kendilerini külfet altına soktuğunu belirtmişlerdir. (DH.MKT, 1571/196, [1 R 1306/5 Aralık 1888]).
- 31 İ.ŞD., 89/5310, lef 1-3, (13 CA 1305/27 Ocak 1888).
- 32 Gösterilen yer.
- 33 Gösterilen yer.
- 34 Gösterilen yer.
- 35 Gösterilen yer.
- 36 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899); 9684, (r. 1323/1907); 8205, (r.1313/1897); 16100, (r. 1316/1900).
- 37 Gösterilen yer.
- 38 Gösterilen yer.

- 39 Gösterilen yer.
- 40 Gösterilen yer.
- 41 İncelenen bazı icmallerin son sayfasında yer alan hesap özeti bölümünde Hazine-i Hassa İdare Heyeti üyelerinin imzalarının yer aldığı derkenar bulunmamaktadır; sadece ödeme kararının tarih ve sayısı muhasebe müdürünün derkenarında zikredilmiş ve *muâmele-i kalemiyyesi* yapılmak üzere muhasebe kalemine havalesi yapılmıştır. (HH.d., nr. 9684, [r. 1323/1907]).
- 42 Şubat 1314 senesi icmal defterinde yer alan hesaplara göre Karhâne-i Âmire'nin Mart-Şubat 1314 senesindeki tüm gelirleri (*vâridat*) 416.930 kuruş giderleri ise (*masârifât*) 416.930 kuruştur. (HH.d., nr. 10370, [r. 1314-1315/1898-1899]).
- 43 Tayinat defterlerinde saraylara ayrılan kar ve buz tayinatına ilişkin ayrıntılı malumat vardır. Tanzimat devrinde saltanat makamı olarak Saraya tahsis edilen kar ve buz tayinatı şu şekilde örneklendirilebilir: h.1277/1861 senesi Haziran-Ekim ayları içinde Harem'deki Kılar-ı Hassa'ya 9.575 kıyye kar ve 6.600 kıyye buz tahsis edilmişti. Aynı deftere göre valide sultan kilerine ayda ortalama 900 kıyye kar ve 730 kıyye buz, Veliahd Murad Efendi'ye ayda 900 kıyye kar ve 730 kıyye buz, diğer şehzadelere ayda ortalama 770 kıyye kar 490 kıyye buz, hazinedar usta kilerine ayda 770 kıyye kar ve 620 kıyye buz, başkadınefendi kilerine ayda 460 kıyye kar ve 360 kıyye buz, 2. kadınefendi kilerine ayda 465 kıyye kar ve 370 kıyye buz, serkurena kilerine ayda 1.500 kıyye kar ve 496 kıyye buz, Hazine-i Hümayûn vekili kilerine ayda 770 kıyye kar ve 616 kıyye buz. (HH.d., nr. 15200, [h. 1277/1861]).
- 44 Haziran 1323 tahakkuk eden varidat icmalinde yer alan *Serencebey'deki Misafirhane'ye verilen kar ve buz* ifadesinden adı geçen semtte Devlet misafirlerinin ağırlandığı bir misafirhane olduğu anlaşılmaktadır. (HH.d., nr. 9684, [r. 1323/1907]).
- 45 Tayinat defterlerinde kar ve buz tahsis edilen tekke ve dergahlara ilişkin isimler yer almaktadır. *Beşiktaş Mevlevihanesi, Galata Mevlevihanesi, Kasımpaşa Mevlevihanesi, Babıcedid Mevlevihanesi, Üsküdar Mevlevihanesi, Bahariye Mevlevihanesi, Yenikapı Mevlevihanesi, Selimiye Tekyesi, Unkapam'nda Şeyh Ahmedül Buhari Tekyesi, Südlüce Tekyesi, Fındıklı Tekyesi, Tophane Kadiri Tekyesi, Merkezefendi Dergahı, Kabasakal'da Rufai dergahı, Kara Sarıklı Dergahı, Fatih'de Kubbe Dergahı.* (HH.d., nr.15200 [h.1277/1861]; 14534, [Tarihsiz, II. Abdülhamid dönemi]).
- 46 Örneğin, Karhâne İdaresi dahilinde bulunan kahvenin kira geliri. (HH.d., nr. 10370, 9684, 8205, 16100).
- 47 Mayıs 1323 makbuzat icmalinde 1322 senesi hesabından olup 1323 sene-i imlâiyyesine (kuyuların kar ve buzla doldurulması) Hazine-i Hassa Nezaretinden 10.000 kuruş tahsis edilmiştir. (HH.d., nr. 9684).
- 48 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899); 9684, (r. 1323/1907); 8205, (r.1313/1897); 16100, (r. 1316/1900).
- 49 İncelenen aylık muhasebe icmallерinin hemen hepsinde tahakkuk eden diğer masraflar gibi bazı personelin ücret ve maaşlarının o ay içinde ödenmeyip tedahülde kaldığı, ödemelerin ancak birkaç sonra yapılabildiği tespit edilmektedir.
- 50 İncelenen icmallerin tümünde "tayinatlar için" kiralanan ateş kayığına, kira bedeli olarak ayda 700 kuruş ödendiği tespit edilmektedir.
- 51 Köprü geçiş ücretinin özellikle Yıldız Sarayı'na nakil işlemi esnasında ödenmiş olması, söz konusu köprünün bu güzergah (şimdiki Yıldız Parkı) üzerinde olduğunu göstermektedir.
- 52 HH.d., nr. 9684.
- 53 Örneğin, Rumi 1315 senesi Ağustos ayı içinde Karadağ Prensine, aynı yılın Eylül ayı içinde Siyam Beyi'ne tahsis edilen kar ve buzun nakliye ücreti 164.50 kuruştur. (HH.d., nr. 10370).
- 54 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899); 9684, (r. 1323/1907); 8205, (r.1313/1897); 16100, (r. 1316/1900).
- 55 Temmuz 1314'de Hazine-i Hassa Nazırı'nın konağına 206.196 kıyye kar ve 81.448 kıyye buz nakledilmiş; hamaliyesi için ise 85 kuruş ödenmişti. (Gösterilen yer).
- 56 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899); 9684, (r. 1323/1907); 8205, (r.1313/1897); 16100, (r. 1316/1900).
- 57 İzmid keçesi ve *sağır tayinât keçesi* olarak geçen keçelerin ve bu arada kilimlerin Mabeyn-i Hümayûn, şehzadegan ve sultanların tayinât kesesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. (CG).
- 58 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899); 9684, (r. 1323/1907); 8205, (r.1313/1897); 16100, (r. 1316/1900).
- 59 Katırlı kar ve buz müteahhitlerine Nisan 1314'de 18.466 kıyye kar ve 4.675 kıyye buz için 4628.20 kuruş; Mayıs 1314'de 99.005 kıyye kar ve 20.561 kıyye buz için 23.913,20 kuruş; Temmuz 1314'de 221.908 kıyye kar ve 77.711 kıyye kar için 59.923, 80 kuruş ödenmişti. (HH.d., nr. 10370).
- 60 HH.d., nr. 10370, (r. 1314-1315/1898-1899); 9684, (r. 1323/1907); 8205, (r.1313/1897); 16100, (r. 1316/1900).

Aynalıkavak Kasrı'nın Osmanlı Hanedan Yaşamındaki Yeri

Jale Dedeoğlu*

Aynalıkavak Kasrı, Haliç'in Galata yakasında Kasımpaşa–Hasköy yolu üzerinde Okmeydanı'nın alt kısmında Haliç sahilinin en büyük sahil sarayı olan Tersane Sarayı'nın bulunduğu yerde yer alır. Eski tarihçilerin “Liman Denizi” adını verdikleri Haliç'in hafif meyilli, havası güzel olan bu kıyıları, Bizanslılar çağında da sayfiye (yazlık) olarak kullanılıyordu. İmparatorların Hasbahçeleri özellikle bu sahilde bulunuyordu.¹ Ancak eski bir efsane, Zootikos adındaki bir azizin hayatından bahsederken onun adına Haliç'in yukarı kesiminde kurulmuş bir cüzzamhaneden (Leprosere) bahseder. Bu tecrithanenin tam yeri bilinmemekle beraber efsanenin içindeki bazı ayrıntılardan Hasköy dolaylarında bir yerde olabileceği tahmin olarak ileri sürülmektedir.² Tersane Sarayı Osmanlı saraylarında olduğu gibi zaman içinde padişahların yaptırdığı köşkler ve yapı grupları ile genişlemiş, büyümüştür. Bu saray Osmanlı Hanedanlığı'nın İstanbul'da inşa ettirdiği Topkapı, Üsküdar ve Beşiktaş saraylarından sonra dördüncü büyük saraydır. 18. yüzyılın sonlarında saray arazisinin büyük bir kısmının tersaneye devrolmasıyla günümüze ulaşan tek kasır kalmıştır.

Evliya Çelebi'nin Tersane Bahçesi hakkında verdiği geniş bilgi özetle şöyledir; “Hasköy yakınında deniz kıyısında padişahlara has Tersane Bahçesi eski zamanlarda kâfirler devrinde de krallara has bağ imiş. Fetihden sonra Fatih çadırıyla ilk defa burada konaklayıp, savaş mallarını gazilere burada dağıttığı için bu yeri sevmiş ve fermanla bu bahçede köşkler, hamam, havuzlar, fiskiyeler yaptırmıştır. Satrançvari 12000 servi ağacı dikilmiştir. Bu bahçeye bizzat Fatih kendi eliyle yedi servi dikmiştir. Bir servi de Akşemseddin Hazretleri'nin mübarek elleri ile dikilmiştir ki rayıhası dimağı ta'tirdir. Bu ağaçlardan dolayı bu bağa güneş girmez...”³

Fatih'in (1451-1481) hocası Akşemseddin ilk zafer hutbesini burada vermiş, sürekli oturmak için Hasköy'ü seçmiştir. Akşemseddin'in 40 günlük çileye girdiği ve bu surette fetihde hizmeti geçenlere hayır duasında bulunduğu yerdir.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde “Fatih Sultan Mehmed burada hünkârlara mahsus kayıklar için kayıkhaneye yaptırmıştır. Padişahlar yeni saraya ve gayri bir yere gitmek isteseler kırlangıç denilen kayığın kış tarafında bulunan değerli taşlarla süslü

*Dr., Arkeolog-Sanat Tarihçisi.

Üzeyir Garih,
(Dr. Üzeyir Garih, s. 96).

Hasbahçe'ye kolayca ulaşan sultanlar için Aynalıkavak Sarayı uygun bir dinlenme alanı olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında yaptırılmış Kasır, selvi ağaçlarının arasında güzel bir bahçe içindeydi. *Hadikatü'l-cevâmi'*de belirtildiğine göre Kanuni Sultan Süleyman I. Selim'in yapımını başlattığı tersaneyi genişletirken bir cirit kasrı ve başka birkaç kasır yaptırmıştır.⁴

Vakanüvis Naima Efendi *Tarihi*'nin ikinci cildinde belirttiğine göre H. 1022 Şevvali'nin başlarında I. Ahmed (1603-1617) Edirne seyahatine çıktı. Sadaret Kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümayûn ile bir yıl kadar kalmağa niyet ettiği Edirne'den avdetine değin pek sevdiği ve ekseriya oradan yaya olarak Eba Eyyübel-Ensari'nin türbesini ziyarete gittiği Tersane Bahçesi'nde bir kasır yaptırılmasını istedi. Kaptan-ı Derya Kayserili Halil Paşa'yı Tersane Bahçesi'nde yeni bir kasır yapılması için görevlendirip, Edirne'den H. 1023 Muharrem ayı başlarında (1614 Şubat) döndü. Naima Efendi'ye göre "avani berf ü baran" idi, yollarda çok zahmet çekilmiş bilhassa Çorlu ile Silivri arasında çamurlara girilmişti. Genç hükümdar sayfiye mevsiminin gelmesini beklemeden birkaç gün sonra Tersane Bahçesi'ne gitmiştir. Naima Tarihi'nin ikinci cildinden alınmış olan bende göre, Tersane Kasrı'nın yanında çiçek bahçesi tanzim edilmiş, başta şeyhülislam olmak üzere devrin vüzerası, uleması nadide çiçek soğanları ve fidanları hediye etmişlerdir. Tersane Sarayı Harem ve Enderun takımının bir kısmını barındırabilecek büyüklükte olduğu için padişaha eşlik edenlerin bir kısmı Haliç'in üst kısmında bulunan Karaağaç Kasrı ile hemen bitişiğindeki Yusuf Efendi Bahçesi'nde konaklamışlardır.

kubbenin altında tahtta oturarak, Haliç'in iki tarafını da süsleyen yalılarını, bağ ve bahçelerini, tersanelerini seyrederek murad buyurdıkları yere giderler. Bu Tersane Bahçesi'nde has ahır vardır ki oradan küheylanlara binip, bu bahçenin kuzeyindeki Okmeydanı'na gidip orada cirit ve çevgan oynarlardı" demektedir.

I. Selim (1512-1520) zamanında tersanenin Kasımpaşa'da kurulmasıyla bu alanlar büyük önem kazanmış bu nedenle "Tersane Bahçesi" ve hükümdarların gezinti yeri olması dolayısıyla "Hasbahçe" ismiyle anılır olmuştur. Tersane Kasrı'nın diğer "Hadaık-ı Sultaniyye"lerdeki gibi küçük bir kasır olduğunu tarihi kaynaklar belirtmektedir. Fatih döneminden beri bir spor alanı olarak önem kazanan Okmeydanı okçuluğa meraklı padişahların sürekli olarak bu bölgeye gelmesini sağlamıştır. Seferler sırasında önemli bir işlev kazanan Okmeydanı'nın yanında yer alan dua meydanı da bu bölgeye dinsel bir kimlik kazandırmıştır. Sultanlar için en güvenli ulaşım her zaman deniz yolu olmuştur. Topkapı Sarayı'ndan saltanat kayığına binerek

17. yüzyılda padişahlar bu bölgeye çok özen göstermişlerdir. H. 1272 tarihli bir belgeden Tersane Bahçesi'nde turfanda sebze ve meyve yetiştirildiği, limon, turunç, gebbat denilen ağaç kavunu, iri taneli lüfanları, misket üzümü, şeftali ve kayısı yetiştirildiği ve bu bahçede turfanda bahçıvanlar olduğu, bunların maaşlarının tersane hazinesinden verildiği belirtilmektedir.⁵

Bu sarayda Sultan I. Ahmed'in oğlu Sultan İbrahim dünyaya gelir. Sultan I. Ahmed'in oğulları II. Osman, IV. Murad, İbrahim ile torunu IV. Mehmed bu yapıya ilgi gösterirler. IV. Murad (1623-1640) Tersane Sarayı'na ilaveler yaptırır. Bu dönemde saray çevresindeki koruluk ve bahçelerin bakımıyla ilgili kalabalık bir hizmetliler kadrosundan Evliya Çelebi şu şekilde bahseder: "Bu bağın âbdâr şeftalisi ve kayısı pek memdûttur. Bu bağın bir ustası üç yüz kadar halifesi vardır ki hizmet iderler. Bağçe önündeki denizde bir günâ deniz hayvanı çıkar ki ayrıca sayyadları vardır, adına istiridyeler derler. Sedef gibi kabuk içre zirûh bir mahlûktur ki meyhör kimseler zeyt yağıyla pişirip limon ile çiyece tenâvül ederek bâde nûş iderler. Bağçe ustasına sayyadları senevî on bin akçe avâid verirler."

Başbakanlık Arşivi'ndeki M. Cevdet Tasnifi saray kısmında 4309 numarada kayıtlı 27 Cümadelula 1252 tarihli bir takvime göre Aynalıkavak'ta turfanda bahçıvanları vardı ve bunların maaşları Tersane bünyesinden ödenirdi. Yine aynı arşivde IV. Murat zamanında "Tersane Bahçesi'nin Hasbahçe ocağına bağlı bir ustası ve 300 kadar da bostancı kalfası vardır." diye belge bulunmaktadır.

Naima'nın IV. cildindeki bir kayda göre Tersane Sarayı'nın Harem kısmı denizi görmezdi, önünde yüksek bir duvar vardı. Günün büyük bir kısmını Harem'de geçiren Sultan İbrahim (1640-1648) tarafından bu duvar H. 1057 (M.1640) yılında yıktırıldı. Haremün yüzü denize açıldı, buna mukabil o taraftan pereme ve kayıkların geçilmesi şiddetle yasak edildi. Fakat bu yasağın halka verdiği sıkıntı pek çabuk anlaşılacak bir hafta sonra kaldırıldı.⁶ Du Loir, seyahatnamesinde (1639-1641 arası İstanbul'da kalmış) sarayın kafes şeklindeki duvarlarının sanki aynalardan yapılmış izlenimi verdiği için buraya "Ayna Sarayı" dendiğini anlatır.

Büyük Tersane Sarayı'nın Sultan İbrahim'den sonra bakımsız kaldığı, IV. Mehmed (1648-1687) döneminde 1668 tarihli (5 Şevval 1078) bir belgeden hamam, kiler gibi eklentilerin bulunduğu bazı mekânların onarıldığı görülmektedir.

IV. Mehmed Tersane Sarayı'na çok sık giderdi. 1677'de çıkan yangın, müverrih Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa *Tarihi*'nin I. cildinde şöyle anlatılır; "İhrak şoden Harem-i Hâss-ı Bağçe-i Tersâne. Evsat-ı mâh-ı mezbûrda sabaha karib Tersâne Bağçesi haremünde horanda odalarının birinin ocağından ateş isâbet edüp içinde olan kirişe ve badehu tavanına yapuşup Karaağalar söndürememekle ân-ı vâhidde bütün odayı ihâta ve etrafında olanlara dahi sirâyet edicek içindeki câriyeler ancak birer başları ile Padişah Hazretlerinin olduğu büyük köşke firâr, ande dahi karar idemeyüp âkibet deryâyı nâzır kafesli köşke kaçtılar. Bi-emrillahi teâlâ ol gice bir azim duman olmağla şu'le-i ateş bir yerden müşâhede olunmayıp ancak ande hazır bulunan 200 mikdar halvetci bostancılar ile bostancıbaşı Rum Sâlih Ağa ve ocaklarının başçavuşu Kanozlu Uzun Ali yetişüb ve zülüflü baltacılar, gerdeller ve aşçılar iri kazanlarla deryadan su taşıtıp semender var dört taraftan kuşatup balta üşürdüler. Eski bina olmağla fâide itmeyüp gittikçe ateş iştiâl bulub camlı büyük köşke yapışmağa on zirâ mikdarı kaldığı mahalden Başçavuş kesdürüb bi-avnillahi teâlâ

Aynalıkavak Sarayı,
Choisseul Gouffier,
"Voyage pittoresque de la
Grece", Paris 1822.

altı kalın duvar çıkmakla ateş teskîn oldu. Ve illâ müşkül olurdu. Müellif-i hakîr zümre-i bostancıyandan olmamız hasebiyle hizmette hazır ve ol varta-i hevlnâk-i ibret-nümâye nâzır idim. Taraf-ı pâdişahîden azîm lutfâ mazhar olduk. Müceddeden tamirine fermân-ı hümâyûn sâdır olub Karaağaç Bahçesi'ne ve bir aydan sonra, evsat-ı bahar idi, Üsküdar Sarayı'na nakl ü teşrif buyurdular.”

IV. Mehmed'in Polonya seferinden dönüşünde (1679) İstanbul halkı padişah şerefine Haliç'te kayıklar üzerinde gösteriler düzenlemiştir. İstanbul esnafı kiraladıkları at kayıkları ve mavnaları birbirine çattırıp üstlerine köşkler yaptırıp Galata önünde toplanarak çeşitli gösteriler yapmışlardır. Padişah ise bu gösterileri Tersane Kasrı'nın Kafesli Köşkü'nden seyretmiştir.

Tersane Sarayı on beş bin murabba arşınlık bir sahayı işgal ediyordu. Arka tarafında sed sed yükselen dokuz bin murabba arşınlık bir bahçesi vardı. Haliç'ten bakılınca sarayın bütün daireleri görünürdü. Sarayın Harem Dairesi iki katlıydı, dairenin önünde alt katını baştanbaşa bir camekân örterdi. Sarayın Harem ve Mabeyn dairelerinde müteaddid kasırlar bulunuyordu.⁷ Haremin üstü kiremit döşeli bir de hamamı vardı. Ön tarafta küçük bir kasır, tahta çamaşırhane ve kâgir bir ocak bulunmaktaydı. Haremin dışında üstü kiremit örtülü ahşap bir kasır ve gene üstü kiremit örtülü büyük bir saray kapısı bulunmakta idi. Harem tarafında "daire-i hümâyûn" geniş bir alanı kaplayan iki katlı üstü kiremit örtülü bir binaydı. Önünde mermer ve fiskiyeli bir havuz vardı. Mescid, bunun yanında demir parmaklıklı ufak bir köşk, hamamlar, kızlar dairesi, acemi ağalar koğuşu, hademe odaları bulunmaktaydı. Harem Ağaları için ayrı bir mescid inşa edilmiştir. Harem-i Hümâyûn ile Harem Ağaları Dairesi'ni

fenerli bir kapının bulunduğu taş bir duvar ayırmaktaydı. Bu alanda gene hasoda tahtı denilen üstü kurşun örtülü divanhaneli daire-i hümayûn bulunmaktaydı ki bunun kubbesinde altın yaldızlı iki adet fener alem vardı. Hamamı altın işlemeli perdelerle örtülü ve ahşaptı. Enderun Ağaları odaları, silahdarağa, hazine ve seferli daireleri, Divanhaneli Kasrı Hümayûn meydanında üstü kiremit örtülü bir köşk, silahdarağa dairesinin altında binek taşı bulunmakta idi. Mermer döşeli balikhane daire-i hümayûnun önünde yer almakta, Enderun Ağaların dairelerinin ortasında hükümdara mahsus büyük bir divanhane ile hasoda bulunmaktaydı. Bu hasoda küçük bir geçitle cami ve namazgâh köşküne bağlanmakta, hazinedar ustalar dairesi, hazine dairesi ve darüssaade ağaları binası bulunmaktaydı.

III. Ahmed Tersane Kasrı'nı çok sevmekle beraber kasırda Selamlık kısmı ve maiyet erkânının oturacağı yerler yoktu. Bu nedenle Tersane Emîni Kiblelizade Mehmed Bey'i bina emîni tayin ederek bir köşk ve Enderun Ağaları için binaların yapılmasını emretmiştir. Rebiülahir'in 10. Perşembe günü seher vaktinde sadrazamın huzuru ile kasrın temeli atılmıştır. İsmail Asım Efendi bu olayı kaydederken Tersane Bahçesi'nin havasının fevkalade güzel ve hasbahçeler içinde bu bahçenin yüzük taşı gibi kıymetli olduğunu bildiriyor.⁸ Bu kasır yapılıırken Handanağa Camii de yenilenmiştir. III. Ahmed 1719 yılının Şaban ayının 2. günü bu kasra gelip 17 gün burada kaldıktan sonra Beşiktaş Sarayı'na gitmiştir. 1718'den sonra Tersane Kasrı'nın adı Aynalıkavak'a çevrilmiştir. Bazı kayıtlara göre 1715 seferinden sonra III. Ahmed Venediklilerin hediye ettiği büyük endam aynalarını Tersane Sarayı'nın çeşitli odalarına yerleştirmiştir. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin *Hadikatü'l-cevâmi'*inde bu kasrın adı Aynalıkavak olarak geçer.

III. Ahmed şehzadelerin sünnet şenliklerini Okmeydanı'nda yaptırıp, düğün süresi boyunca da Aynalıkavak Kasrı'nda kalmıştır. Bu eğlenceleri ve şenlikleri zamanın şairi Hüseyin Vehbi nazım ve nesirle karışık olarak *Sûrnâme* adındaki eserinde günün gününe anlatmıştır. Bazıları imzalı 137 adet minyatür bu eserde yer alır ve Levni'ye (Abdulcelil Çelebi) aittir.

1720 şenliğinde Büyük Şehzade Süleyman, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın kucağında Cerrahbaşı Süleyman Efendi tarafından sarayın sünnet odasında sünnet edilmiştir. Diğer üç şehzade Revan Köşkü'nde sünnet edilerek Şehzade Süleyman'ın yanına getirilmişlerdir.⁹ Birinci gün vezirlere ve devlet erkânına ziyafet verilmiştir. Ziyafetten sonra başta Sadrazam Damat İbrahim Paşa olmak üzere devlet adamları III. Ahmed ve Şehzadelerine düğün hediyelerini sunmuşlardır. İbrahim Paşa'nın padişaha sunduğu hediyeler içinde mücevherli billur sürahi, sıvama elmas kaplı bir kuşak, yeşil çuha kaplı bir tilki kürk v.s. vardı. Büyük şehzadeye verdiği hediyeler arasında ise kıymetli taşlarla kaplı bir cilt içinde Hafız Mehmed hattı ile bir Kuran, minyatürlerle süslü bir Yusuf ile Züleyha mesnevisi bulunuyordu. Bu şenlikte bütün İstanbul esnaf loncaları birer sünnet hediyesi getirmişlerdir. Mesela mumcular kokulu mumu olan üç okka ağırlığında bir gümüş şamdan ve bir gümüş fitil makası hediye etmişlerdir. III. Ahmed'in dört şehzadesi Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid'in sünnetlerinden sonra, sünnet odası ile Bağdat Köşkü arasındaki iftariye kameriyesi önünde duran, padişahın bahşiş dağıtmasını gösteren minyatürler aynı zamanda sünnet töreninin yer aldığı dördüncü avlunun ve havuzun etrafındaki köşkerin 18. yüzyıl mimarisini de minyatürlerle *Sûrnâme-i Vehbi*'de görmekteyiz. Bu minyatürlerde ayrıca şehzadelerin sünnetten sonra Bağdat Köşkü'nün revakları

İsveçli mühendis Cornelius
Loos'un deseninden,
18. yüzyıl başında
Aynalıkavak Kasrı Valide
Hamamı'nın zengin tavan
ve iç süslemeleri.

altında yatırıldığı da resmedilmiştir. Padişah bütün Harem halkıyla beraber Aynalıkavak Sarayı'nda kalmış, düğün şenlikleri Okmeydanı'nda yapılmıştır. Düğün sakinleri arasında Tersane Baş Mimarı İbrahim Efendi'nin timsah şeklinde yaptırdığı dünyanın ilk denizaltı gemisinin suya dalışını ve bir müddet su altından giderek başka bir yerden çıkışını padişah bu sarayın deniz kenarındaki Divanhane Kasrı'ndan seyretmiştir.¹⁰ Yaklaşık on bin çocuğun sünnet edildiği bu şenlikte her gün ortalama 200-300 çocuk cerrahlar tarafından sünnet ediliyordu. On beş gün süren bu şenlikte son gün öğleden sonra çadırların sökülerek düğünün sona ermesine rağmen sünnet edilecek 500 çocuk daha kalmıştı. Bunlar Topkapı Sarayı'na getirilerek saray avlusuna kurulan çadırlarda mehter takımı ve çengiler tarafından eğlendirilerek sünnet edildiler.¹¹

Aynalıkavak Kasrı Okmeydanı sınırları içinde meyilli bir arazide yapılmıştır. Türkler ok atılan direğe "aynalıkavak" derlerdi. (Ok atanlar, kemankeşlerin dilinde hedefe "ayna" derler, ayna denilince de ok atılan hedefi anırlardı. "Kavak" ise Uygur, Çağatay ve Kazan lehçelerinde "direk" anlamına gelir.) 1727'de İstanbul'a gelip Aynalıkavak Sarayı'na girmesine izin verilen Aubry De La Motreye seyahatnamesinde saray hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yazılarında "Sarayın divanhanesinin büyük bölümünün suyun içine çakılı kazıklar üzerinde durmakta ve buradan Haliç'i gören güzel bir manzara bulunmaktaydı. Salonu dıştan kurşun, içeriden nakışlı geniş bir kubbe örtüyordu. Odalar da süslüydü, sarayın içinde iki hamam vardı. Birisi içten tamamıyla çini, dıştan mermer kaplı olup çok güzeldi." demektedir. 1710'da geldiği İstanbul'da son derece değerli desenler gerçekleştirmiş olan İsveçli Mühendis Cornelius Loos tarafından da Kasr'ın görüntüleri çizilmiştir. Bu resimlerde Kasr'ın duvar, kubbe ve tavan süslemeleri, selsebil, pencere ve dolapları, ocak yaşmağı, duvar

çinileri, hatta yerdeki halılar bile ayrıntılarıyla gösterilmiştir.¹² Sultan III. Ahmed Dönemi'yle birlikte düşünülen Lale Devri'nin (1703-1730) yenilikleri reddeden bir ayaklanmayla kapanması, Kâğıthane'de odaklaşan yapılaşma hareketleri, köşk ve kasrıların yok edilmesine neden olmuştur.

18. yüzyılda yaşamış tarihçi Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusretnâme* adlı eserinde padişahların yaşamında Tersane Bahçesi'nin önemi çok iyi belirtilmektedir. Örneğin; 1718'de Şehzade Süleyman'ın Kuran'ı hatmetmesi üzerine Sultan III. Ahmed'in yazlığa göç ettiği Tersane Bahçesi'nde, hırka-ı şerif odasında yapılan törene vezirler ve ulema efendilerin de katıldığı duadan sonra hepsine ve özellikle şehzadenin öğretmeni İmam-ı Sultanı Arapzade Abdurrahman Efendi'ye samur erkân kürkleri armağan edildiği, daha sonra padişahın Tersane Bahçesi'nden Beşiktaş Sarayı'na geçtiği anlaşılmaktadır.¹³

Aynalıkavak Sarayı III. Ahmed'den sonra padişahların ilgisini görmediği için kötü duruma gelmiştir. Patrona Halil isyanından kurtulan saray, 1766'da Cibali yangınından kurtulamamış, hasar görmüştür. Kasrı Hümayûn 1766-1767 de yeniden inşa edilmesine onarımdan geçmiştir. I. Abdülhamid (1774-1789)'in sadrazamı Koca Yusuf Paşa'nın bu durum dikkatini çekmiş ve bu vezir tarafından tamir ettirilmiştir. Koca Yusuf Paşa'nın tamirine dair Başbakanlık Arşivi'nde değerli belgeler mevcuttur. *Surûrî Divânı*'nın tarihler kısmında Aynalıkavak Sarayı'nın tamiri üzerine anlatımlar bulunmaktadır.

I. Abdülhamid'in yerine tahta geçen III. Selim (1789-1807)'in ilk saltanat yıllarında Aynalıkavak Sarayı Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından tamir ettirilmiş, bu tamir sırasında Piyale Büyük Hasan Paşa'nın Sarayı da alınarak Harem Dairesi'ne eklenmiştir. Tamire başlanacağı zaman miri ambar olduğu için ambarda bulunan buğday ekmekçilere, arpa da arpa eminine teslim edilerek saray bir iki gün içinde boşaltılmıştır.

Cornelius Loos'un deseninde Aynalıkavak Kasrı'ndan iç mekân görünümü.

Tersane K H Paşa'nın gayretleriyle tevsi edilirken, sarayın binaları da kısım kısım yıktırılarak Tersane sahasına ilhak edildi (1802-1803). Cbi Sa-id Efendi'nin el yazması *Vakyinmes'i*nden Reşat Ekrem tarafından ıkarılmış ve onuncu satırında muharririne tevdi edilmiş k bir notta "Aynalıkavak Sarayı hedmedildi, yeri tersaneye ilhak olundu ve Amelimanda Sefaine tahsis olundu, etrafi sedd  bend edilerek Tersane-i mire emini olanlara mahsus bir yeni daire inşa edildi. Aynalıkavak Sarayı'nın taşları Mihrişah Valide Sultan'ın Eyyubde inşa edilecek

Okmeydanı Kapısı'ndan
Aynalıkavak Kasrı.

Okmeydanı Kapısı
üzerindeki beyitten detay.

medrese ve türbesinde kullanılmak üzere Eyyub Sultan'a naklolundu.”¹⁴ deniliyor. Sultan III. Selim, III. Ahmed tarafından yaptırılan Tersane Kasrı'nı ve çevresindeki tüm binaları yıktırarak yeni bir tersane ve sahilhane ile bunların batı yönünde yüksekçe bir alana bir kasır yaptırdı. Bu kasır erzak ambarı olarak kullanılan Kasrı Hümayûn'un yerine yapılmıştır. 1791'de inşaata başlanmış, 1795'de de kasır inşaatı bitirilmiştir. Kasrın etrafı yüksek bir duvarla çevrili olup üç ana kapısı vardır. Kapılar: Tersaneye açılan üstünde taştan yapılmış sekiz pencere ve kubbeli deniz köşkü bulunan kapının iç ve dış kemerlerinde III. Selim'in tuğrası yer alan Tersane Kapısı, Hasköy yönüne açılan Hasköy Kapısı, Okmeydanı'na açılan üzerinde Şeyh Galib'in on altı satırlık şiiri ve onun üstünde de II. Mahmud'un tuğrası bulunan Okmeydanı Kapısı'dır. Kasrı Hümayûn'un yerine yaptırılan Hasbahçe Köşkü diye bilinen bu kasır iki katlıdır. Kasrı bir binek taşı ve altı basamaklı mermer bir merdiven ile girilir. Kapının üstünde ta'lik yazıyla yazılmış şu iki beyit bulunur:

“Buyur şevketlü şâhım bu letâfet-bahş eyvâne
Amûd-ı subh olmuş âsitân-ı bâb-ı kâşâne
Açıldıkça misâl-i âşıkân feryâd eder ammâ
Güler mısraları gûyâ dehân-ı şûh-ı cânâne.”

İki ince zarif mermer sütun üzerine ustalıkla oturtulmuş olan saçak, kapı sahanlığını örter. Sağdaki kapıdan görkemli, hünkâr sofasına geçilir. Sofanın 14 penceresi vardır. Kapıların üst taraflarında ve tavanın dört köşesinde Sultan Selim'in altınla işlenmiş tuğraları bulunmaktadır. Bu kısmın üstünde kurşun kaplı bir kubbe yer almaktadır.

Pencereler alçı çerçevelerle çevrilidir. Bu sofada 4 küçük ayna, Okmeydanı'na açılan kapısının önünde de mermer fiskiye bulunmaktadır. Kapı ve pencerelerin üzerinde Şair Enderun'lu Fazıl'ın Yesarî Mehmed Efendi'nin ta'liki ile yazılmış 54 mısralık bir manzumesi yer almaktadır. Bu manzumede Kasrın havasının güzelliği,

1

2

bezemede ve süste cennet bahçeleriyle yarış edebilir derecede olduğu, padişahların buraya geldiği, bazen burada ok attığı, bazen de denizi ve karayı seyrettiği yazılıdır. Son mısra altında 1206 tarihi bulunmaktadır. Oysa son mısra ebced hesabı ile 1208 tarihini göstermektedir.

Sofanın sağında bulunan bir kapı beste odasına açılmaktadır. Burada iki sıra halinde 14 pencereci bir büyük oda, bir de tuvalet bulunmaktadır. Duvarlarında çividi renkli band üzerinde Yesarî Mehmed Esad Efendi'nin hattı ile yazılmış, Şeyh Galib'in 36 mısralık bir tarih manzumesi vardır. Şeyh Galib bu kasidesinde Sultan III. Selim'in yaptığı onarımları anlatmaktadır. Aşağıdaki satırlar Şeyh Galib ile III. Selim'in arasındaki dostluğun bir belgesidir.

Bu kasidenin 15. ve 16. beyitlerinde:

“Seni övmeyi ve anlatmayı unuttum,
Söz götürmez bir Padişahsın
Şair ne yapsın”

Sözleriyle padişaha verilen önemi ifade eder. Son mısranın altında yine 1206 tarihi yazılıdır. Oysa son mısra burada da ebced hesabı ile 1195 tarihini göstermektedir. Bu tarih kasrın yapımının bittiği tarihtir. Aynalıkavak Kasrı'nın revzenli tepe pencereleri, yıldızlı tavanıyla beste odası olarak adlandırılan Sultan III. Selim'in birçok bestesini yaptığı mekân Osmanlı kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Bu odanın kapısının üstünde altınla işlenmiş bir Selim tuğrası yer almaktadır. Kapı ile dolap arasında, Ressam Ali Sami'nin Türklerin salla Rumeli'ye Gelibolu sahiline geçişlerini gösteren bir yağlıboya tablo asılı bulunmaktadır. Kasr'ın üst katında Arz Odası, Beste Odası uzun bir salon ve bu salona açılan üç şirvanlı bir oda, bodrum katında mutfak ve altı oda bulunmaktadır.

Belgelerden Sultan I. Abdülhamid'in Aynalıkavak Sarayı'nda toprak tesfiye çalışmaları yaptırdığı “bu sarayın suyunun taksimden getirildiği, suyolları çalışmalarının Sultan III. Selim zamanında sürdüğü anlaşılmaktadır.”¹⁵

Haliç'in kuzey yakasında ve deyiş yerinde ise hay u huyundan tecrid edilmiş bu Kasır'da sultanın en fazla itibar ettiği yerin bir kapı açıklığıyla Divanhane'ye bağlanan ve neredeyse gizlenmiş bir mekân özelliği taşıyan Beste Odası olduğunu kestirmek güç değildir.¹⁶ III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak düşüncesi içinde eski kurullarla imparatorluğun işlemeyeceği, reform yapılması gerekliliği üzerine çalışmalar yaparken bu kasra kapandığı Topkapı Sarayı'ndan kaçış duygusu içinde olduğu bilinir. III. Selim dönemine ait diğer bir ruzname Mart 1791-Aralık 1802 tarihleri arasındaki hadiselerden bahseder.¹⁷ Sultan III. Selim'in Sırkâtibi İbrahim Efendi ve Sırkâtibi Ahmed Efendi ruznamelerinde III. Selim'in Aynalıkavak'a gidip kalmasından bahsetmektedirler. Bir belgede “Pazar gecesi Defterdar İskelesi'nde saat dörtte harik-i cüz'i olup şevketlû efendimiz berren bağçe kapusundan çardağa nüzûl edüp kendü sandalına süvâr olup Aynalıkavak'a teşrif buyurulup badehu ih-rak vâki olmuştur. Fî 11 Za sene (1) 187” denmektedir.

III. Selim döneminde İstanbul'a gelmiş olan ressam ve mimar A. I. Mel-ling, padişahın kız kardeşi Hatice Sultan ile dostluk kurarak saraya girmiş,

1 Aynalıkavak Kasrı'nın genel görünüşü.

2 Divan Odası'ndan görünüşü.

1

2

saray ressamı olup resimler yapmıştır. Meşhur resim albümünün izahnamesinde Aynalıkavak'tan bahsederken “Bu sarayı, Fatih Mehmed'in ahfadından birisi, dünyanın en güzel sahiline malik olmak gururuyla yaptırdı. Saray yıkıldıktan sonra Haliç sahilleri onun zarafetini eseri o güzel adını uzun zaman unutmadı” demektedir. A. I. Melling'e göre güneş vurduğunda yaprakları ayna gibi parlayan bir tür kavak ağacına “aynalı kavak” denilmektedir. Sarayın bahçesinde bu tür çok yaşlı bir kavak ağacı bulunmaktadır. Gelgelelim, Tersane Sarayı'nın, çok daha önceki yıllardan beri “Aynalıkavak” adıyla bilindiği (1639 Kasım'dan 1641 Şubat'ına kadar) İstanbul'da kalan Du Loir'in seyahatnamesinden anlaşılmaktadır.¹⁸

II. Mahmud (1808-1839) okçuluğa meraklı bir padişahı. Kasrı onartıp 1818 yılında Okmeydanı Camii ve tekkesini de tamir ettirdi. Kasır 1817'de yenilenmiş 1850 yıllarında Sultan Abdülmecid döneminde de onarılmıştır. Bu onarım dönemin Baş Mimarı Garabed Balyan tarafından 6610 kuruş harcanarak yapılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde kat'ı tekniğinde bezenmiş Sultan II. Mahmud dönemine ait olan çekmece, Tersane'nin oldukça geç bir dönemini göstermektedir. Ayrıca Kâğıthane deresinin yanındaki Çadır Köşkü ile beraber Sadabat görülür. Kutunun ön yüzünde ise Aynalıkavak Kasrı ile Hasbahçe görülür. II. Mahmud döneminin önemli bir eseri olan bu çekmece o dönemde Aynalıkavak Kasrı'nın yerleşim durumunu göstermektedir.

Aynalıkavak Kasrı 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomatik olaylara ve gizli görüşmelere sahne olmuştur. Yazlık bir konuttan resmi ve diplomatik görüşmelerin yapıldığı, yabancı elçi ve temsilcilerin kabul edildiği hariciye köşkü konumuna gelmiştir.

Ahmed Vasıf Efendi'nin (öl. 1806) tarihinde burada, Rus ve İngiliz elçileriyle yapılan görüşmelere yer verilmektedir. H. 1179 (M. 1765) Muharrem ayında İstanbul Kadısı ve Reisülküttab, aynı yılın Sefer ayında da Sadrazam ve Kapudan Paşa Rus elçisiyle Osmanlı-Rus ilişkileri üzerine görüşmeler yapmışlardır. Daha sonraları Avusturya (Nemçe) Elçisi ile Kadı ve Reisülküttab arasındaki görüşmeler de burada gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın (1774) bazı hükümlerinin açıklığa kavuşturulması için 1779'da yine burada yapılan görüşmeler ise tarihe “Aynalıkavak Tenkihnâmesi” olarak geçmiştir. 1787'de İngiliz Elçisi ile Yusuf Paşa arasında samimi bir havada cereyan eden görüşmede Osmanlı-Rus ilişkileri konuşulmuş ve çıkabilecek bir savaşta İngiltere'nin Osmanlı Devleti yanında yer alacağı sonucuna varılmıştı.¹⁹ 1787 Rus Harbi'ne rastlayan günlerde Aynalıkavak Kasrı'nda yapılan bu görüşmede Sadrazam

“Elçi Bey, seninle sinîn-i adideden beri dostluğumuz ve hukukumuz

1-2 Aynalıkavak Kasrı'nın beste odasından görünüş.

3 Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan çekmecenin üzerindeki Aynalıkavak görselleri.

vardır; ben sadrazam ve siz elçi farz olunmayarak ve hariçden bî-garaz iki dost mesâbesinde biraz sohbet edelim.” diye söze başlamış, elçi ile Rusya’nın Türkiye’ye karşı durumunu mütalaa ettikten sonra Türkiye’nin Rusya ile bir harbi göze aldığı takdirde İngiltere’nin dostluğuna itimat edebileceği neticesine varılmıştı. Rusya’ya harp ilanı, Avusturya’nın Türkiye’ye karşı harbe iştiraki, Rusların karşısında uğranılan çok ağır ve kanlı mağlubiyetle I. Abdülhamid’in bu felaketler karşısında duyduğu teessürle menzulen ölümü²⁰ sonucunda saray miri ambarı olarak kullanılmıştır.

III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerindeki bu görüşmelerden sonra III. Selim döneminde de Aynalıkavak Sarayı’nda Zıştovi Antlaşması’nın (1791) imzalandığı ileri sürülür. Kırım’ın Rusya’ya ilhaki maddesine çok üzölen Sultan III. Selim’in bu tarihten sonra Kasır’a fazla ilgi göstermediği sanılmaktadır. Rus ve İngiliz elçileriyle yapılan 1806 tarihli görüşme de Ahmed Vasıf Efendi tarafından anlatılmaktadır. A. I. Melling’in yazdığına göre Elçi General H. Sebastiani (1775-1851) Osmanlı saray adabına teşrifat kurallarına ve geleneklerine aykırı biçimde kılıcını kuşanmış olarak Aynalıkavak Kasır’ında Padişah huzuruna çıkmıştır. II. Abdülhamid döneminde (1876-1908) 1876 yılı sonlarında bir ay süre ile Uluslararası Tersane Konferansı’nın bu sarayda gerçekteştiği söylenmektedir. Ancak Prof. Dr. Semavi Eyice’nin belirttiğine göre bu önemli toplantının Kasımpaşada Bahriye nezaretinde yapılmış olması daha uygundur.

Cumhuriyet Dönemi’nde 1924 yılında Türk-İngiliz-Musul meselesi Konferansı burada toplanmıştır. Ancak konferansın sonucunda herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. 29 Mayıs 1924’de İngilizlere bu Kasır da bir akşam yemeği verilmiştir.

Aynalıkavak aynı zamanda üzerine şarkılar tanzim edilip bestelenmiş bir mesire idi. Latif Ağa’nın Hicazkâr’dan bestelediği aşağıdaki şarkı Haşim Bey’in kendi adına nispetle anılan meşhur eserinden naklolunmuştur.²¹

“İster isen biz bize ey dilşikâr,
Aynalıkavak’a gitsek bu Pazar
Sen de reftâr eylesen orda ne var
Aynalıkavak’a gitsek bu Pazar.

Bir müferrah yer değildir İhlamur
şimdi Boğaziçi’ne gitmek de zor
Cambaz’a gitsek olursun bîhuzûr
Aynalıkavak’a gitsek bu Pazar.

Pek kalabalık Kâğıthâne hele
İmrahor’a azmedip düşme dile
Bir iki candan güzel ahbâb ile
Aynalıkavak’a gitsek bu Pazar.”

Dipnotlar

- 1 *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, İstanbul 1982, s. 908.
- 2 Semavi Eyice, *Aynalıkavak Kasrı*, İstanbul 2011, s. 13.
- 3 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, s. 286.
- 4 İsmail Hakkı Konyalı, *İstanbul Saraylarından Aynalıkavak Kasrı*, Tarih Hazinesi, S. 13, 1951, s. 664.
- 5 İsmail Hakkı Konyalı, *age*, s. 663.
- 6 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Ansiklopedisi*, s. 1612.
- 7 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları*, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2011, s. 69.
- 8 *İstanbul kültür ve sanat ansiklopedisi Tercüman Gazetesi Kültür Yayını*, İstanbul 1982, s. 910.
- 9 Nil Sarı-M. Bedizel Zülfikar, "Bir İslam Geleneği Olarak Sünnet" Milli Saraylar 1993, TBMM Basımevi, Ankara, s. 153.
- 10 Reşad Ekrem Koçu, "Aynalıkavak Sarayı", *Türkiye'miz*, S. 5, İstanbul 1971, s. 20.
- 11 Nil Sarı-M. Bedizel Zülfikar, *agm*, s. 153.
- 12 Semavi Eyice, *agm*, s. 38.
- 13 Nurhan Atasoy, *age*, s. 287.
- 14 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Ansiklopedisi*, s. 1615.
- 15 Nurhan Atasoy, *age*, s. 288.
- 16 Mehmet Kenan Kaya, MS., "Aynalıkavak Kasrı Beste Odası Kasidesi bir buluşma yeridir şimdi hüznü-
rimiz", Milli Saraylar, S. 1, İstanbul, s. 136.
- 17 Sema Arıkan, *III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*, Ankara 1993, TSMA,
nr. D. 10749.
- 18 Semavi Eyice, *Haliç kıyısında kalan son Osmanlı Sarayı Aynalıkavak Kasrı*, İstanbul 2011, s. 15.
- 19 Neslihan Taban, Mimar Sinan Üniversitesi S. B. E. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı seminer
ödevi, İstanbul 1995, s. 18.
- 20 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Ansiklopedisi Aynalıkavak Sarayı*, s. 1615.
- 21 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *age*, s. 1615.

Yıldız Şale Tören Salonu'nun Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki Orijinal Eser Çözümlemesi ve Yeniden Tefrişi

Ayşe Fazlıoğlu* - Ali Gözeller**

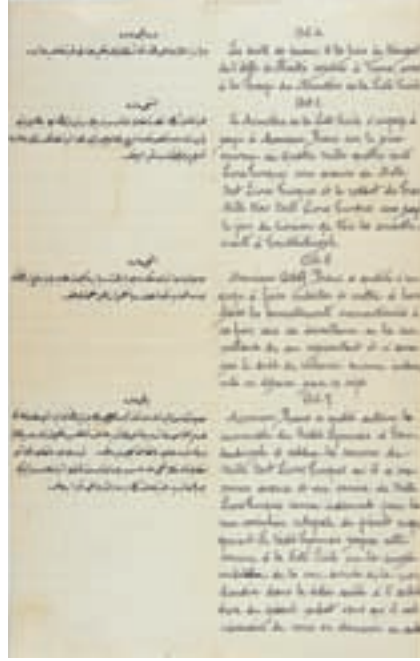
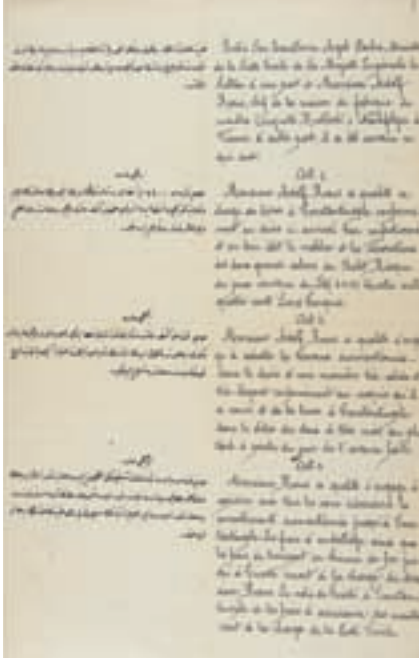
Günümüzde Yıldız Parkı içerisinde bulunan ve Yıldız Sarayı yapılar topluluğu arasında, üçüncü avlu olarak bilinen kısımda konumlanmış olan Yıldız Şale, birbirine eklenmiş üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 1879 öncesinde, ikinci bölüm 1887-89 yılları arasında, üçüncü bölüm ise 1898 yılında yapılmıştır. Yıldız Şale, 19. yüzyıl Osmanlı mimari eserlerinde etkin rol oynamış önemli mimarlar arasında yer alan Sarkis Balyan ve Raimondo D'Aronco'nun, köşkün mimarı bilinmeyen birinci bölümüne ekledikleri ikinci ve üçüncü bölümleriyle bugünkü planına ulaşmıştır. Ayrıca ikinci bölüm yapılırken 1889 yılında Nikolaki Kalfa tarafından birinci bölüme, günümüzde 25 numaralı Sarı Salon olarak adlandırığımız büyük salon eklenmiştir. Sarkis Balyan ikinci bölümü yaparken birinci bölümde değişiklikler yapmış ve eklemelerde bulunmuştur. Yine aynı şekilde üçüncü bölümü yapan D'Aronco da ikinci bölümde bazı değişikliklere gitmiştir. Köşk'ün tamamı ahşap ve kâgirden üç katlı olarak inşa edilmiştir.¹

Bu çalışma, Raimondo D'Aronco tarafından yapılmış olan Yıldız Şale'nin üçüncü bölümünde yer alan Tören Salonu'nun 1898 tarihli ilk tefrişini konu edinmektedir. Yıldız Şale'nin üçüncü bölümü, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarına yapacağı ikinci ziyareti dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilmiştir. Kısa bir sürede ve hızlı bir çalışmayla yapılmış olan bu kısmın inşaat ve dekorasyon faaliyetlerini Alman İmparatoru'nun burada misafir edilecek olması nedeniyle Sultan bizzat takip etmiş ve özellikle dekorasyonla yakından ilgilenmiştir. Sultan'ın yakından takip ettiği, belgelere dayalı olarak bilgilerine ve eşyalarına ulaşabildiğimiz bu eski tefriş düzeninin yeniden sağlanması ve canlandırılması, yaşanmış tarihi gerçeğin somut öğeleriyle yansıtılması ve ziyaretçilere sunulması bakımından büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu tarz kesin bilgilere Milli Saraylar'a bağlı diğer kasır, köşk ve sarayların tefrişi için ulaşmak henüz söz konusu değildir. Sultan II. Abdülhamid, Alman İmparatoru'nun 1889 tarihli ilk gelişinde de büyük hazırlıklar yaptırmış ve

Yıldız Şale'nin üçüncü bölümünde yer alan Tören Salonu'nun dış cephe görünümü.

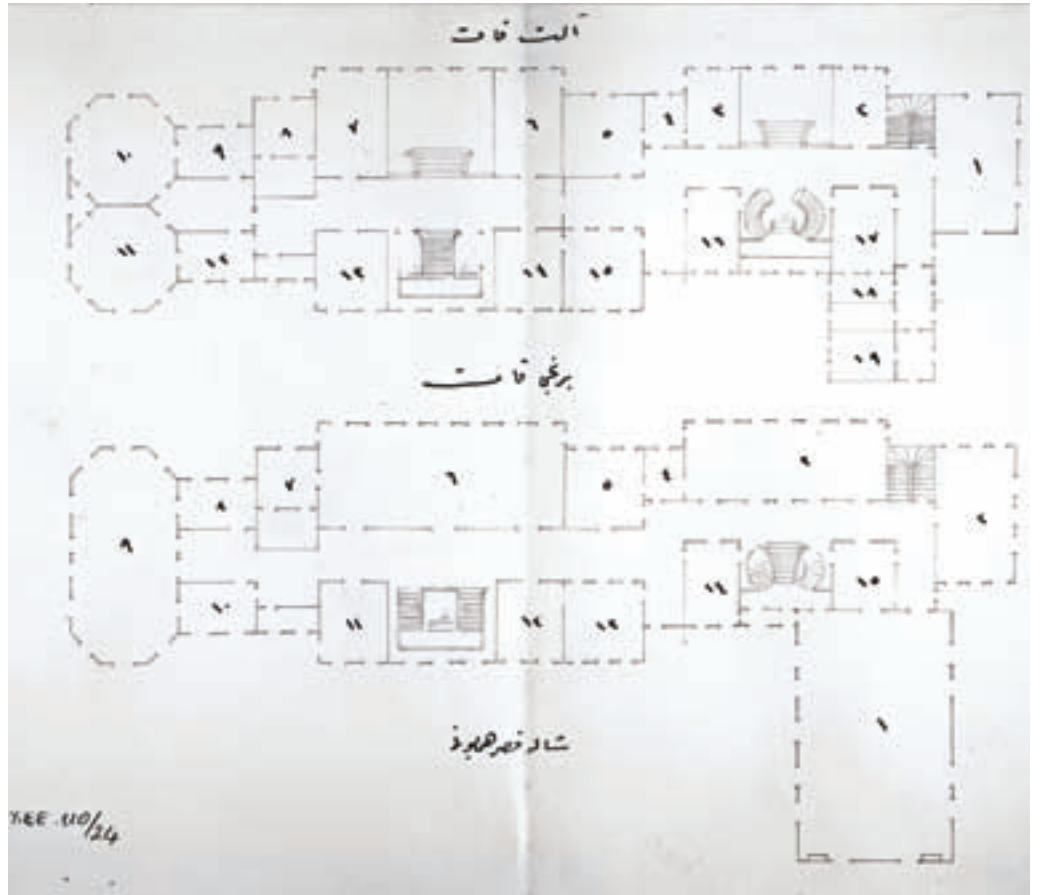
* Sanat Tarihçi, Müze Araştırmacısı, Milli Saraylar.

** (MA), Tarihçi, Araştırmacı, Milli Saraylar.

1 Sözleşme, Şale için sipariş verilen eşyaların, numuneler ve resimlere göre imâl edilmesi, sigorta ve nakliye masrafları ve ödeme şartlarını içermektedir. Üç nüsha olarak düzenlenen sözleşmenin eklerinde "arap usulünde" döşenmesi istenen Yemek Odası ve 16. Lui üslubunda döşenmesi istenen Büyük Salon'da kullanılacak eşya cinsleri ve miktarları verilmektedir. BOA. Y. PRK. MM. 1/36, 1306. N. 14., (14 Mayıs 1889).

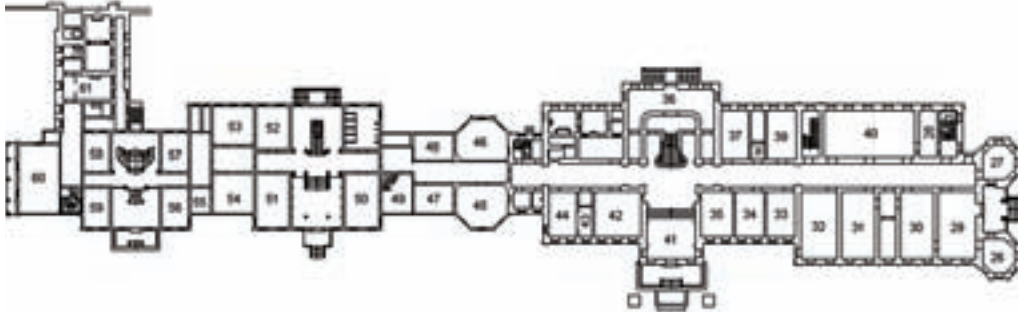
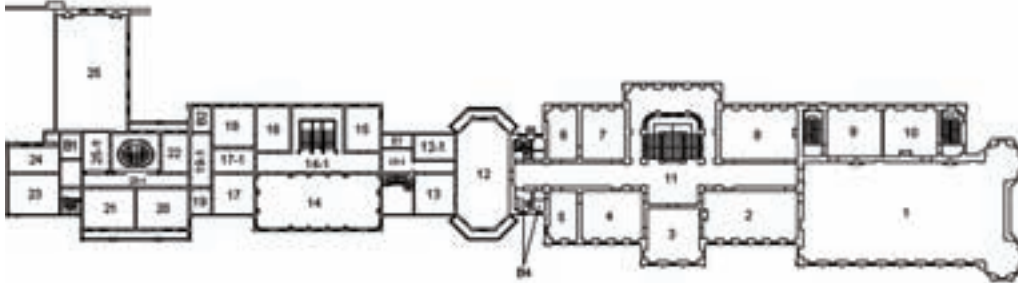
2 Yıldız Şale birinci ve ikinci bölümlerinin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan kat planları (alt ve üst kat), BOA. YEE. 110/24 29. M. 1311(12.08.1893).

Şale'nin ikinci bölümünü inşa ettirmiştir. Günümüzde Yıldız Albümleri'ndeki Şale fotoğraflarında her iki ziyaret dolayısıyla yapılan dekorasyonların görüntüleri yer almaktadır. Yapılan hazırlıklarda Avrupa ülkelerinden mobilya ve diğer eşyalar satın alınmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede Hazine-i Hassa Nazırı

Agop Paşa ile Viyanada mobilya fabrikatörü August Knobloch Nachfolger ve vekili Mösyö Adolf Karavas arasında Yıldız Şale'nin yemek salonu ile büyük salonun tefrişi için mobilya ve diğer eşyaların alımına yönelik yapılmış sekiz maddeden oluşan bir sözleşme yer almaktadır.²

Yıldız Şale Tören Salonu, dört yüz metrekareyi aşan ölçüsü ile son derece görkemli bir mekândır. Mimar, alışılmışın dışında salonla bütün olarak tasarladığı ve sekizgen bir form gösteren köşe hacimleri oluşturarak, boyu 30 metreyi bulan mekândaki derinlik etkisini arttırmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 12 Ağustos 1893 tarihli belgedeki³ kat planında Şale'nin Sarkis Balyan tarafından yapılmış olan ikinci bölümünün alt katında birbirine bitişik bağımsız sekizgen hacimlerin yer aldığı görülmektedir. Belgede bu hacimler 10 ve 11 numaralı salon olarak anılmakta ve eşya listesi verilmektedir. Bu hacimleri D'Aronco, üçüncü binayı yaparken birbirinden bir koridorla ayırmış, üst katta sekizgen hacimlerin bütün olarak tasarlanması ile yapılmış olan ve belgede 9 numara ile gösterilen oval salondaki kapı aksına bir kapı daha açarak yeni bölüme bağlamıştır. Mimar, Tören Salonu'nda sekizgen hacimlerin arasına, içeri çekilmiş üç açıklıklı bir duvar yerleştirerek ikinci bölümdeki benzer formu kenar uzunluklarını küçültülmüş olarak tekrarlamış ve her iki bölüm arasında ahenk yakalamıştır.

3 Yıldız Şale'nin günümüz planları.

4 Alt kat 45 ve 46 No'lu odalar ile iki odayı birbirinden ayıran ve ikinci bölümü üçüncü bölüme bağlayan koridor.

4

1 Yıldız Ferhan Binası'nın köşe kuleli ön cephesi.

2 Yıldız Albümleri'nde Beykoz Kasrı Üst Kat Orta Salon'da görülen bazı eşyalar Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Şale'ye nakledilmiştir.

3 Nakledilmiş olan korniş, avize, şamdan ve masalar Yıldız Albümleri'nde, Şale Tören Salonu'nda görülüyor.

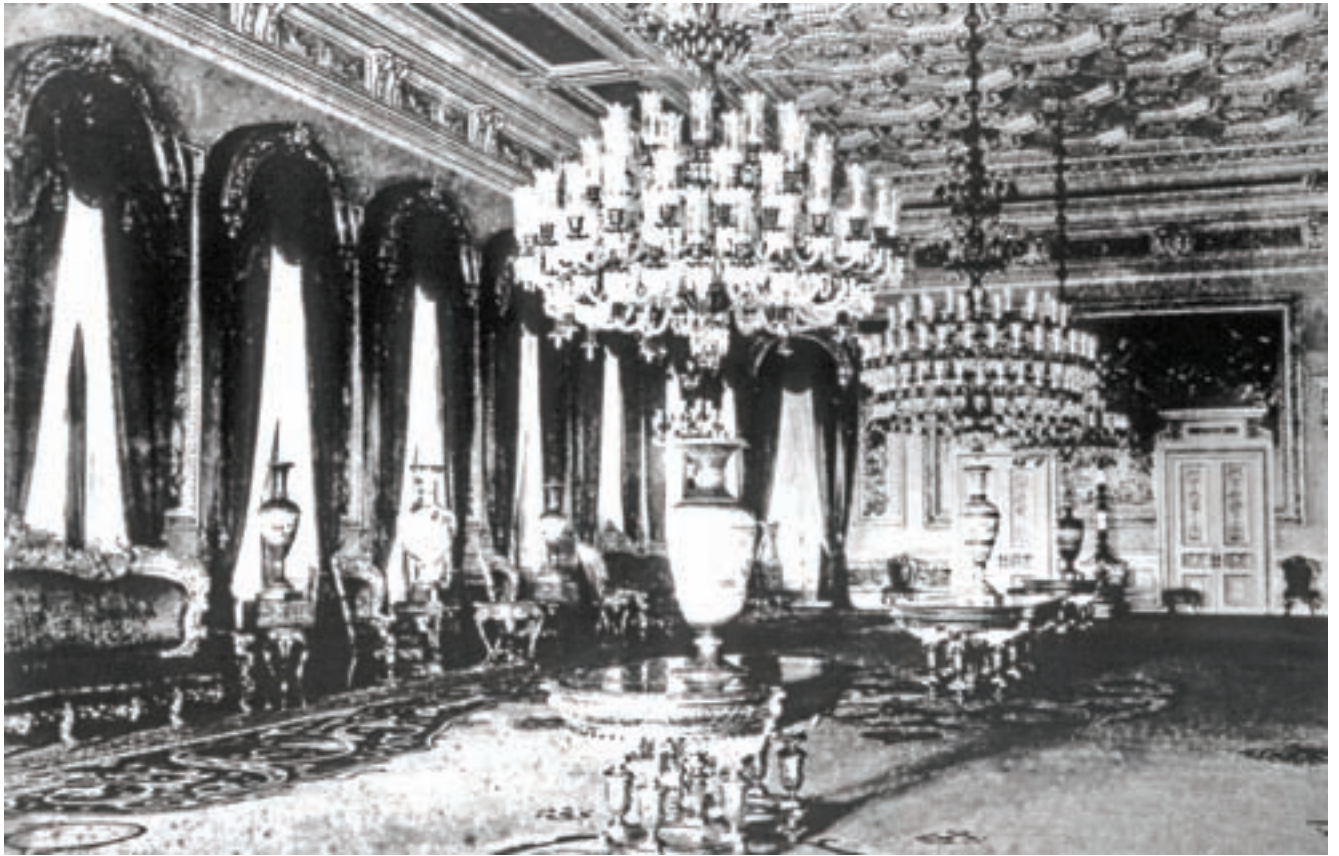
Raimondo D'Aronco, aynı sekizgen hacim uygulamasını Yıldız Ferhan Binası'nın ön cephesinin iki köşesinde de gerçekleştirmiştir. Şale Tören Salonu'nun iki yanında ki bu hacimlere tavan kasetlerindeki bölümlenme uyumlu bir şekilde eşlik etmektedir. 30 x 15 metre ölçülerindeki bu salonun süsleme programında, düşey ve yatayda, çeşitli ölçülerde birer silme ile çerçevelenmiş natüralist çiçek motiflerinden oluşan kalem işleri ile iki adet bölmelere ayrılmış derinlik hissi veren aynalar ve kasetli tavan yer almaktadır. Tavan bölümlenmesi ile salondaki iki çıkma yapan hacmin formu birliktelik göstermektedir. Kapıların üst kısımlarında kullanılan konsollar, duvarlarda yer alan panolar ve aynalar ile tavan süslemelerinde görülen keskin çizgiler, ayrıca bunlarla birlikte tavan eteğindeki plastrlar uyum içerisindedir. Salonun orijinal eşyaları arasında yer alan ve arşiv belgeleri ile Yıldız Albümleri'ndeki fotoğraflarda görülen üç adet avize, üç adet masa ile halıdaki üç madalyon, dekorasyondaki bütünlüğü yansıtır. Halıda görülen renkler koltuk kumaşları ile benzerlik göstermektedir.

Yıldız Şale'nin en ilgi çeken tarihi eseri 406 m² ölçüsü ile hayranlık uyandıran yekpare dokunmuş Hereke halısıdır. Bu halının dokunması ve tasarımına yönelik arşiv kayıtları bulunmaktadır. Boyut ve tasarımı ile eşsiz olan halının şeması saray ressamı Mainz tarafından yapılmıştır.⁴ Halının tasarımı Tören Salonu'nun tavan ve duvar resimleri ile birlikte çizilmiştir. Merkezinde elips madalyon ile birlikte toplam üç madalyonu, salonun avizelerinin izdüşümlerine denk düşürerek tasarlanmıştır. Eserin bir diğer özelliği ise gerek Yıldız Şale Tören Salonu gerekse Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan bazı oda ve salonlarda olduğu gibi tüm zemini kaplayacak şekilde dokunmuş olmasıdır. Bu halı, Hereke Fabrikası'nın üsluplaşmış Hereke saray halıları desen, renk ve özelliğindedir. Halıda, krem renkli zemin, kırmızı zeminli köşe dolguları ile madalyon ve köşelerde yer alan iri rumi kıvrımları, Hereke saray halılarındaki klasikleşmiş unsurlar olarak görülmektedir.

Konunun detaylarına geçmeden önce Milli Saraylar'a bağlı saray, köşk ve kasırların eşya durumlarına kısaca değinmenin aydınlatıcı olacağını düşünmekteyiz. Şöyle ki; Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan eşyalar her sultan döneminde saray ve kasırlar arasında sürekli yer değiştirmiştir. Bu eşya hareketlerinin bazılarını günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ile IRCICA Arşivi'ndeki, Sultan II. Abdülhamid döneminde çekilmiş olan Yıldız Albümleri'nden takip edebilmekteyiz. Bu albümler eşyaların özgün yerlerinin tespit edilmesinde ve özellikle mobilya takımlarının bir araya getirilmesinde bizlere ışık tutmaktadır. Bunların dışında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde yer alan dönemin dekorasyon katalogları, eşyaların satın alındıkları müesseseleri ve ülkeleri hakkında bilgi vermesi bakımından önem taşımaktadır. Yıldız Albümleri'nden Yıldız Şale Tören Salonu'nun ilk eşyalarını tespit ettiğimiz gibi bu ilk eşyaların bazı parçalarının Beykoz Kasrı'ndan salona getirilmiş olduğunu görebiliyoruz.

2

3

1

2

Dolmabahçe Sarayı 66 numaralı odada bulunan paravananın “Yıldız Sarayı Yeni Kasrı Hümâyûnları üst katındaki Oda-yı Şahaneleri”nde kullanıldığını görüyoruz.⁵ Ayrıca albümlerde gördüğümüz ve hâlen farklı saray ve köşklerde bulunan eşyaların da nereden satın alındığını, tarihi kataloglardan tespit edebiliyoruz. Saray ve köşkların dekorasyonunda kullanılmış pek çok eşya Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde bulunan Hampton & Sons⁶ firmasına ait katalogda görülmektedir. Örneğin bu katalogun 39, 49 ve 52. sayfalarında günümüzde Yıldız Şale ve Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan bazı koltuk takımı örneklerini farklı döşemelik kumaşı ile kaplı olarak görmekteyiz. Kütüphanede yer alan ‘Example of Furniture & Decoratin by Gillows’⁷ katalogunda bulunan modern stildeki A5678 numaralı piriç karyoların benzerleri hâlen saray ve köşklerde yer almaktadır. Gillows’ katalogunda aydınlatma elemanları ve oda tasarımları görülmekte ve benzer mobilyalar hâlen Yıldız Şale’de sergilenmektedir. Ayrıca, Londra ve Paris’te faaliyet gösteren Maple&Co. dekorasyon şirketinin “Meubles Anglais” ve 1903 tarihli “Illustrations Of Furniture” adlı katalogunda oda tasarımları ve mobilyalar ile diğer eşyaların benzer örnekleri günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu’nda mevcuttur.⁸

Çalışmamızda kullandığımız Yıldız Albümleri’ndeki fotoğraflar ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan üç adet defterde, Yıldız Şale’de bulunduğu işaret edilen eşyalar birbirleriyle büyük oranda örtüşmektedir. Arşivde bulunan YEE.110/24 29.M.1311(12.08.1893) tarihli dördüncü defter ise, Şale’nin bir ve ikinci kısımlarındaki eşyalarına ilişkin bilgileri ve köşk planını göstermektedir. Şale Tören Salonu’nun eşyalarına ilişkin tefriş planları ve eşya bilgileri açısından ise tarihsel sıraya göre YPRK.SGE.7/58 numara ve 29.Z.1314 (31.05.1897) tarihli belge, HHd.30723 numaralı ve 4. Ca.1327 (24.05.1909) tarihli defter ile HHd.27025 numaralı 02.B.1329 (29.06.1911) tarihli bir başka defter temel kaynak niteliğinde olup büyük önem taşımaktadırlar. Bunlar arasında 1897 ve 1909 tarihli defterler, eşyaların iç mekândaki yerlerini gösteren çizimleri de içermesi nedeniyle daha önemlidir. Şale Tören Salonu’nun orijinal eserlerinin tespitine ilişkin çalışmamızda, Alman İmparatoru’nun gelişi nedeniyle yapılmış hazırlıkları bire bir vermesi nedeniyle 1897 tarihli deftere öncelik verdik. Defterlerde belirlenen eşyalar günümüzde yine Milli Saraylar’a bağlı saray ve köşklere ait koleksiyonlar arasında bulunmaktadır.

Hâlen Milli Saraylar’da buldukları yerleri ve Osmanlı dönemindeki özgün kullanım mekânları tespit edilen mobilya grubu eşyalar, tarafımızca yürütülen çalışma ile 2011 yılında bu salona nakledilmiştir. Bu eşyalar arasında bulunan üç masa 2011 yılına kadar Beylerbeyi Sarayı’nda 17 numaralı Salon’da sergilenmekteydi. Olasılıkla bu eşyalar Selanik’teki sürgünden sonra (1912 yılından itibaren) Beylerbeyi Sarayı’nda yaşamaya başlamış olan II. Abdülhamid’in kullanımına verilmişti. Masalar ahşap üzerine altın varaklı ve üzerleri oval formlu olan ve üç parçadan oluşan mermer tablalıdır. Ortadaki masa üç halkanın birleştirdiği sekiz, iki küçük masa ise ikişer halkanın birleştirdiği vazo biçimli altışar ayaklıdır.

Arşiv belgelerinde bu masalar “ikisi altı ve biri sekiz ayaklı müstatilü’ş-şekl üç adet orta masası” tanımı ile geçer. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan HHd.30732 numaralı ve 1909 tarihli defterdeki Tören Salonu’nun tefriş planındaki çiziminde de masaların oval formu yansıtılmıştır.

1 Yıldız Albümlerinde Tören Salonu.

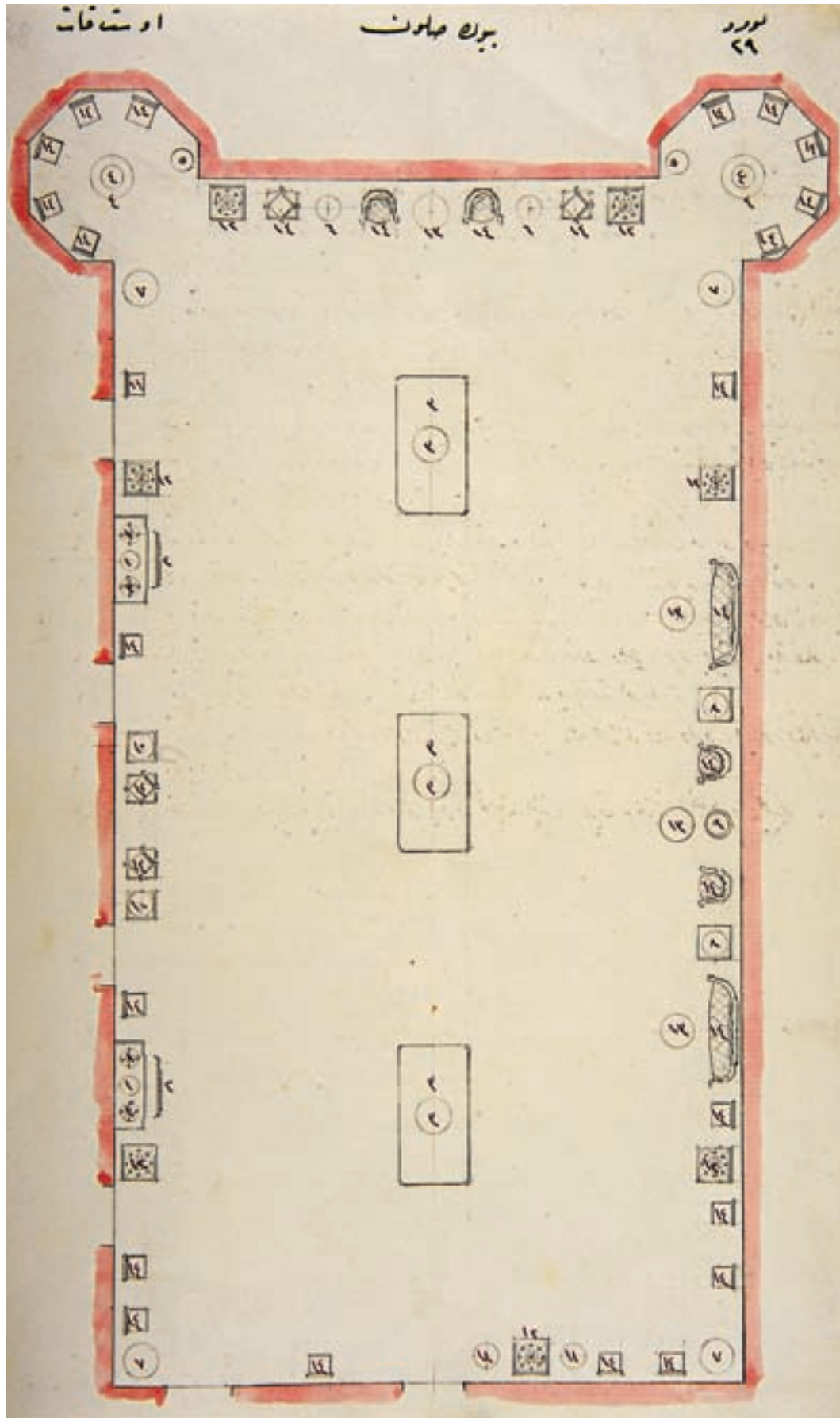
2 Eşya nakli yapıldıktan sonra çekilmiş fotoğrafta günümüzde Tören Salonu.

1-2 1897 tarihli defterde yer alan çizim ve eşya listesi. BOA.YPRK.SGE.7/58.

Numara 29, Büyük Salon, Üst Kat.

Sıra Numarası	Adedi	Cins-i Eşyâ
1	6	Şömineler üzerinde bir metre irtifâında sarı madenî yaldızlı ve on ikişer mumlu kebir dört kıta şamdanlar ile kezâ bir metre irtifâında madenî direkli ve kuleli bir barometre ile bir saat.
2	2	Mezkûr şömineler önünde soba perdeleri.
3	6	İkisi altı ve biri sekiz ayaklı müstatilü-şşekl üç aded orta masalarıyla üzerlerinde yüz onar santim irtifâında bir çift resimli ve güllü kahverengi vazolarla orta masa üzerinde bir aded yüz otuz santim irtifâında beyaz üzerine çiçekli kebir küp.
4	4	Cumbalarda üçer ayaklı müdevver yaldızlı masalar ile üzerlerinde kırk santim irtifâında kulplu ve kapaklı bir çift kâse.
5	2	Cumbalar köşesinde kumaşlı kâideler üzerinde ve seksen santim irtifâında beyaz üstüne güllü ve çiçekli bir çift küp.
6	2	Yüz yetmiş santim irtifâında ayakları gümüşlü ve eski madenkârî bir çift kebir küp.
7	4	Salonun dört köşesinde yüz seksen santim irtifâında kezâ eski madenkârî mâilî küp.
8	2	Kumaş kâideler üzerinde ve yüz seksen santim irtifâında resimli fes renginde bir çift vazo.
9	1	Yüz kırk santim irtifâında ve yaldızlı büyük kâide üzerinde beyaz üstüne çiçekli yaldız kulplu kebir saksonyakârî küp.
10	2	Yaldızlı kâide üzerinde ve yüz yirmi santim irtifâında madenî halka kulplu ve serpmeye yaldızlı bir çift küp.
11	2	Yüz yirmi santim irtifâında ayakları gümüşlü ve eski madenkârî bir çift küp.
12	10	Kırmızı ve beyaz billûrlu ve müteaddid mumlu üç aded tavan avizesiyle somaki kâideler üzerinde billûr sütunlu kebir yedi şamdan.
13	4	Üç ayaklı kebir ve sagîr yaldızlı müdevver masalar.
14	32	Kuş resimli ve som yaldız çerçeve al döşeme 2 kanepa, 4 koltuk, 12 sandalye, 4 puf, daha ince yaldız çerçeve al 10 sandalye.

1-2 1909 tarihli defterde yer alan çizim ve eşya listesi. BOA.HHd.30723.

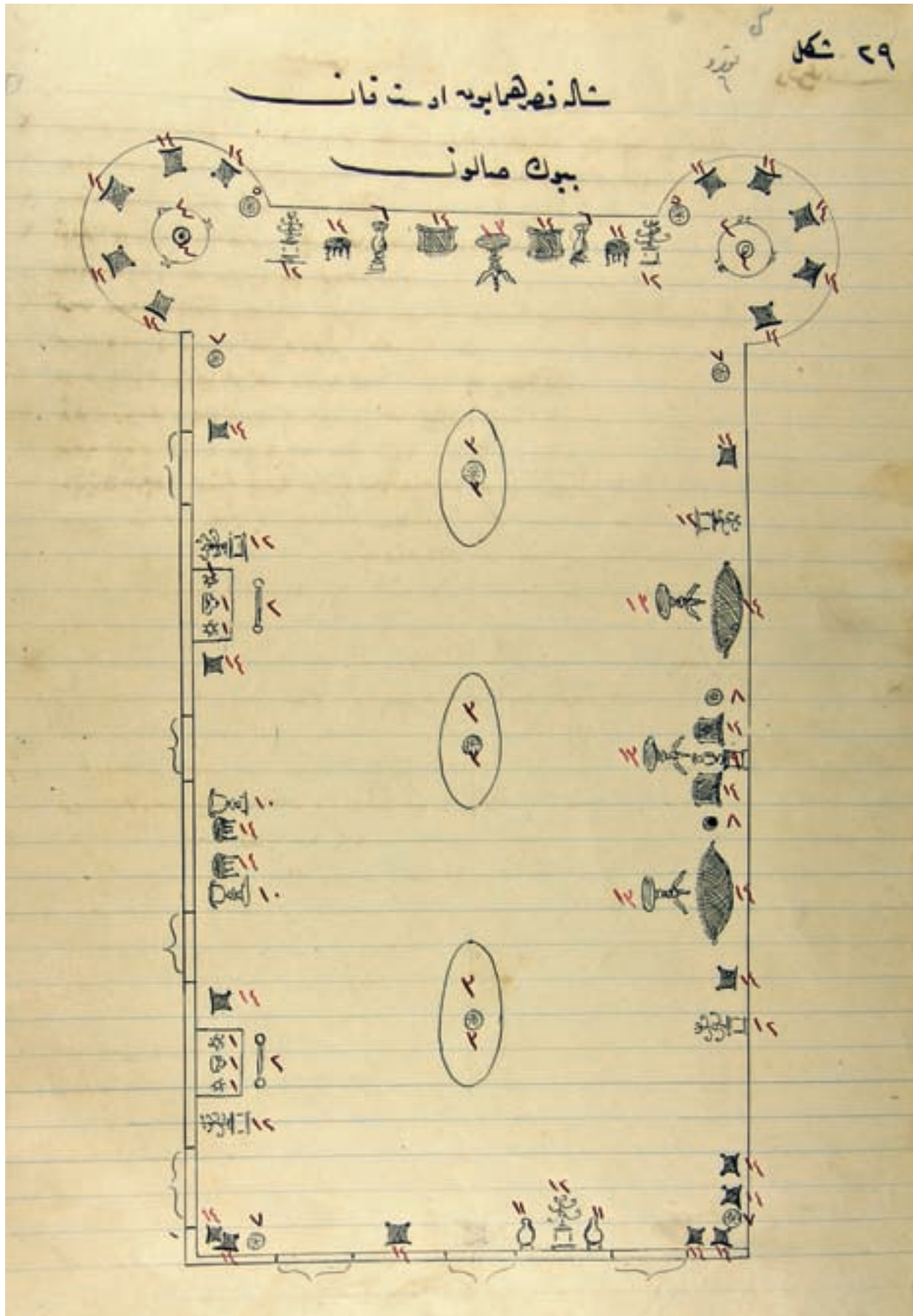
59

Şekil 29, numara 6

Şâle Kasrı Hümâyûnu Üst Kat Büyük Salon

60

Sıra Numarası	Eşyâ Numarası	Cins-i Eşyâ	Vukû'ât
1	6	Şömineler üzerinde bir metre irtifâında sarı madenî yıldızlı ve onikişer mumlu kebîr dört kıt'a şamdan ile yine bir metre irtifâında madenî direkli ve kuleli bir barometre ile bir sâat	
2	2	Mezkûr şömineler önünde soba perdeleri	
3	6	İkisi altı ve biri sekiz ayaklı müstatîl'üş-şeklî üç aded orta masaları ve üzerinde yüzonar santim irtifâında bir çift resimli ve güllü kahverengi vazolarla orta masa üzerinde bir aded yüz otuz santim irtifâında beyaz üzerine çiçekli kebîr vazo	
4	4	Kulelerde üçer ayaklı müdevver yıldızlı masalar ile üzerlerinde kırk santim irtifâında bir çift kulplu eflâtûnî kapaklı vazolar	2 masa, 2 vazo
5	2	Kuleler köşesinde kumaşlı kâideler üzerinde seksen santim irtifâında beyaz üzerine güllü ve çiçekli bir çift vazo	
6	2	Yüzyetmiş santim irtifâında ayakları gümüşlü ve eski madenkârî bir çift kebîr küp	
7	4	Salonun dört köşesinde yüzseksen santim irtifâında kezâ eski madenkârî mavili küp	
8	2	Kumaş kâideler üzerinde yüzyirmi santim irtifâında resimli fes renginde bir çift vazo	
9	1	Yüzkırk santim irtifâında ve yıldızlı büyük kâide üzerinde beyaz üstüne çiçekli madenî yıldızlı kulplu kebîr saksonyakârî vazo	
10	2	Yıldızlı kâide üzerinde ve yüzyirmi santim irtifâında madenî halka kulplu ve serpmeye yıldızlı bir çift küp	
12 ¹	10	Kırmızı ve beyaz billûrlu ve müteaddid mumlu ve üç aded tavan avizesiyle somaki kâideler üzerinde billûr sütûnlu kebîr yedi aded şamdan avize	
13	4	Üç ayaklı kebîr ve sagîr yıldızlı müdevver masalar	2 küçük, 2 büyük
14	32	(Kuş resimli ve som yıldız çerçevesi ve âl döşemeli kanepeler 2) (koltuk 4) (sandalye 12) (puf 4) (daha ince yıldız çerçevesi sandalye 10).	
11	2	Yüzyirmi santim irtifâında ayakları gümüşlü ve eski madenkârî bir çift küp	
		23 çift kumaş perde ma'a teferru'ât	
		Yirmi mumlu ve bir kandilli altı gümüşden mamûl sütûnu fildişi etrafı gümüş çiçekli yıldızlı beş ayaklı masa üzerinde mevzû' avize	2 aded
		Maden halkalı billûr sigara tablası	4 aded
		Çini hatab sandığı ma'a takım	2
		Gümüş mangal ma'a gümüş tabla	2
		Yekpâre halı	1
		Beheri 5 parça	

1, 2 1911 tarihli defterde yer alan eşya listesi. HHD.27625.

شماره ۱۱۱۱

اسم و نام صاحب ملک

۱	کوکو...
۲	...
۳	...
۴	...
۵	...
۶	...
۷	...
۸	...
۹	...
۱۰	...
۱۱	...
۱۲	...
۱۳	...
۱۴	...
۱۵	...
۱۶	...
۱۷	...
۱۸	...
۱۹	...
۲۰	...
۲۱	...
۲۲	...
۲۳	...
۲۴	...
۲۵	...
۲۶	...
۲۷	...
۲۸	...
۲۹	...
۳۰	...
۳۱	...
۳۲	...
۳۳	...
۳۴	...
۳۵	...
۳۶	...
۳۷	...
۳۸	...
۳۹	...
۴۰	...
۴۱	...
۴۲	...
۴۳	...
۴۴	...
۴۵	...
۴۶	...
۴۷	...
۴۸	...
۴۹	...
۵۰	...

1

شماره ۱۱۱۲

اسم و نام صاحب ملک

۱	...
۲	...
۳	...
۴	...
۵	...
۶	...
۷	...
۸	...
۹	...
۱۰	...
۱۱	...
۱۲	...
۱۳	...
۱۴	...
۱۵	...
۱۶	...
۱۷	...
۱۸	...
۱۹	...
۲۰	...
۲۱	...
۲۲	...
۲۳	...
۲۴	...
۲۵	...
۲۶	...
۲۷	...
۲۸	...
۲۹	...
۳۰	...
۳۱	...
۳۲	...
۳۳	...
۳۴	...
۳۵	...
۳۶	...
۳۷	...
۳۸	...
۳۹	...
۴۰	...
۴۱	...
۴۲	...
۴۳	...
۴۴	...
۴۵	...
۴۶	...
۴۷	...
۴۸	...
۴۹	...
۵۰	...

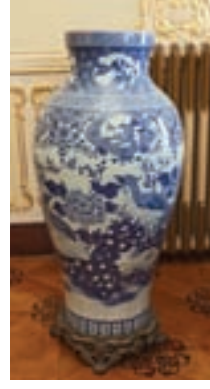
2

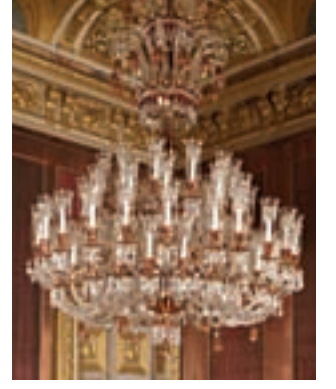

Beylerbeyi Sarayı
Havuzlu Salon'da
Japon
vazolardan biri,
Env. No. 3/165-168.

Çin vazolardan biri,
Dolmabahçe Sarayı,
Env. No. 11/400-401.

Baccarat avize,
Dolmabahçe
Sarayı, 62 No'lu
Kırmızı Oda,
Env. No. 13/26.

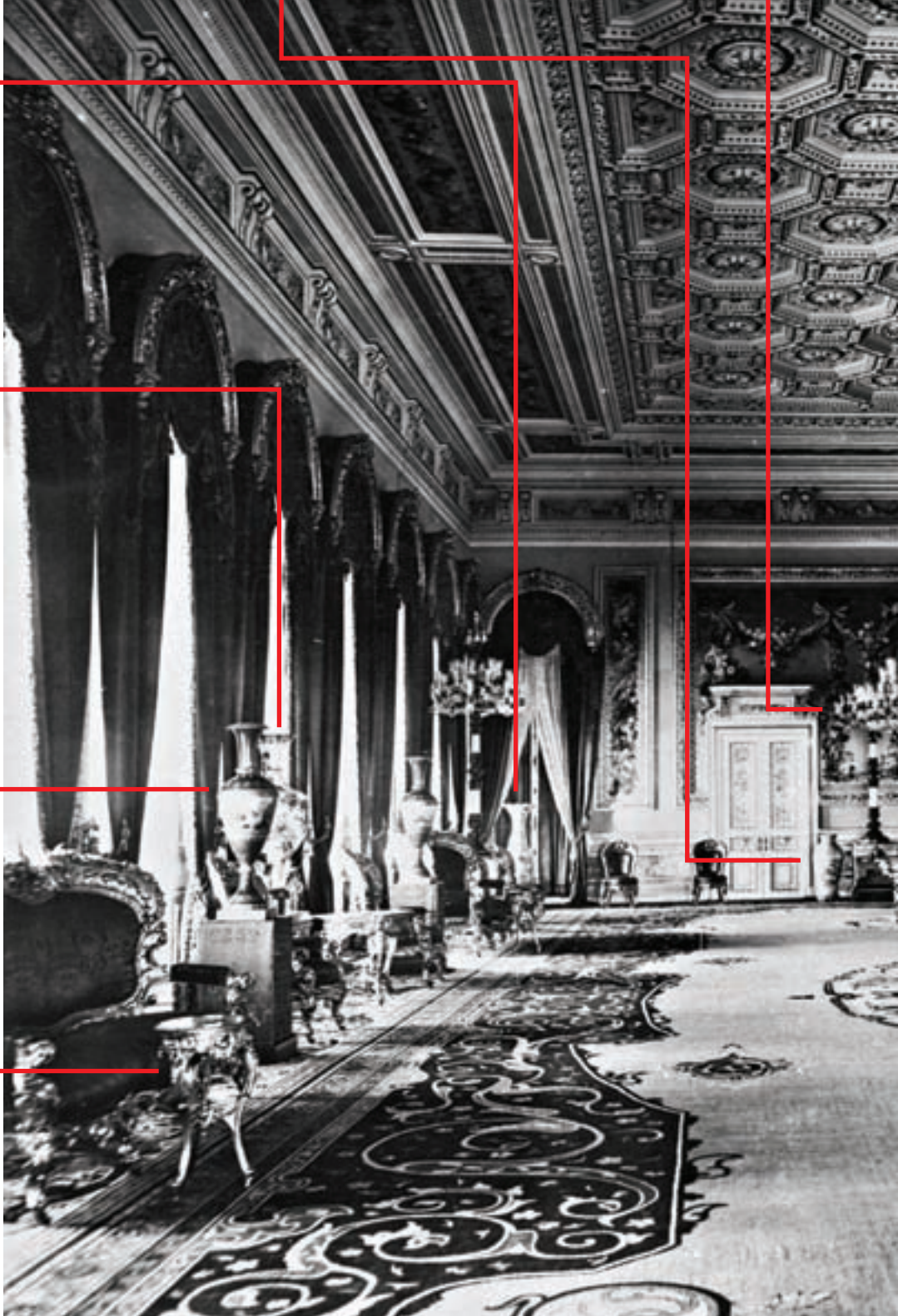
Sèvres vazo,
Beylerbeyi Sarayı,
17 No'lu Salon,
Env. No. 3/441.

Yıldız Porseleni
vazolardan biri,
Beylerbeyi Sarayı,
26 No'lu Oda,
Env. No. 3/791-792.

Altın varaklı sehpa,
Beylerbeyi Sarayı,
Env. No. 3/893-894;
Aynalıkavak Kasrı,
Env. No. 9/2, 9/37.

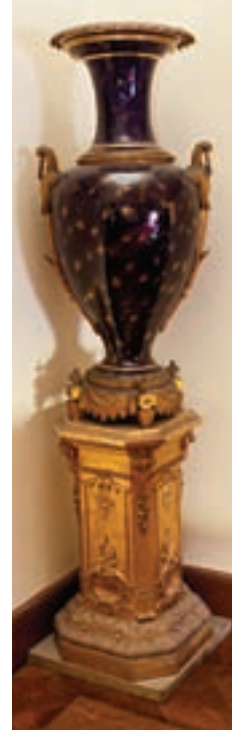
Yıldız Albümleri'nde Şale Tören Salonu ve eşyaların günümüzdeki yerleri.

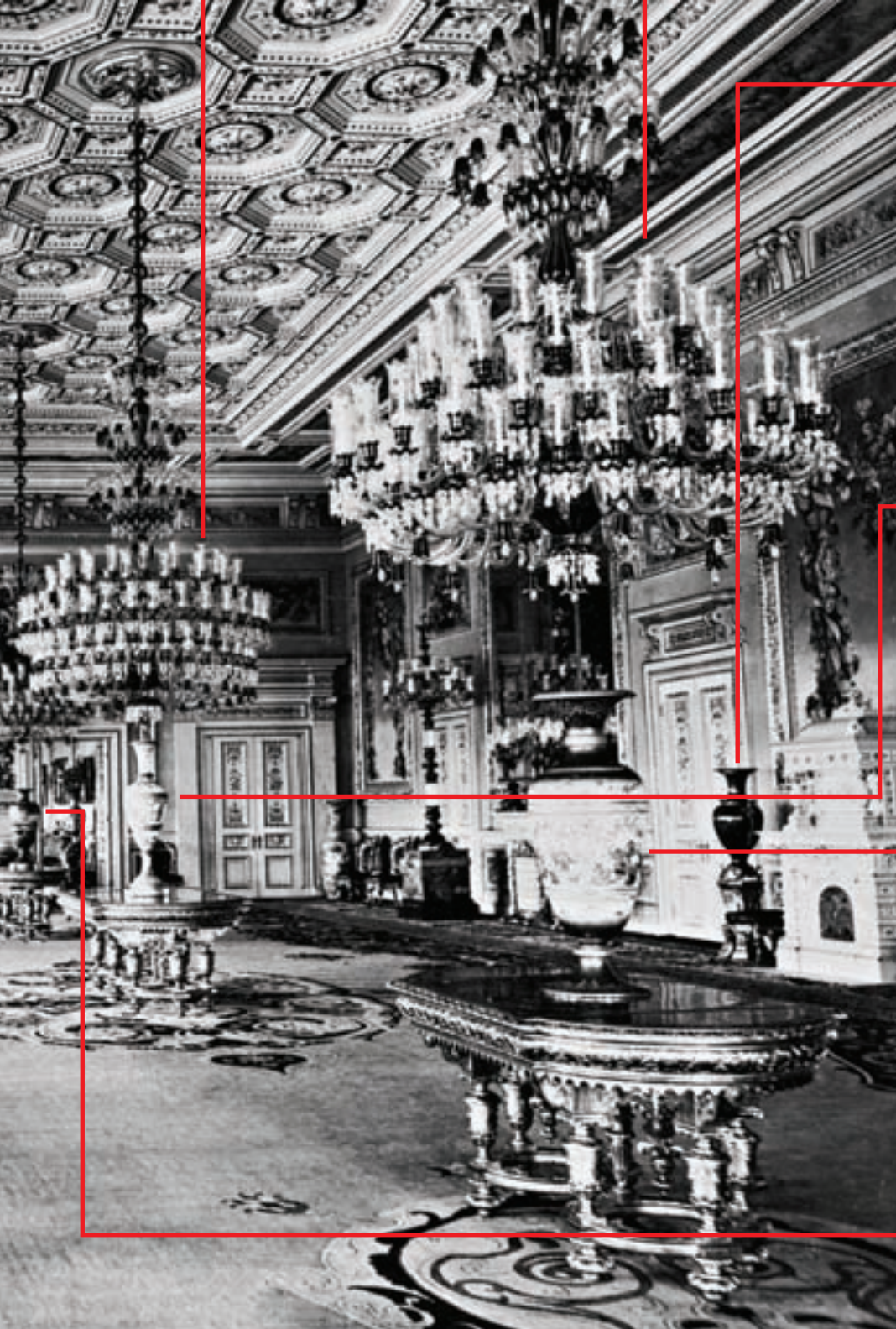
Baccarat avize,
Dolmabahçe
Sarayı,
Mavi Salon,
Env. No. 82/20.

Baccarat avize,
Dolmabahçe
Sarayı, Halife
Merdivenleri,
Env. No. 13/490.

Sèvres vazo,
Dolmabahçe
Sarayı, 57 No'lu
Koridor,
Env. No. 11/1528.

Yıldız Porseleni
vazo, Dolmabahçe
Sarayı, 57 No'lu
Koridor,
Env. No. 11/1526.

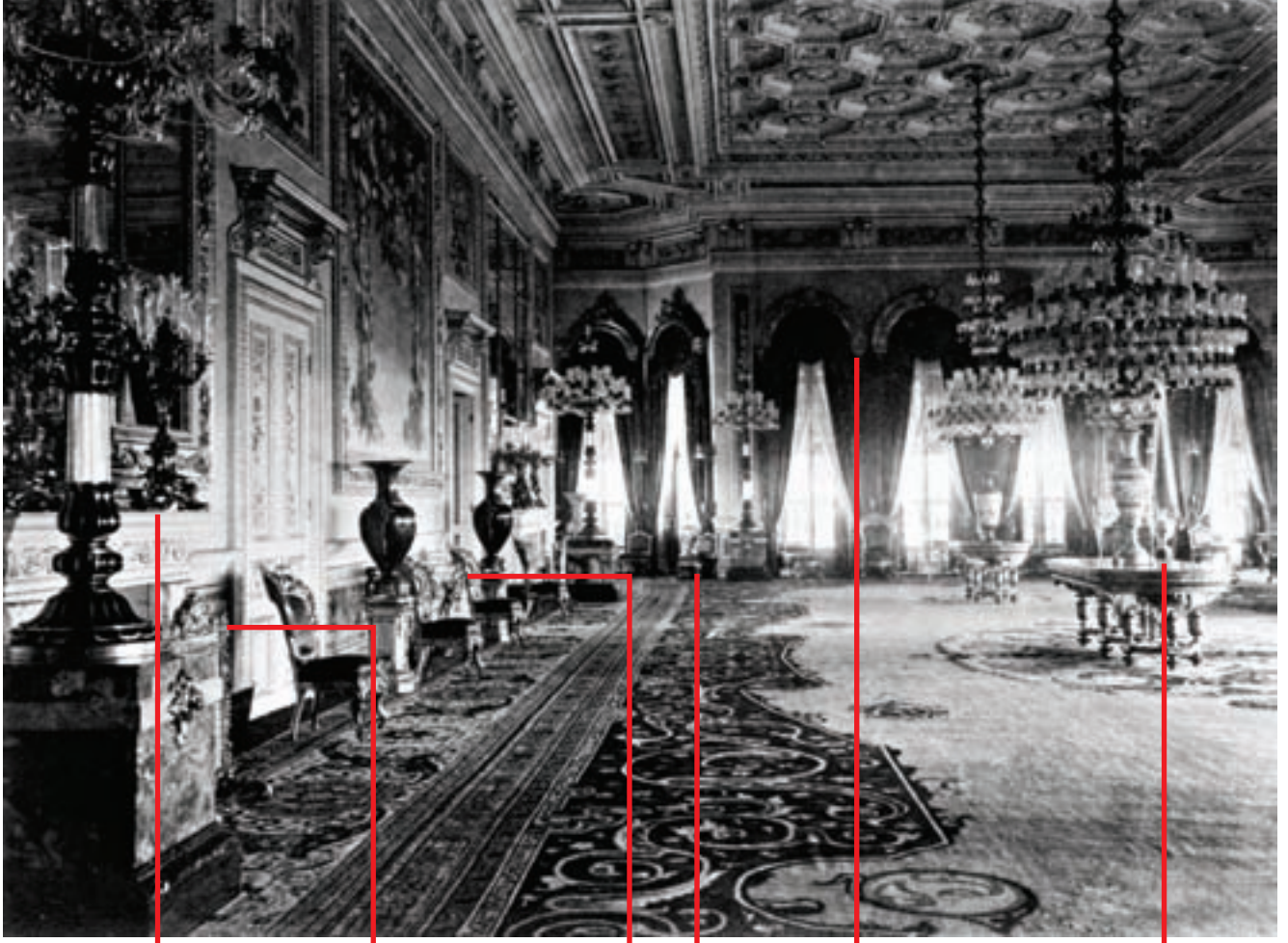

Yıldız Porseleni
vazo, Beylerbeyi
Sarayı,
27 numaralı Salon,
Env. No. 3/793.

Yıldız Porseleni
Nicot imzalı vazo,
Beylerbeyi Sarayı,
30 No'lu Oda,
Env. No. 3/902.

Yıldız Albümleri'nde Şale Tören Salonu ve eşyaların günümüzdeki yerleri.

Bronz şamdanlardan biri, Dolmabahçe Sarayı, 212 No'lu Salon, Env. No. 52/1402-1403.

Şömine paravanası, Dolmabahçe Sarayı, 66 No'lu Oda, Env. No. 13 /110.

Konsol, Dolmabahçe Sarayı, Hünkâr Hamamı soğukluk kısmı, Env. No. 51/164.

Sandalye, Beylerbeyi Sarayı, Env. No. 3/879-888.

Avrupa vazolarından biri, Dolmabahçe Sarayı, Kristal Merdiven Salonu, Env. No. 1/398-399.

Tören Salonu kornişlerinden biri, Beylerbeyi Sarayı, 30 No'lu Oda.

Belgede bahsedilen ve fotoğraftan tespit etmiş olduğumuz iki küçük masa üzerindeki “yüz onar santim irtifânda bir çift resimli ve güllü kahverengi vazolar” Yıldız Fabrikası üretimidir ve günümüzde vazolardan 3/793 envanter numaralı olanı Beylerbeyi Sarayı 27 numaralı salondadır. 3/902 envanter numaralı Nicot imzalı olan diğer küçük masa üzerinde gördüğümüz benzer vazo ise günümüzde Beylerbeyi Sarayı 30 numaralı odada yer almaktadır. Ayrıca yine albümdeki fotoğrafta orta masası üzerinde görmüş olduğumuz ve arşiv belgesinde “orta masa üzerinde bir adet yüz otuz santim irtifânda beyaz üzerine çiçekli kebir küp” diye tanımlanan ve Milli Saraylar Koleksiyonu'nda tespit ettiğimiz 11/1526 envanter numaralı Yıldız vazo günümüzde Dolmabahçe Sarayı 57 numaralı koridordadır. Vazo üzerinde yer alan kurdele motifleri salondaki kalem işlerinde görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde salonda olduğunu tespit ettiğimiz ve yukarıda değindiğimiz 3/793 numaralı vazo da orta masada bulunan vazo gibi kurdele motiflidir. Albüm fotoğrafında ve planda, salonun pencereyi sağ kısmında yer alan ve belgede 8. sıradaki “iki adet kumaş kâideler üzerinde ve yüz seksen santim irtifânda resimli fes renginde bir çift vazo” ifadesiyle tarif edilen vazolar, hâlen Beylerbeyi Sarayı 26 numaralı odada yer alan 3/791 ve 3/792 envanter numaralı ve Halid imzalı olan vazolardır. Bu vazolar günümüzde de albümdeki fotoğrafta görüldüğü gibi ipekli Hereke kumaşı kaplı kaideler üzerinde sergilenmektedir. Arşivde geçen ve albüm fotoğrafında tespit ettiğimiz kaideler günümüzde Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan 26 numaralı odadaki 691 desen numaralı ipek Hereke kumaşı kaplı kaidelerdir. Fotoğrafta ve belgede aynı aks üzerinde görülen, belgede 9. sırada yer alan bir adet “Yüz kırk santim irtifânda ve yaldızlı büyük kaide üzerinde beyaz üstüne çiçekli yaldız kulplu Saksonyakâri kebir küp” ise hâlen

1 Sultan II. Abdülhamid'in himayesinde düzenlenmiş olan 1987 tarihli İane Sergisi kataloğunda yer alan Nicot imzalı vazo, Beylerbeyi Sarayı, Env. No. 3/902.

2 Beylerbeyi Sarayı, 26 No'lu Oda.

1

2

Beylerbeyi Sarayı 17 numaralı Salon'da sergilenmekte olan 3/441 envanter numaralı Sévres vazodur. Bu vazo 1911 tarihli belgede "Yıldızlı ve tuğralı ayak üzerinde beyaz zemin üzüm resimli, kendinden kulplu ve kulbu hayvan başlı" şeklinde tanımlanmaktadır. Yazılı ve görsel belgelerden anlaşıldığı üzere bu vazo, Tören Salonu inşa edilmeden önce 25 numaralı Sarı Salon'un dekorasyonunda kullanılmıştır. Fotoğrafta görülen diğer vazolar ise Dolmabahçe Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı'nda tespit edilmiştir. Arşiv belgelerinde vazo ve şamdanların ölçülerinin verilmiş olması tefriş çalışmaları açısından önemli bir veridir. Belgede 7.sırada "Salonun dört köşesinde yüz seksen santim irtifânda kezâ eski madenkârî mâilî küp" şeklinde tabir edilen dört adet vazo günümüzde Beylerbeyi Sarayı 7 numaralı Havuzlu Salon'da 3/165-168 envanter numaralı ile yer almaktadır. Yıldız Albümleri'nde yer alan bir fotoğrafta, bu vazoların ikinci kısım düzenlendiği sırada Yemek Salonu önündeki koridorda da kullanıldığı tespit edilmektedir. 1897 tarihli aynı belgede 11. sırada iki adet "Yüz yirmi santim irtifânda ayakları gümüşlü ve eski madenkârî bir çift küp" tanımlaması ile salonun giriş kısmında plana göre şamdanın sağ ve solunda vazolar yer almaktadır. Ölçü olarak da değerlendirdiğimiz ve fotoğrafta görülen vazolar, günümüzde Dolmabahçe Sarayı Kristal Merdiven Salonu'nda sergilenen 11/400-401 envanter numaralı vazolar olduğunu düşündürmektedir. Belgede Uzakdoğu kökenli ve beyaz üzerine mavi desenli vazoların "madenkârî" ifadesiyle tanımlandığı dikkat çekmektedir.

Bu vazolar içerisinde Albümdeki fotoğraflarda yer alan ve belgelerde tarif edilen orta masa üzerindeki 11/1526 envanter numaralı vazo ile salonun giriş aksındaki küçük masada yer almış olan 3/902 envanter numaralı vazolar, 1897 yılında Sultan Abdülhamid'in himayesinde düzenlenmiş olan İane Sergisi'ne armağan olarak verilmiş ve belli ki Türk-Yunan Savaşı şehit, gazi ve ailelerine yarar sağlamak adına tekrar satın alınmıştır. Bu serginin kataloğu Almanya'da basılmıştır ve katalogda Alman İmparatoru'nun bu sergiye hediye ettiği yedi adet eser yer almıştır.⁹ Bu eserlerin saray tarafından satın alınarak imparatorun ziyareti için yapılan hazırlıklar sırasında Şale'nin dekorasyonunda kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

1 Beylerbeyi Sarayı Havuzlu Salon'da Uzakdoğu vazolar, Env. No. 3/165-168.

2 Kaiser II. Wilhelm'in İane Sergisi'ne armağan ettiği 6-9,22,32,71 numaralı eserlerin yer aldığı katalog sayfaları ve arka kapağı. Kapakta yer alan serginin yapıldığı binada, Yıldız Şale ve Ferhan Binası'nda uygulanmış olan sekizgen kuleli hacimler görülmektedir.

3 Yıldız Albümleri'nde Beylerbeyi Sarayı Havuzlu Salon'daki Uzakdoğu vazolar Tören Salonu'ndan önce Köşk'ün II. bölümünde yer almıştır.

4 Vazo, Japon, Dolmabahçe Sarayı, Kristal Merdiven Salon, Env. No. 51/401-402.

1

1911 tarihli belgede geçen fakat albüm fotoğraflarında göremediğimiz “Eski madden mâi kalem geyik resimli alt tarafı gümüş çenberli 170 santim irtifânda ağzı kırmalı vazolar” günümüzde Dolmabahçe Sarayı Kristal Merdiven Salonu'nda bulunan 51/401 ve 51/402 envanter numaralı vazoları işaret etmektedir. Vazonun alt kısmında belgede geçtiği gibi gümüş çember bulunmamaktadır, fakat vazoların dip kısmında yer alan izlerden daha önce metal birer kaideye oturdukları anlaşılmaktadır.

2

3

4

1

1 Dolmabahçe Sarayı,
Mavi Salon.

2 Günümüzde
Mavi Salon'da yer alan
orta masa ve halı,
Yıldız Albümleri'ndeki
fotoğrafa göre daha
nce Yıldız Sarayı'nda
yer almıştır.

2

1897 ve 1909 tarihli belge ve tefriş planında 10. sırada geçen ve albüm fotoğraflarının birinde, salonun sol duvar kenarındaki on dört numara ile gösterilen iki sandalyenin kenarlarında, diğer farklı bir fotoğrafta ise sobanın iki kenarında yer alan altın varaklı kaideler üzerindeki koyu renkli vazolar “Yıldızlı kaide üzerinde ve yüz yirmi santim irtifânda madenî halka kulplu ve serpme yıldızlı bir çift küp” ve 1911 tarihli belgede “koyu maî zemîn ve ağız ve alt tarafı sarı maden ve sarı kulplu” ifadeleriyle tanımlanmaktadır. Yapılan araştırmada bu vazoların günümüzde Dolmabahçe Sarayı 57 numaralı koridorda sergilenen 11/1527 ve 11/1528 envanter numaralı lacivert zemin üzerine yıldızlı Sévres porselen vazolar olduğu tespit edilmiştir. Vazolar hâlen belgelerde görülen kaideler üzerinde sergilenmektedirler.

1897 ve 1909 tarihli belgelerde geçen ve albüm fotoğraflarında belirsiz olarak görülen “Cumbalar köşesinde kumaşlı kâideler üzerinde ve seksen santim irtifânda beyaz üstüne güllü ve çiçekli bir çift küp” ifadeleri ile tanımlanan vazoların günümüzde Dolmabahçe Sarayı Kristal Merdiven Salon'da bulunan 11/398 ve 11/399 envanter numaralı Avrupa vazolar olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü belgede diğer iki belgeden farklı olarak vazolarda gül desenleri ile birlikte kelebek desenlerinin olduğu bilgisi de verilmektedir. Vazolar incelendiğinde belgelerde verilen tüm detaylar görülmektedir.

Tespit edilen diğer bir obje grubu da aydınlatma elemanlarıdır. Arşiv belgelerindeki planlar, tarifler ve Yıldız Albümleri'ndeki fotoğraflarda görülen şamdanların altı adedi hâlen salondadır. Şamdanlara eşlik etmiş olan üç adet iki renkli Baccarat avizelerinden ortadaki büyük avizenin, günümüzde 82/20 envanter numaralı Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon'un orta avizesi olduğu görülmektedir. Tören Salonu fotoğrafından farklı olarak bu avizenin gövde kısmındaki üst iki boğumunun değiştirildiği tespit edilmiştir. Bu avize gibi Mavi Salon'da bulunan orta masa ve orta halı da Yıldız Albümleri'nde Yıldız Sarayı'nda görülmektedir. Olasılıkla Sultan Reşad döneminde bu eserler Dolmabahçe Sarayı'na getirilmiştir. Salonun eşyalarının büyük kısmı II. Abdülhamid için hazırlanan Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmiş olmasına rağmen bu avizelerin burada bırakılması Beylerbeyi Sarayı'nın avize açısından çok zengin olması ile ilgili olmalıdır. Tören Salonu'nda kullanılmış olan diğer iki avizeden biri günümüzde Dolmabahçe Sarayı Halife Merdivenleri'nde bulunan 13/490 envanter numaralı avize diğeri ise Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesi 62 numaralı Kırmızı Odada yer alan 13/26 envanter numaralı avizedir. 1911 tarihli belgede bu avizelerin “üç sırası elektirikli bir sırası mumlu” olarak ifade edilmektedir.

1897 ve 1909 tarihli belgelerde şömine üstlerinde tarif edilen ve albüm fotoğraflarında görülen şamdanlardan iki adedi günümüzde Dolmabahçe Sarayı 212 numaralı salonda sergilenen ve yükseklikleri bir metreyi aşan bronzdan yapılmış 10 mumluklu 52/1402 -1403 numaralı şamdanlarla büyük benzerlik göstermektedirler. Ayrıca 1911 tarihli belgede, iki adet “Yıldızlı ayak üzerinde gümüşden tablaya merbût üçer adet fil ve hurma ağaçlı ve sarmalı yirmibirer ziyâli ve gümüşden yedişer fânûslu ve birer ziyâli zincirli ve askılı derûnu birer ziyâli ve üzeri sarı telli fildişi şamdan” ifadeleriyle bu tarihte Tören Salonu'nda bulunan bir çift şamdana değinilir. Bu tarif günümüzde Dolmabahçe Sarayı Kristal Merdiven Salonu'nda sergilenen

3

3 Hicaz Valisi'nin Sultan II. Abdülhamid'e hediye ettiği gümüş-fildişi şamdan, Dolmabahçe Sarayı, Kristal Merdiven Salonu, Env. No. 11/394-395.

1

2

11/394-395 envanter numaralı olup Hicaz Valisi Ahmed Ratıb Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümünde hediye edilen fildişi şamdanları işaret etmektedir. Aynı şamdanlar, 1909 tarihli belgede "Yirmi mumlu ve kandilli altı gümüşten mamûl sütünü fildişi etrafı gümüş çiçekli yıldızlı beş ayaklı masa üzerinde mevzû avize" ifadeleriyle tanımlanırlar. Birinci belgeden farklı olarak ikinci belgede şamdanların oturduğu kaidelerin beş ayaklı olduğu ifade edilir ve "avize" isimlendirilmesi yapılır. Belgede belirtildiği gibi hâlen beş ayaklı altın varaklı bir kaide üzerinde yer alan bu şamdanların 1904 tarihinde hediye alınmış olması nedeniyle 1897 tarihli belgede konu edilmemesi pek tabidir.

Belgede geçen ve fotoğrafta görülen "Kuş resimli ve som yıldız çerçeveli al döşeme 2 kanepa, 4 koltuk, 12 sandalye, 4 puf" bir takımın parçalarıdır ve Beylerbeyi Sarayı 30 numaralı oda ile Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk'te buldukları yerlerinden alınarak tefriş çalışması kapsamında Tören Salonu'na nakledilmişlerdir. Al döşeme diye tabir edilen döşemelik kumaş 691 desen numaralı ipekli Hereke kumaşdır.

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyareti dolayısıyla yaptırılmış Köşk'ün üçüncü bölümündeki Tören Salonu'nun dekorasyonuna Sultan II. Abdülhamid özel önem göstermiştir. Halit Ziya Uşaklıgil'in de işaret ettiği gibi Sultan II. Abdülhamid Şale'nin yeni kısmının döşenmesi için Beylerbeyi ve Dolmabahçe Sarayı'nın eşyalarına dokunmamış;¹⁰ fakat Beykoz Kasrı'nın bu son derece gösterişli eşyaları arsındaki masa, avize, şamdan ve kornişleri görkemli salona taşımış ve muhteşem salonda görsel bir şölen oluşturmuştur.

Belgelere "cumba" ve "kule" olarak tarif edilen ve albüm fotoğraflarında gördüğümüz iki sekizgen formlu köşe hacimlerinde bulunan "daha ince yıldız çerçeveli

1 Tefriş çalışması yapılmadan önce Salon'un genel görünümü.

2 Eşya nakli yapıldıktan sonra Tören Salonu.

3 Tören Salonu'na nakledilmiş olan kanepelerden biri.

3

10 sandalye” ise hâlen Beylerbeyi Sarayı Selamlık Deniz Köşkü’nde bulunan 3/879-888 envanter numaralarına kayıtlı sandalyeler olduğu tespit edilmiştir. Bazı sandalyelerin orijinal kumaşı hâlen korunmaktadır. Bu sandalyeler 32 parçadan oluşan büyük bir takımın parçalarıdır. Günümüzde bu takımın parçaları Dolmabahçe Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı’nın farklı yerlerinde bulunmakta olup orijinal yerleri Yıldız Şale’dir.

Planda ve fotoğrafta görülen ve belgelerde 13. sırada geçen dört adet “üç ayaklı kebir ve sagır yaldızlı müdevver masalar” salonun ilk tefriş çalışmasında nakledilmiş olan 3/895 numaralı sehpa ile hâlen Beylerbeyi Sarayı’nda bulunan 3/893 ve 3/894 envanter numaralı küçük sehpalardandır. Bu sehparın 9/2 ve 9/37 envanter numaralı iki adet eşi günümüzde Aynalıkavak Kasrı’nda bulunmaktadır. Söz konusu küçük sehpa Sultan Abdülhamid döneminde Şale 2 numaralı odada da kullanılmıştır. 1911 tarihli belge diğer iki belgeden farklı olarak eşyaları daha ayrıntılı tanımlamaktadır. Cumbalı bölümlerde birer, cam tarafında bir adet küçük boyutlu güvez rengi kumaş kaplı masaların olduğu belirtilmektedir. Berlin Müzesi fotoğraf arşivinde yer alan renklendirilmiş bir fotoğraftan da anlaşıldığı gibi belgede belirtilen özelliklere benzer masalar koleksiyonda bulunmakla birlikte kesin eşleştirmesi yapılamamaktadır. Yazılı belgelerde herhangi bir bilgi olmamakla birlikte Yıldız Albümleri’ndeki fotoğraflarda iki şömine arasındaki duvara dayalı ve on numaralı vazolar arasında görülen konsolun hâlen Dolmabahçe Sarayı Hünkâr Hamamı soğukluk odasında yer alan 51/164 envanter numaralı konsol olduğu düşünülmektedir.

1897 tarihli belgede geçmeyen fakat albüm fotoğraflarında görülen çini soba hâlen salonda yer almaktadır. 1911 tarihli belgede salonda bir adet “Yaldızlı ve oymalı Almankâri yerli çini soba” olduğu bilgisi verilmektedir. Günümüzde salonda bulunan soba Rörstrand marka İsveç sobasıdır ve Yıldız Albümleri’nde de bu salonun eşyası arasında görülmektedir. Belgede yanlış benzetmeyle yerli soba denilmiş olabilir. Belgelerde iki adet şömine paravanası görülmektedir. “Mezkur şömineler önünde soba perdeleri” veya “Som yaldızlı ve oymalı kumaş kaplı soba siperi” şeklinde tanımlı verilen bu şömine paravanelerinden bir tanesi, hâlen Dolmabahçe Sarayı 66 numaralı odada bulunan 13/110 envanter numaralı eser olarak tespit edilmiştir. Diğer paravana ise günümüzde de Şale Tören Salonu’nda bulunan 8/1830 envanter numaralı eserdir. Her iki paravana kumaşlarının orijinal olduğu görülmektedir. Anlaşılan o ki, salonun ilk yapıldığı yıllardan günümüze kadar en uzun süre salonda kalmış beş grup eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki, salonun ölçüsüne göre özel olarak dokutulmuş ve salondan hiç kaldırılmamış olan ve 1909 ve 1911 tarihli defterde geçen Hereke halısı, bir adet şömine paravanası ile 7/8 envanter numaralı Fransa yapımı saat ve 7/9 envanter numaralı barometre, ilk dekorasyondan sonra salona konulmuş soba ve bir dönem Dolmabahçe Sarayı’na alınmış ve bir süre sonra tekrar salona yerleştirilmiş olan Baccarat kristalinden üretilmiş, daha önce Beykoz Kasrı’nda kullanılmış olan kristal şamdanlardır. Fotoğrafta görülen yuvarlak kemer formu aslan kafalı altın varaklı kornişler Yıldız Albümleri’nden tespit edildiğine göre; daha önce Beykoz Kasrı’nda kullanılmıştır. Bu kornişler hâlen Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk, Beylerbeyi Sarayı 30 numaralı oda ve korniş deposu ile Dolmabahçe Sarayı 106 ve 163 numaralı salonlarda kayıtlıdır. Bir grup perde ise Dolmabahçe Sarayı 110 numaralı odada, diğer beş adet farbela ve perde ise Beylerbeyi sarayı 26 numaralı odada sergilenmektedir. Tören Salonu’nun orijinaline uygun tefrişine yönelik yürütülen

1

2

1 Saat, Paris,
Yıldız Şale, Tören Salonu,
Env. No. 7/8.

2 Barometre, Paris,
Yıldız Şale, Tören Salonu,
Env. No. 7/9.

çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan perdelik kumaşlar, hâlen Milli Saraylar'a bağlı saray ve köşklerin tefrişinde ihtiyaç duyulan ve orijinal tezgâhlarda üretilen Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda dokunmaktadır.

Bu çalışmada eserlere yönelik bilgileri veren arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Tören Salonu'nda 1897 yılında 79 parça, 1909'da 113 parça, 1911'de ise 125 parça eser yer almıştır. 1897'de eşya listesi yapılırken belli ki henüz halı ve 23 çiftten oluşan perdeler tamamlanmamıştır. 79 parçaya eklenen perde ve "Kenarı güvez sulu orta mahalli sarı zemin göbekli Herekekâri yekepâre halısı kendine mahsûsdur" ifadesiyle tanımlanan halıyı, sigara tablaları, gümüş mangal, odunluk ve yukarıda değinmiş olduğumuz fildişi şamdanlar, sehpa ve birkaç vazo daha takip etmiştir.

Yıldız Şale, diğer kasır ve köşklere farklı olarak yazılı ve görsel belgeler ile tefriş planlarının günümüze gelmiş olması bakımından ayrıcalıklıdır. Oysaki diğer saray, kasır ve köşkler için böylesine somut veriler bulunmamaktadır. Yıldız Şale'yi net biçimde açıklayan ve kesin sonuç veren nitelikteki belgelere diğer saray, köşk ve kasırlar için henüz yeterince ulaşılamamıştır.

Milli Saraylar'da yürütülen tefriş çalışmaları, yazılı ve görsel belgelere, eşyaların ilk envanterlerini ve kayıt yerlerini veren 1924 ve 1952 kayıtlarına, eşyaların üslup birlikleri, dağınık halde bulunan takımların birleştirilmesi, bazı mekânların ölçülerine göre üretilmiş olan eşyaların tespiti ya da oda ve salonların fonksiyonlarının belirlenmesine göre yapılan bir kurgu ile gerçekleştirilmektedir.

Tefriş çalışmalarında ana unsur mobilyadır. Mobilyayı arkadan perdeler, halılar ve avizeler takip etmektedir. Döşemelik ve perdelik kumaşlarda genellikle birliktelik vardır. Bunları, kumaşların renk ve desenlerine yakın olarak üretilmiş halılar kucaklamaktadır. Diğer eşya grupları ise dekorasyonun tamamlayıcısı olan öğelerdir. Mobilya, halı, perde, avize, soba vb. gibi eser grupları oda ve salonları donatan fonksiyonel birer unsurken tablo ve vazo gibi eserler mekânlara zenginlik katan süsleme unsurlarıdır.

1 Yıldız Albümleri'nde Beykoz Kasrı ve ardından Şale Tören Salonu'nda görülen 23 adet kornişten Dolmabahçe Sarayı 132 No'lu Sarı Salon'da yer alan bir örnek.

2-3 Tören Salonu'nun süsleme detaylarında yer alan aslan kafası süslemeleri.

Yıldız Şale Tören Salonu'nun orijinal eşyalarının büyük bölümünü, Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulmuş olan Yıldız Porselen Fabrikası'nda üretilmiş vazolar, Hereke Fabrikası'nda üretilmiş olan kumaşlarla dikilmiş perdeler ve döşenmiş koltuklar ile ilk kez yine Sultan II. Abdülhamid döneminde halı imal etmeye başlamış olan fabrikada üretilmiş, koleksiyonun en büyük halısı oluşturmuştur. Batılı saraylarda olduğu gibi bu salon da emperyal fabrikada üretilmiş ürünler ile döşenmiş ve bir bakıma imparatorluğun Fabrika-i Hümayûnlarının ürünleri sergilenmiştir. Sultan II. Abdülhamid gerek Hereke Fabrikası gerekse yine kendisinin banisi olduğu Yıldız Porselen Fabrikası ürünlerini Avrupa hanedan üyelerine hediye olarak vermiştir. Bir prestij eşyası olarak görülen Hereke halılarına başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere sultanlar özel ilgi göstermişlerdir. Sultan, Kaiser II. Wilhelm'i bu ziyareti sırasında Hereke'de ağırlamış ve imparatora bu fabrika ürünlerinden hediyeler vermiştir. Nitekim Hereke Fabrikası'nda üretilmiş ve Kaiser II. Wilhelm'e hediye

1

2

3

edilmiş 1898 tarihli 475 x 376 cm ölçülerde dokunmuş Hereke halısı, bugün Huis Doorn Şatosu'nda bulunmaktadır.¹¹

Bunların dışında Salon'da bulunan eşyalardaki bazı süsleme detayları dikkatimizi çekmektedir. Şöyle ki; hâlen Şale Tören Salonu'nda mevcut olan kristal şamdanların üzerine oturduğu somaki kaidelerin, salonun orta kısmına bakan ön yüzlerindeki bant üzerlerinde bronzdan aslan kafası süslemesi yer almaktadır. Bu figür hâlen salonda olmayan ve albümlerden seçebildiğimiz kornişlerin orta kısmında da bulunmaktadır. Aynı zamanda salona nakledilmiş olan kanepeler ve koltukların ön ayakları arasındaki etek kayıtlarının ortalarında da aslan kafası süslemesi yer almaktadır. Bu süsleme saat ve barometre ayaklarında da görülmektedir.

Saray ve köşklere anlaşılabileceği üzere, 19. yüzyılda mekânların dekorasyonunda artık işlevsellikten ziyade görselliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde mobilyalar önceki dönemlerde olduğu gibi ait olduğu dönemin mimari üslup özelliklerinden ve sanat anlayışından büyük ölçüde etkilenmişlerdir. 19. yüzyılda mimari ile dekorasyonun bir bütün olarak tasarlandığı görülmektedir. Nitekim Dolmabahçe Sarayı Hünkâr ve Valide Sultan Daireleri ile konumuz olan Yıldız Şale Tören Salonu'nda bu yöntemin uygulandığını arşiv belgelerinden takip edebilmekteyiz.

Ayrıca gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterler gerekse kütüphanede bulunan albümler, zaman zaman koleksiyonda bulunan eserlerin orijinal durumlarının tespitlerinde büyük katkı sağlamaktadırlar. Örneğin, 1911 tarihli belgenin 51. sayfasında, Şale Kasrı'nın üst katında Merâsim Dâiresi tarafında beş pencere salonda bulunan bir albüm bize günümüzde Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde bulunan bir albümü işaret etmektedir. Bu albüm Yıldız Merasim Dairesi'nden Dolmabahçe Sarayı'na getirilmiştir. Defterde "Mezkûr dolabın üzerinde cildinin bir tarafı balgamî taş üzeri merbût Pâris Sergî-i Umûmîsi muharrer ve üst tarafında ay resimli ortasına vaz' olunmuş kum taşı el-maşlı albüm" ifadeleri ile değinilen ve günümüzde Kütüphanede bulunan 11/1265 envanter numaralı albümün orijinalinde ay kısmının ortasında değerli bir taş olduğu bilgisi verilmektedir.

Milli Saraylar'a bağlı olan saray, köşk ve kasırların tefrişine ilişkin çalışmalar 1984 yılından itibaren koleksiyonlara yönelik çalışmaları yürüten müze araştırmacıları tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer müzelerden farklı olarak saray ve köşklere seksiyonlar yerine açık teşhir düzeninde olması ve bu şekilde yaşatılması hedefi, Milli Saraylar'daki tefriş çalışmalarını, müzecilik açısından yürütülen en önemli faaliyetler arasında ilk sıraya oturtur. Açık teşhir düzeninin Osmanlı Hanedanı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı dönemdeki düzeni ile korunması, eserler ve tefriş ile ilgili bilinmeyenlerin, koleksiyonun bütün olarak algılanıp geniş perspektifli bir bakış açısı ile ortaya çıkarılarak ziyaretçilere ve araştırmacılara sunulması, yukarıda değindiğimiz gibi diğer müzelerden farklı ve yoğun mesainin harcandığı önemli bir çalışma alanıdır.¹²

Sonuç olarak Yıldız Şale Tören Salonu ile ilgili bu çalışmada yazılı ve görsel arşiv malzemelerine dayalı olarak, salonun Sultan II. Abdülhamid dönemindeki ilk tefrişi

1889 Paris Umumi Sergisi Albümü, Dolmabahçe Sarayı, Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. No. 11/1265.

ile başlayıp yine aynı hükümdar döneminde eklenmiş ve kullanılmış olan diğer eşyaların tespiti yapılmıştır. Mobilyaların belirlenmesi ve nakli ile başlattığımız çalışmanın ardından diğer objelerin de Milli Saraylar bünyesinde bulunma ihtimaline yönelik yaptığımız araştırmada Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan ve farklı saray, köşk ve kasırlarda yer alan bütün obje grupları değerlendirilmeye alınmıştır. Görsel malzeme olarak Yıldız Albümleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1897 tarihli evrak ve 1909 tarihli defterdeki planlar kullanılmışken, yazılı belgeler olarak yine 1897 tarihli evrak ve 1909 tarihli defter ile 1911 tarihli HH.d.27025 numaralı defterden yararlanılmıştır. 1911 tarihli defterde eserlerin evsafına ilişkin daha detaylı bilgilere ulaşılmıştır ve bu bilgiler, eserlerin tespitinde önemli veri olmuştur. Bu arşiv malzemesinden 1909 tarihli olanı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devredilmeden önce Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde MSA.d.4743 numarasıyla kayıtlı olup sadece tefrişi gösteren çizim kısmı yayınlanmıştır.¹³ Ayrıca yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 12 Ağustos 1893 tarihli plandan yola çıkılarak Köşk'ün plan gelişimine ilişkin salonun köşe hacimlerinde kullanılmış olan kulelerin prototipinin ve oval salonun alt katının orijinal planına yönelik kısaca yeni bir mimari çözümleme yapılarak bu konuya dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Dipnotlar

- 1 Vahide Gezgör, Feryal İrez, *Yıldız Sarayı Şale Kasr-ı Hümayunu*, İstanbul, 1993, s. 20-21; Salonun mimarisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Afife Batur, "Mimar Raimondo D'Aranco ve Milli Saraylar'daki Çalışmaları" *Milli Saraylar Dergisi* (1993), İstanbul, s. 45-53.
- 2 BOA. Y. PRK. MM. 1/36, 1306.N.14. (14 Mayıs 1889).
- 3 BOA. YEE.110/24, 29.M.1311(12.08.1893).
- 4 MSA. Belge 2/1695, Merasim Dairesi Büyük Salonu ile ilgili Belge, 21 Mayıs 1314. (2 Haziran 1898)
- 5 BOA. Y. PRK. SGE. 7/58, 29.Z.1314 (31.05.1897).
- 6 *Hampton&Sons, Designs of Furniture and Decorations Fabrics eres for Complete Hovsefvrnshinb*, London, s. 39, 49, 52, 93, Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlonca Baytar, *Abdülmeccid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Saray Mobilyasının Üslup Açısından İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- 7 *Example of Furniture&Decoration by Gillows*, Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi; Ayrıntılı bilgi için bkz. İlonca Baytar, *agt*.
- 8 *Maple&Co. Decoration, Tottenham Court Road London& Rue Boudreu Paris, 'Meubles Anglais'*, s. 18, 29, 125-133, Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi; *Illustrations Of Furniture*, Maple&Co., London 1903; Ayrıntılı bilgi için bkz. İlonca Baytar, *agt*.
- 9 *Taht-ı Himâye-i Mufahhame-i Hazret-i Pâdişâhîde Muhârebe-i Ahîre Evlâd-ı Şühedâ ve Ma'lûlîn-i Askeriye İâne Sergisi: İşbu Sergide Bulunan Eşyâdan Boyalı Olarak Tersim ve Tab'a En Ziyâde Elverişli Olan Bazı Eşyâ-yı Nefisenin Resimlerini Hâvî Albüm*, Nürnberg, Fritz Schneller ve Şürekâsı Matbaası. 6, 7, 8, 9, 22, 32 ve 71 numaralı eserler Alman İmparatorunun hediyeleridir. (1897 tarihli İâne Sergi Kataloğu) (Kataloga, sergideki bütün eserler değil, estetik açıdan güzel olanları seçilerek dâhil edilmiştir.)
- 10 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yeniden Düzenlenmiş Birinci Basım, İstanbul 2003, s. 204.
- 11 Susanne Evers, *Huis Doorn; Der Traum vom Orient Kaiser Wilhelm II. im Osmanischen Reich*, Stiftung Preussisches Chlösser und Garten Berlin-Brandenburg, Potsdam 2005, s. 66.
- 12 BOA. HHd. 27025, 02.B.1329 (29 Haziran 1911), s. 51.
- 13 Vahide Gezgör, Feryal İrez, *Yıldız Sarayı Şale Kasr-ı Hümayunu*, İstanbul 1993, s. 40.

Kaynakça

- BOA. HHd. 30723, 4.Ca.1327 (24 Mayıs 1909).
 BOA. HHd. 27025, 02.B.1329 (29 Haziran 1911).
 BOA. Y. PRK. MM. 1/36, 1306.N.14. (14 Mayıs 1889).
 BOA. Y. PRK. UM. 70/105, 15.C.1322 (27 Ağustos 1904).
 BOA. YEE. 110/24, 29.M.1311 (12.08.1893).
 BOA. Y. PRK. SGE. 7/58, 29.Z.1314 (31.05.1897).
 MSA. Belge 2/1695, Merasim Dairesi Büyük Salonu ile ilgili Belge, 21 Mayıs 1314. (2 Haziran 1898).
 Batur, Afife, "Mimar Raimondo D'Aranco ve Milli Saraylar'daki Çalışmaları" *Milli Saraylar*, 1993.
 Coşansel, Demet, *150. Yılın Sessiz Tanıkları Saray Porselenlerinden İzler*, Milli Saraylar Yayını, İstanbul 2007.
 Evers, Susanne; Huis Doorn; *Der Traum vom Orient Kaiser Wilhelm II. im Osmanischen Reich*, Stiftung Preussisches Chlösser und Garten Berlin-Brandenburg, Potsdam 2005.
 Gezgör, Vahide, Feryal İrez, *Yıldız Sarayı Şale Kasr-ı Hümayûnu*, Milli Saraylar Yayını, İstanbul 1993.
 Gezgör, Vahide- İrez, Feryal, "Yıldız Sarayı Kasr-ı Hümayûnlarından Şale", Milli Saraylar 1992, Ankara.
 Uşaklıgil, Halit Ziya; *Saray ve Ötesi*, Yeniden Düzenlenmiş Birinci Basım, İstanbul, 2003.
Example of Furniture & Decoration by Gillows, Dolmabahçe Sarayı Halife Aldülmecid Efendi Kütüphanesi.
Hampton & Sons, Designs of Furniture and Decorations Fabrics etc. for Complete Housefurnishing, London.
 Dolmabahçe Sarayı Halife Aldülmecid Efendi Kütüphanesi.
Illustrations Of Furniture, Maple&Co., London 1903, Dolmabahçe Sarayı Halife Aldülmecid Efendi Kütüphanesi.
Maple&Co. Decoration, Tottenham Court Road London& Rue Boudreu Paris, 'Meubles Anglais', Dolmabahçe Sarayı Halife Aldülmecid Efendi Kütüphanesi.
Taht-ı Himâye-i Mufahhame-i Hazret-i Pâdişâhîde Muhârebe-i Ahîre Evlâd-ı Şühedâ ve Ma'lûlîn-i Askeriye İâne Sergisi: İşbu Sergide Bulunan Eşyâdan Boyalı Olarak Tersim ve Tabâ En Ziyâde Elverişli Olan Bazı Eşyâ-yı Nefîsenin Resimlerini Hâvî Albüm, Nürnberg, Fritz Schneller ve Şürekâsı Matbaası. (1897 tarihli İane Sergi Kataloğu) (Kataloğa, sergideki bütün eserler değil, estetik açıdan güzel olanları seçilerek dahil edilmiştir.)
- * Yıldız Albümleri'ndeki fotoğraflar Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi Koleksiyonu'ndan kullanılmıştır. Ayrıca 11/1527-1528 envanter numaralı vazoların tespit edilmesinde Ayniyat Memuru Tolga Sönmez'e ve 13/110 envanter numaralı paravananın tespit edilmesinde yardımcı olan Koruma Memuru Erkan Özcan'a teşekkür ederiz.

İstanbul Üniversitesi

Eczacılık Fakültesi Müzesi

Afife Mat*

İstanbul'da İlk Eczaneler

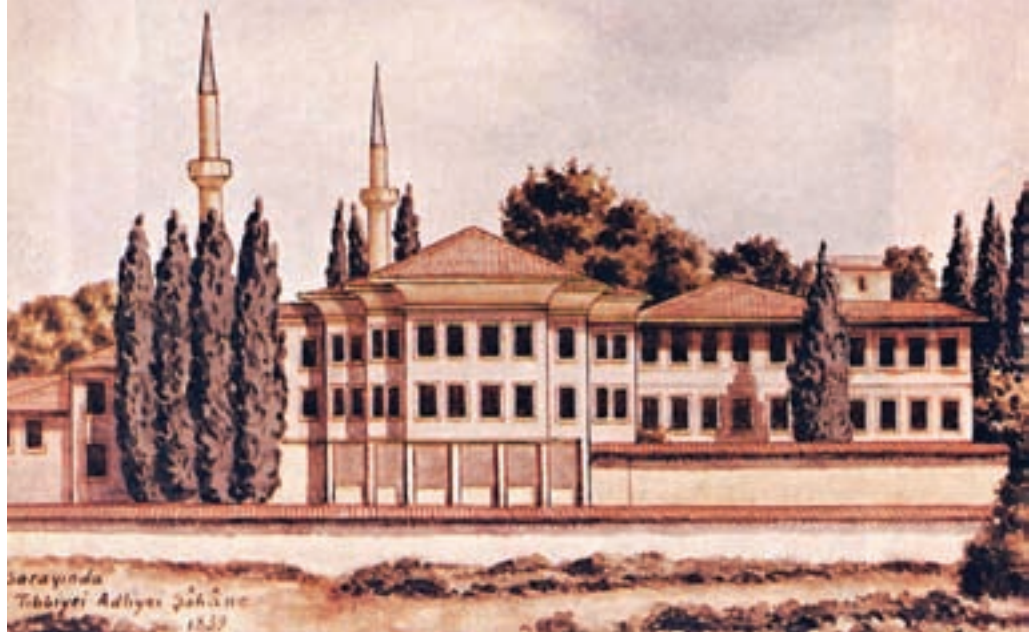
İstanbul'da ilk eczanenin Bahçekapı'da 1753'de "İki Kapılı Eczahane" adıyla açılmış olduğu Turhan Baytop ve Mert Sandalcı'nın araştırmaları sonucunda ortaya konmuştur. 1946'da Talimhane'ye taşınan bu eczane, 2006 yılına kadar açık kalmıştır.

19. yüzyılda Avrupa Eczacılık okullarından mezun yabancı eczacıların açtıkları eczaneler ile İstanbul'da eczanelerin sayısı artmıştır. Bu eczanelerin çoğu Beyoğlu (Pera) bölgesinde idi. Dönemin ünlü eczaneleri arasında şunları sayabiliriz: Della Sudda Eczahanesi, Garih Eczahanesi, İngiliz Eczahanesi Limondjian Eczahanesi, Matcovich Eczahanesi, Büyük Paris Eczahanesi, Fransız Eczacı Jean César Reboul tarafından 1892'de İstiklal caddesinde açılan Büyük Paris Eczahanesi günümüzde Rebul Eczanesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Eczacı olabilmek için bir eczanede staj yapmak gerektiğinden ve ilk eczacılar yabancı uyruklu veya gayrimüslim olduğundan Müslüman aileler çocuklarına bu eczacıların yanında staj yaptırmak istememişlerdir. Daha sonra Türk gençlerinin eczane stajlarını askerî ve sivil hastanelerin eczanelerinde yapabilmelerine olanak sağlanmış ve bu şekilde Türk gençleri de eczacı sınıfına girebilmiştir. Askerî ve Sivil Tıp mektepleri eczacı sınıflarından mezun olan ilk Türk eczacılar ordu ve devlet hastanelerinde görev almışlardır. İstanbul'da ilk Türk eczanesi 1880'de Ecz. Hamdi Bey tarafından Zeyrek yokuşunda açılmıştır. Kısa zamanda ünlenen Eczahane-i Hamdi 1895'de Vezneciler'e taşınmıştır. Bunu Ecz. Ethem Pertev, Ecz. Bekir Ziya, Ecz. Beşir Kemal ve Ecz. Mehmet Kazım beylerin eczaneleri takip etmiştir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dekan Yardımcısı.

Mekteb-i Tıbbiye-i
Adliye-i Şahane
(Bugünkü yerinde
Galatasaray Lisesi
bulunuyor).

Eczacılık Eğitimi

Ülkemizde eczacılık eğitimi 14 Mayıs 1839'da Sultan II. Mahmud tarafından Galatasaray'da tesis edilen Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (Askerî Tıp Mektebi) bünyesinde açılan "Eczacı Sınıfı" ile başlamıştır. Mektebi kurmak üzere Dr. Carl Ambroise Bernard Viyanadan getirilmiştir. Bu mektepte eğitim 1870'e kadar Fransızca olarak yapılmıştır. 14 Mayıs 1839 günü açılış töreninde Sultan II. Mahmud yaptığı konuşmada eğitimin Fransızca olmasını şu şekilde açıklamıştır;

"Bu yüksek binaları Tıp Okulu şeklinde düzenleyerek adını 'Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane' koydum. Burada insan sağlığının hizmetine çalışılacağından bu Mektep'i diğerlerinden üstün tuttum. Tıp fenni burada Fransızca öğretilecektir. Ancak burada hatırınızdan bir soru geçecektir. Acaba bizim dilimizde yazılmış tıp kitapları yok mudur ki, yabancı dille öğrenimi üstün tutuyorsun diyeceğinizi bilirim. Bunu aynen benimserim ve size karşılık olarak şimdilik bazı sakıncalar ve zorlukların bulunduğunu hatırlatırım.

Her ne kadar hekimliğe ait pek çok kitap mevcut ise de önceleri Avrupalılar da bu kitapları almış, dillerine çevirmiş ve okutmuşlardır. Lakin bu kitapların aslı Arapça yazılmış olup, uzun süreden beri İslam bilginleri tarafından okunup öğrenilmekten vazgeçilmiş, ilim terimlerini bilenler de yavaş yavaş azalmış, böylece bunları okuyup dilimize çevirmek hem güç hem de uzun zaman istemektedir.

Avrupalılar bu kitapları çevirmeye başladıktan sonra geçen yüzyıl tıp öğreniminde ilerlemeler, buluşlarla hekimlik bilgisine katkıda bulunmuşlardır. Bu bakımdan elimizdeki kitaplar onlarınkine bakarak biraz eksik görünmektedir. Biz bu eksiklikleri tamamlamak için çalışmak istesek bile hemen Türkçeye çevrilmeleri imkânsız olduğu gibi, böyle bir eğitim için en az on yıl Arapça öğrenmek ve beş-altı yıl da tıp öğrenimi yapmak gerekir.

Hâlbuki bizim beklemeye vaktimiz olmadığı gibi, yurdumuz ve ordularımızın büyük ihtiyacı olan hekimleri bir an önce yetiştirmek ve Türkçeye çevrilerek tıp

kitaplarını meydana getirmek zorundayız. Size Fransızca okutmaktan maksadım Fransız dilini öğretmek değildir. Hekimlik fennini öğrenip yavaş yavaş yurdumuzun her köşesine yaymaktır.”

1848’de Beyoğlu’nda çıkan yangında Mekteb-i Tibbiye-i Şahane binası tamamen yanmıştır. Bu yangından sonra mektep değişik semtlerde öğretime devam etmiş ve nihayet 1903’de Haydarpaşa’da yapılan binaya nakledilmiştir.

1 Mart 1867’de Askerî Tibbiye binasının bir bölümünde Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye-i Şahane (Sivil Tıp Mektebi) açılmıştır. Bu mektebin içinde de bir eczacı sınıfı bulunmaktadır. Bu mektep daha sonra Kadırgadaki Menemenli Mustafa Paşa Konağı’na taşınmıştır. 1908’de İstanbul Darülfünunu kurulduktan sonra “eczacı sınıfı” Eczacı Mekteb-i Âlisi”ne dönüştürülmüş ve aynı yıl kurulan Dişçi Mekteb-i Âlisi ile birleştirilerek “Darülfünun-i Osmanî Eczacı ve Dişçi Mekteb-i Âlisi” adı verilmiştir. Menemenli Mustafa Paşa Konağı’nın üst katı bu mektebe tahsis edilmiştir. Ancak zaten harap halde olan bu binada bir süre sonra öğretim yapılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine Eczacı ve Dişçi Mektepleri Beyazıt Meydanı’ndaki eski Jandarma Komutanlığı binasına taşınmıştır. Bu bina bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Bu arada 1933 Üniversite Reformu gerçekleştirilmiştir. Eczacı Mektebinin öğretim programının tıptan çok fen bilimlerine yakın olması gerekçesiyle mektep, Tıp Fakültesinden ayrılarak Fen Fakültesine bağlanmıştır. 1938’de öğretim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkartılmıştır. 1944’de ise mektep yeniden Tıp Fakültesine bağlanmış ve adı “Eczacı Okulu” olmuştur.

Beyazıt Meydanı’ndaki Keçecizade Fuat Paşa Konağı’nda öğretim yapan Askerî Tıp Okulu 1947’de Ankara’ya taşınınca, bu bina Bakanlar Kurulu kararı ile Eczacı Okuluna tahsis edilmiştir. Ancak binanın tamiratı 12 yıl sürmüş ve Eczacı Okulu bu binaya 1959’da taşınabilmiştir.

Eczacılık öğretiminin daha iyi seviyede yapılabilmesi ve mesleğin başarılı olabilmesi için öğretimin bağımsız bir hale getirilmesi, yani Tıp Fakültesi’nden ayrılması gerektiğine inanan Eczacı Mektebi öğretim üyeleri ve öğrencileri, 1923’den itibaren

İstanbul Üniversitesi
Eczacılık Fakültesi
Giriş Kapısı detayı.

Eczacılık Fakültesi kurulması için birçok girişimde bulunmuşlardır. Bu girişimler yıllarca sürmüş ve Tıp Fakültesi Dekanlığına birçok yazı gönderilmiş, ancak 1961 yılına kadar olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Nihayet Prof. Dr. Halit Ziya Konuralp'in dekanlığı döneminde konu tekrar gündeme gelmiş ve Tıp Fakültesi Profesörler Kurulunun 4 Şubat 1961 tarihli toplantısında Eczacı Okulunun Fakülte haline getirilmesi oybirliğiyle kabul edilmiştir. Karar, 16 Kasım 1961'de İstanbul Üniversitesi Senatosundan geçmiş ve 15 Ocak 1962'de Milli Eğitim Bakanı'nın onayı ile İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi resmen kurulmuştur. 4 Kasım 1963'te yapılan tören ile Eczacı Okulu İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak öğretime başlamıştır.

Keçecizade Fuat Paşa Konağı

Beyazıt Meydanı'nda Sadrazam Dr. Keçecizade Mehmet Fuat Paşa¹ (1815-1869) tarafından, Mimar Auguste Bourgeois'ya 1868 de konak olarak yaptırılan bu bina kısa süre sonra Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) iradesi ile Maliye Nezareti yapılmak üzere Devlet tarafından satın alınmıştır. Bina uzun süre Maliye Nezareti (1869-1923), sonra İstanbul Erkek Lisesi olarak (1923-1933) kullanılmış ve 1933'de Askerî Tıbbiye Mektebi'ne devredilmiştir. 1947'de Askerî Tıbbiye Mektebi'nin Ankara'ya taşınması üzerine bina, Eczacı Okulu'na tahsis edilmiştir. 12 yıl süren onarımdan sonra Eczacı Okulu, 1959'da bu binaya taşınmıştır. 1959'dan 1999 İstanbul depremine kadar Eczacılık Fakültesi olarak hizmet veren bina, Eylül 1999'da eğitime kapatılmış ve 2005'de başlayan restorasyon çalışmaları sonucunda Eylül 2010'da yeniden eğitime açılmıştır.

Eczacılık Müzesinin Kuruluşu

1 Keçecizade Fuat Paşa.

2 Keçecizade Fuat Paşa Konağı'nın bugünkü hali.

Doç. Naşit Baylav (1903-1982) 1931'de Türkiye'de ilk kez "Eczacılık Müzesi" kurma girişiminde bulunmuştur. Sonuçlandırılmayan bu girişimi Naşit Baylav, *Eczacılık Tarihi* kitabında şu şekilde anlatmaktadır:

1

2

“1931 yılında Türk Farmakoloğ Birliği'nin naşiri efkârı olan *Farmakoloğ* mecmuasının sahip ve mesul müdürü olarak cemiyette çalıştığım esnada eczacılık ile ilgili eşyanın ziyanına mani olmak düşüncesiyle Cemiyet nezdinde bir 'Eczacılık Müzesi' kurulmuştu. Bu vesile ile eczacılık tarihi ile alakalı bazı eşyayı toplamış idim. Fakat araya II. Dünya Harbi'nin girmesi sebebiyle bu malzeme maddi imkânsızlıklar yüzünden toplanamamıştır.”

1945'de eczacı okulunu bitirmiş olan Prof. Dr. Turhan Baytop bu tarihten itibaren eczacılık tarihiyle ilgilenmeye, belge ve malzeme toplamaya başlamıştır. Bir meslek müzesi kurulmasının önemini 1959'da *Doz* dergisindeki yazısında vurgulamıştır.

“Eczacılık ilmini tam manasıyla kavrayabilmek için eczacılık tarihini de bilmek şarttır. Maalesef Türk Eczacılık Tarihi hakkındaki bilgilerimiz pek sathi ve noksan- dır. Bu noksanlığın en mühim sebebi, şüphesiz ki meslektaşlarımızın bu sahada gösterdikleri geniş alakasızlıktır. Zamanımızda bir meslek müzesinin teşkil edilmemiş olması, yani eldeki vesika, resim ve sair müze materyalinin bakımlı ve toplu halde muhafaza edilmemiş bulunması bugünkü durumu meydana getirmiştir.

İşte bu halin ilânihaye devamına mani olmak ve eczacılık tarihimizin bir an evvel aydınlanmasına zemin hazırlamak için yapılacak ilk iş, geç kalmış olmamıza rağmen hemen bir meslek müzesinin teşkiline teşebbüs etmektir.

Bugün bu sahada yapılacak ufak tefek gayretlerin ilerisi için pek büyük bir değer taşıyacak olan kıymetlerin kurtulmasını sağlayacağı şüphesizdir. Bizlere şeref verecek olan “Türk Eczacılık Müzesi” şüphesiz ki ancak hepimizin gayretleri ile meydana gelebilecektir.

Meslektaşlarımın, her sahada olduğu gibi, bu sahada da yardımlarını esirgemeye- rek müzenin bir an evvel meydana gelmesine gayret edeceklerinden eminim.”

Duyurularla, çağrılarla bu işin gerçekleşmeyeceğini gören T. Baytop 1960'da kişisel koleksiyonu ve yakın arkadaşlarının verdiği tarihi malzemeyle İstanbul Eczacılık Fakültesinde ilk müze kurulmuştur. Ecz. Remzi Kocaer'in katkılarıyla koleksiyon genişletilmiş ve A blok (Keçecizade Fuat Paşa Konağı) zemin katta bir odaya yerleş- tirilmiştir. 7 Mayıs 1968'de “Türk Eczacılık Tarihi Müzesi” adıyla ziyarete açılmıştır. Eşya sayısının artması ve odaya sığmaması nedeniyle müze 1984'de C blok birinci bodrumda daha büyük bir odaya taşınmış ve 15 Temmuz 1984 günü yeniden ziyare- te açılmıştır. T. Baytop müzeyi tanıtan bir de kitapçık yayınlamıştır.

1990'lı yıllarda iki eski eczanenin dolapları fakülteye kazandırılmış, ancak yer bu- lunamadığından koridorlarda sergilenmek zorunda kalınmıştır. 17 Ağustos 1999 İstanbul depremine kadar bu düzende devam eden müze, depremde hiçbir hasar görmemiştir. Ağır hasar gören Eczacılık Fakültesi binaları güçlendirme için boşaltıl- rken, müzenin eşyaları ambalajlanarak arşiv binasında depolanmıştır.

A blok yani Keçecizade Fuat Paşa Konağı'nın restorasyon çalışmaları 2005 yılında başlamış ve 2010'da tamamlanabilmiştir. Birinci katta Dekanlık yanındaki iki salon, müze için ayrılmıştır. Müzenin eşyaları 11 yıl süren depolama sırasında arşiv bina- sının olumsuz şartlarından büyük ölçüde etkilenmiş ve hasar görmüştür. Salonlar müze olabilecek hale getirilmiş (tavan, avizeler, perdeler, kameralar), hasar gören dolaplar restore edilmiş ve yeni teşhir vitrinleri alınmıştır.²

Türk Eczacılık Tarihi Müzesi 6 Haziran 2012'de gerçekleştirilen 10. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısında yeniden kapılarını açmıştır. Türkiye'de eczacılığın ve eczacılık eğitiminin tarihini barındıran bu müze sadece gezilecek bir müze değil aynı zaman- da bir araştırma kaynağıdır.

Müzedeki Bulunan Eşyalar

Topkapı Sarayı Enderun Eczahanesi (Pharmacie Impériale)

1962'de Topkapı Sarayı Enderun Eczahanesine ait bir kısım malzeme Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Hayrullah Örs tarafından Türk Eczacılık Müzesinin inkişafı için İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesine devredilmiştir. Bugün müzede sergilenen bu malzeme şunlardan oluşmaktadır: şiddetli zehirler dolabı, ayrı bulundurulacak ilaçlar dolabı, porselen ilaç kavanozları, cam ilaç şişeleri, drog kutuları, üzerinde "Pharmacie Impériale" etiketi bulunan bazı ilaçlar.

1

2

3

Porselen İlaç Kavanozları

İnsanlar yüzyıllardan beri bitkisel drogları ve ilaçları saklamak için topraktan, ağaçtan, fildişinden, mermerden, camdan, porselenden yapılmış çeşitli kaplar kullanmışlardır. Porselen atölyeleri eczacılar için değişik şekillerde ilaç kavanozları imal etmişlerdir. Bu kavanozlar aynı zamanda eczanelerin bir süsünü oluşturmuştur. Avrupa'da bazı ünlü eczaneler ve hastaneler kendileri için özel kavanozlar yaptırmışlardır. Üzerinde çoğunlukla bitkisel drog veya galenik preparatın adını taşıyan ve kullanılış amacına göre değişik şekillerde olan bu kavanozlar başlıca 4 tiptedir:

Albarello (Silindir kavanoz): İslam dünyasından gelen en eski kavanoz tipidir. Bitkisel drog veya yağlar, macunlar gibi yumuşak ilaç şekillerini koymak için kullanılmıştır.

Top kavanoz: 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve her türlü karışım, balsam, pomad, opiat veya macun koymak için kullanılmıştır.

1 Enderun Eczahanesi'nde ayrı bulundurulacak ilaçların koyulduğu dolap.

2 Enderun Eczahanesi'nde zehirli ilaçların koyulduğu dolap.

3 Enderun Eczahanesi'nde kullanılan ilaç şişeleri, ampuller ve ilk Türk müstahzarlarından örnekler.

4 Eczacılıkta kullanılan kavanoz tipleri: Top Kavanoz, İbrik, Şişe ve Albarello (silindir kavanoz).

5 Enderun Eczahanesi porselen kavanozları koleksiyonu.

6 Hüsnü Arsan porselen kavanozları koleksiyonu.

7 Öztürk Eczahanesi porselen kavanozları ve şişeleri.

4

5

6

7

İbrik: Ortaçağdan beri yapılmaktadır. Eczacıların vitrinlerine koymalarına izin verilen tek kavanoz tipidir. Genellikle 1 ile 3,5 litre alabilen hacimde olup şurup ve yağlar için kullanılmıştır. Gövdesi yuvarlak veya yumurtamsı, sapı yuvarlak ve dar veya düz ve geniştir.

Şişe: Uzun boyunlu porselen şişeler distile su veya likörler gibi sıvı ilaçlar koymak için kullanılmıştır.

Osmanlı dönemi eczaneleri porselen ilaç kavanozlarını Avrupa'dan getirmişlerdir. Bugüne kadar Türkiye'de sadece silindir biçiminde albarello tipi kavanoz bulunmuştur. Kavanozların altında genellikle imalatçının adı veya işareti bulunmaktadır.

Türk Eczacılık Tarihi Müzesi'nde aşağıdaki koleksiyonlar sergilenmektedir.

Enderun Eczahanesi koleksiyonu: 1962'de müzeye devredilen Enderun Eczahanesine ait porselen kavanozların altında "Gosse-Paris" damgası bulunmaktadır.

Pertev Eczahanesi koleksiyonu: Ecz. Ethem Pertev Bey'in eczanesine ait kavanozlar, müzeye oğlu Pertev Ethem tarafından hediye edilmiş olup üstünde drog isimleri yazmakta ve altında "Vignier-Paris" damgası bulunmaktadır.

Öztürk Eczahanesi koleksiyonu: Ecz. Şekip Öztürk 1960'da Fatih'te eczanesini açarken bu kavanozları Della Sudda ailesinin son varisinden satın almıştır. Üzerinde drog isimleri yazan bu kavanozlar bu satırların yazarı tarafından 1972-1976 yıllarında Öztürk Eczanesinde stajını yaparken kullanılmıştır.

Ecz. Hüsnü Arsan koleksiyonu: 1922'de Eczacı Mektebini bitiren ve Türk İlaç Endüstrisinin öncülerinden olan Ecz. Hüseyin Hüsnü Arsan'a ait kavanozlar, kızları Ecz. Tülay Arsan ve Füsün Arsan tarafından müzemize hediye edilmiştir.

Pasteur Eczahanesi.

Pasteur Eczahanesi

Fener semtinde 1860 yıllarında kurulduğu tahmin edilen eczanenin ilk sahibi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen en eski sahibi Ecz. Vasilios Emiliadis 1901'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eczacı bölümünü bitirmiştir. Eczanenin ilk Türk sahibi Ecz. Hilmi Gürsoy (1922-1960) 1946'da eczaneyi Ecz. V. Emilyadis'ten devren satın alarak ismini "Fener Eczanesi" olarak değiştirmiştir. Eczaneyi 1948'de devren alan Ecz. Gülseren Sipahioğlu da 1971'de Ecz. Ayla Aktan'a

devretmiştir. Eczanenin Fransa'da yapıldığı söylenen tarihi dolapları 1986'da İstanbul Eczacı Odası tarafından satın alınarak tamir edildikten sonra Şişli'deki Eczacı Odası Toplantı salonuna yerleştirilmiştir. İstanbul Eczacı Odası Şişli'den Mecidiyeköy'e taşınırken dolaplar depoya kaldırılmıştır. Prof. Dr. Hakan Berkkan dekanlığı sırasında bu tarihi dolapları restore ettirerek İstanbul Eczacılık Fakültesi C blok girişine bir vitrin arkasına yerleştirmiştir. 1999 depreminden sonra arşive taşınan ve 10 yıl bu rutubetli ortamda saklanan dolaplar çok büyük hasar görmüştür. Bu tarihi dolaplar 2010 yılında restore edilmiştir.³

İstikamet Eczahanesi.

İstikamet Eczahanesi

1896'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eczacılık bölümünden mezun olan Hasan Rauf (Görgülü), 1900'de Divanyolu'nda İstikamet Eczahanesini açmıştır. Eczanenin bulunduğu binanın yıkılması üzerine eczane Çemberlitaş Yeniçeriler caddesine taşınmıştır. Osmanlı döneminde ilk zerk çözeltileri ve tıbbi komprimeler bu eczanede yapılmıştır. 1924'de kurulan "Türkiye Eczacıları Cemiyeti"nin yönetim kurulu bir süre bu eczanede toplanmıştır.

Hasan Rauf Bey'den sonra bir süre eczaneyi idare eden Ecz. Mustafa Nahid Bey daha sonra eczaneyi Ecz. Selim Sırrı (Sırrı Rasim Aktulga) Bey'e devren satmıştır. Ecz. Sırrı Rasim Aktulga (1901-1979) eczaneyi, 1962'de Peykhane caddesine taşımıştır.

Eczanenin idaresi Ecz. S. R. Aktulga'nın vefatından sonra küçük oğlu Ecz. Erol Aktulga'ya, onun vefatından sonra da büyük oğlu Ecz. Oğuz Aktulga'ya geçmiştir. 1986'da tasfiye edilen eczanenin dolapları Eczacılık Fakültesi Dekanlığınca Müze için satın alınmıştır. Bir süre Eczacılık Fakültesi D blok birinci katta sergilenen eczane daha sonra C blok girişinde bir vitrin arkasında sergilenmeye başlamıştır. 1999 depreminden sonra arşive taşınan ve 10 yıl bu rutubetli ortamda saklanan dolaplar çok büyük hasar görmüştür. Bu tarihi dolaplar 2010 yılında restore edilmiştir.⁴

Kitaplar

Müzenin zengin kitap koleksiyonunda Türk eczacılarının Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kullandıkları farmakopeler, formüllerler ve ders kitaplarının yanı sıra tıp kitapları da bulunmaktadır. Yaptığımız istatistiksel çalışmada kitapların %77,8'inin Osmanlıca, %8,1'inin Türkçe ve geri kalanının çeşitli dillerde (İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Ermenice, Rumca) olduğu saptanmıştır. Müze yeniden kurulurken Farmakognozi Anabilim Dalı Kütüphanesindeki 1940 öncesine ait kitaplar müzeye devredilmiş, ancak henüz tasnifi yapılmamıştır.

1

2

Diplomalar

Türkiye'de eczacılık eğitiminin çeşitli dönemlerine ait diplomalar müze koleksiyonunda yer almaktadır.

Tabelalar

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesinin kökeni 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane içinde açılan eczacı sınıfına dayanmaktadır. Bu nedenle Fakültenin giriş kapısı üzerinde 1839 tarihi yazmaktadır. Mektebin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki çeşitli tabelaları müzede sergilenmektedir.

İlaçlar

Osmanlı dönemi eczanelerinde ilaçlar hekim reçetesine göre ve her hasta için özel olarak hazırlanıyordu. Zamanla Avrupadan müstahzar ilaçlar getirilip satılmaya başlandı. Müstahzar ilaçlara artan ilgi üzerine Türk eczacılar da eczanelerinin laboratuvarında benzer ilaçlar üretmeye başladılar. Eczane laboratuvarları yetersiz kalınca da imalathaneler kurulmaya başlandı. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde gerek Türkiye'de üretilen gerek Avrupadan getirilerek eczanelerde satılan çok sayıda ilaç müzede bulunmaktadır. Bu koleksiyon üzerinde yapılacak bir araştırmanın, İlaç Endüstrimizin geçmişine ışık tutacağına inanıyoruz.

3

1 Tabela ve diplomalar.

2 Tabelalar.

3 Seyahat için ilaç çantası.

İlaç Yapımında Kullanılan Malzeme

Eskiden eczacıların ilaç yapımında kullandıkları, ama bugünkü eczacıların adını bile bilmediği, pilül tahtası, ovül kalıbı, süppozituar kalıbı, kaşetör gibi çok sayıda tarihi malzeme müzede sergilenmektedir.

Dipnotlar

- 1 Sadrazam Dr. Keçecizade Mehmet Fuat Paşa, 1815'de İstanbul'da doğdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli devlet adamlarından biridir. Hariciye nazırlığı ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. Siyasi ve diplomatik manevralardaki ustalığı, pratik zekâsı, nüktedan yapısı ve mert kişiliğiyle tanınmıştır.
- 2 Söz konusu restorasyon çalışması ve vitrin yenilemeleri Selçuk Ecza Deposu sponsorluğuyla gerçekleştirilmiştir.
- 3 Söz konusu restorasyon çalışması Selçuk Ecza Deposu sponsorluğuyla gerçekleştirilmiştir.
- 4 Selçuk Ecza Deposu tarafından restore edilmiştir.

Kaynakça

- Baytop Turhan, *Eczahane'den Eczane'ye*, İstanbul 1995.
- , *Türk Eczacılık Tarihi*, 2. Baskı (Ed. Afife Mat) İstanbul 2001.
- , *İstanbul Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi*, İstanbul 1984.
- , "Türkiyede Eczacılık Tarihi Müzeleri", *Acta Turcica Historiae Medicinae*, VI : 49, 2000.
- , "Kurtarılan İki Eczane", *Eczacı Dergisi*, S. 9, (Temmuz 1987).
- , Sandalcı M, "250 Yıllık Bir İstanbul Eczanesi", *Eczacılık Tarihi Araştırmaları VI. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, İstanbul 5-7 Haziran 2002, (Ed. Afife Mat), İstanbul 2003.
- Mat Afife, "Osmanlı Döneminde Türkiyede Kullanılan Porselen İlaç Kavanozları", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri 4-5 Haziran 1998*, (Ed. Emre Dölen), İstanbul 2000, s. 383-386.
- , "Türk Eczacılık Tarihi Müzesi", *X. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, 6-8 Haziran 2012, İstanbul 2012.
- , Tekiner H, "A Statistical Evaluation of the Books Registered in the Turkish History Pharmacy Museum", *40. International Congress for the History of Pharmacy*, Berlin (September 2011).
- Fotoğraflar Hakan Can tarafından çekilmiştir.

Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ndeki Kutsal Kent Tasvirleri

Zübeyde Cihan Özsayiner*

Kutsal kentlerle ilgili eserlerin yazılıp resimlendirilmesi ilk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmaya başlanmıştır. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman, kutsal kentlerdeki imar hareketlerini başlatan ilk Osmanlı padişahıdır. Bu işlerin yapılması hakkında müftü Ebus-suûd Efendi'den fetva almıştır. Kudüs'ün surlarını onartmış, Kubbetüs-sahrâ'yı çinilerle bezemiştir. Mekke'de Kâbe'yi onartmış, Mescid-i Haram'da dört mezhep için (Hanefî, Şâfi, Malikî ve Hanbelî mezhepleri) dört medrese kurdurmuş, Osmanlı medreseleri usulüne göre, talebe ve mu'îd tayin ettirmiştir. Hz. Peygamber'in zevcesi Hazret-i Hatice'nin, önce mescide dönüştürülen evini tamir ettirerek, üzerine bir kubbe yaptırmıştır. Mekke'nin en büyük ihtiyacı olan suyolları için tahsisat ayırtmış, yeni suyolları ve bunların toplanacağı havuzlar, çeşmeler yaptırmıştır. Kâbe örtüleri için, vaktiyle Mısır sultanları tarafından kurulan vakıflara, yenilerini ilave etmiştir. Kanuni, Mısır'da birçok köyü para ile satın almak suretiyle vakıf haline getirip, gelirlerini Mekke ve Medine'ye vakfetmiştir.

Kutsal kent tasvirleri, Hac töre ve yöntemlerini, Mekke ve Medine şehirlerinin özelliklerini anlatan, mesnevi tarzında, manzum, mensur yazılmış eserlerde veya *Hac Vekâletnâmesi* olarak düzenlenmiş, rulo şeklinde eserlerde yer almaktadır. Kutsal kent tasvirleri, İslam dini tasvirciliğinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Osmanlı tasvirciliğine özgü olan bu tür çalışmalarda, özellikle Mekke ve Medine kentleri ve bunların civarındaki kutsal yöreler, insan figürüne yer vermeden tasvir edilirler. Tasvirlerin üzerine, genellikle tasvir edilenlerin isimleri de yazılmıştır.

Böyle bir tasvir türünün öncülüğünü, Kanuni Sultan Süleyman döneminin mu-savviri ve aynı zamanda bir ilim adamı olan Matrakçı Nasuh'un yaptığı söylenebilir. Onun yazıp, resimlediği *Mecmûa-i Menâzil* (İ.Ü.K. T. 5964) adlı eserde, kutsal kent ve yörelerin tasvirleri yer almaktadır.

Muhyi Lârî'nin, 1540 tarihli *Fütühü'l-Harameyn* isimli Farsça eserinde (TSM. No: R. 917), 1540-45 tarihli, *Şerh-i Şeceretü'l-imân ve İhyâü'l-hacc kurretü'l-uyûn* (TSM. No: A. 3547) isimli eserinde, 17. yüzyılın başlarına tarihlenen, Muhammed el Yemenî'nin *Fezâil-i Mekke ve Medîne* isimli Türkçe eserinde (TSM. EH. 1424),

Stefano Ussi,
Sürre Alayı, detay,
Milli Saraylar Koleksiyonu.

* Dr., Sanat Tarihi Uzmanı, Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürü.

Muhammed bin Mesud bin Muhammed Said Paşa en-Nakşibendî el-Murâdî'nin 19. yüzyıl başına tarihlenen *Nebzetü'l-menâsik* isimli Arapça ve Türkçe eserinde (TSM. No: H. 116), 19. yüzyıl başına tarihlenen *Mecmûa-i Sûre ve Ed'îye* isimli eserde (TSM. MR. 275) kutsal kent ve yörelerin tasvirleri görülmektedir.¹ Aynı tasvirlere, *Delâilü'l-hayrât* yazmalarında ve *Hac Vekâletnâmesi* denilen eserlerde de rastlanmaktadır. Saray koleksiyonunda bulunan, Ahmed bin Abdullah tarafından yazılan, en erken tarihli (H. 1120/M. 1708) *Delâilü'l-hayrât*'ta (TSM. No. 1018) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed adına M. 1544-45 tarihinde düzenlenen, Kâtib Muhammed Ebû Fadl Sincârî tarafından yazılan *Hac Vekâletnâmesi*'nde de kutsal kent tasvirleri yer almaktadır. Kutsal kent tasvirleri, tasvir ettikleri şehirleri ve çevrelerini topografyaları ile belgelemekle birlikte, "hac rehberi" olma özelliğini de taşırlar.²

Bu araştırmada, dünyada ve Türkiye'de tek olan "Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Koleksiyonunda" yer alan Mekke, Medine, Arafat, Mînâ, Müzdelife'yi tasvir eden eserler üzerinde durulacaktır. Buna göre;

Resim 1'de, resmin altında ortada, ta'lik hat ile: "Hacıların Arafat'tan avdetle, Müzdelife ve Mînâ şehirlerinde buldukları manzara umumisi resmidir." yazılıdır. Sağda "Cebel-i Kureyş", solda "Cebel-i İbrâhim", ortada küçük bir tepelik halinde, "Cebel-i Arafat" ile Arafat Dağı'nın güneyinde bulunan yolun sağ ve solunda çoğunluğu beyaz renkli olan çadırlar yer alır. Bu çadırların arasında, açık yeşil renkli ve mavi renkli çadırlar görülür. Burada, toprak ve kuyular bulunur. Kuyuların altında "su membaı" yazılıdır. Daha aşağıda solda, taşlarla çevrili bölümde, "kurban kesilen mahal" denilen kısım bulunur. Bunun karşısında sağda, etrafı duvarlarla çevrili, iki katlı, üzerinde bayrak dalgalanan "hac dairesi" denilen bir yapı yer alır. Biraz daha aşağıda sağda, "Mescid-i İbrâhim (a.s)" denilen, etrafı revaklı avlu ile çevrili, iki

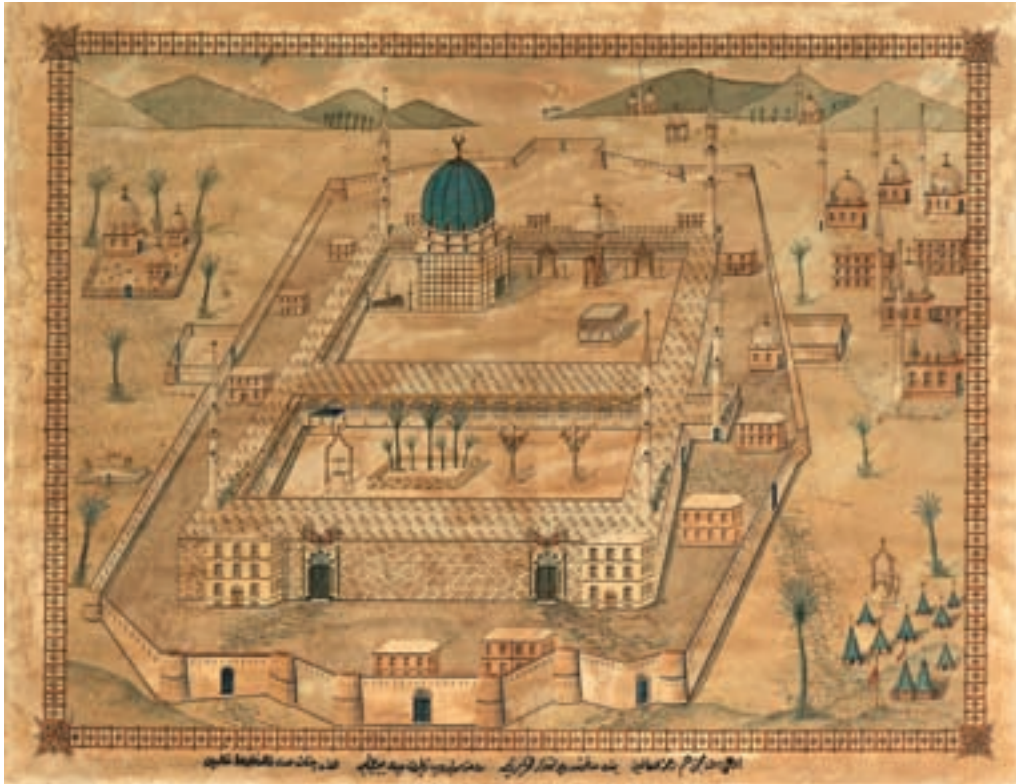
1 El-Hac Mehmed Firâkî,
Mînâ, Müzdelife, Arafat
Minyatürü,
fi 25 Ramazan 1331,
30.5 x 45 cm.,
Env. No. 1491.

minareli yapı ile aşağıda yolun sağ ve solunda, “Minâ şehri” yer alır. Ev topluluklarının sağında, “İnnâ enzelnâ suresinin nazil olduğu mahal” belirtilmiştir. “Kurban kesme mahallinin” altında, çatılı, tek minareli bir mescit bulunur. Evlerin damları düz olup, çatısızdır.

Minyatürün sağında rik'a hattı ile yazılan kısımda, minyatürle ilgili olarak: “Cebel-i Kureyş”te büyük taşın olduğu yerde bulunan namazgâhta, Peygamberimiz Hazret-i Fahr-i Âlem, (s.a) Efendimiz Hazretleri, burada namaz kılmaktalar iken, dağın tepesinde toplanan düşman tarafından, Hazret-i Resul-i Ekrem Efendimize zarar vermek üzere, büyük taş yuvarlamalarına rağmen, Allah tarafından dağın etrafına iki küçük taş koyulduğu, bırakılmakta olan büyük taşın karşısına çıkan bu taşların, Hazret-i Fahri Âlem Efendimizi muhafaza ettiği” anlatılmaktadır. Sağda Cebel-i Kureyş'in altında, üzerinde “büyük taş tarifi” aşağıda yazılmıştır: yazılı büyük taş, altında iki küçük taş yer alır. Birinde küçük taş, diğerinde kaza yazılıdır. Bunun ortasında, Peygamber Namazgâhı yazılı kısım bulunur. Solda “Cebel-i İbrâhim” resmi görülür. Mahall-i Hazret-i İbrâhim (a.s) oğlu Hazret-i İsmail'i kurban etmek için bıçağı taşa çarptığında, iki parça olan taştır. Cebel-i İbrâhim'in altında, etrafı yüksek dağlarla çevrili, ortasında ikiye ayrılmış taş yer alır. Burada “kesik taş”, altında; “kurban mahali, Hazret-i İsmail (a.s)” yazılıdır.³

Resim 2'de, en üstte, sağ ve solda, dağ sıraları yer alır. Sağdaki dağ sıralarının önünde, iki kubbeli ve tek minareli “Makâm-ı Hazret-i Hamza”, daha önde sağda, tek minareli ve tek kubbeli “Mescid-i Kubâ” yer alır. Minyatürdeki yazılar, zamanın getirdiği dış etkenler nedeni ile silikleşmiştir. Mescid-i Hz. Hamza ile Mescid-i Kubâ arasında, tek kubbeli, dört yanı açık bir yapı vardır. Bu “Cuma suresinin nazil olduğu mahaldir.”

2 Mescid-i Nebevî
Minyatürü, 73.5 x 58.5 cm.,
Env. No. 1723.

Sağda, tek kubbeli ve tek minareli olan beş mescit bulunur. “Mescid-i Ömer (r.a)”, “Mescid-i Osman (r.a)” ve “Mescid-i Ali (r.a)” bir arada yer alır. Daha aşağıda ve önde ise, “Mescid-i Ebubekir (r.a)” görülür. Onun önündeki mescidin ismi silik olduğundan okunamamaktadır. Hurma ağaçlarının hemen altında, “Osman kuyusu” bulunur. Bunların önünde, yeşil renkli, bayraklı “Surre-i Hümayûn Çadırları” yer alır. Revaklı avlu kemerleri arasında, kandiller asılıdır. Burada, revakların köşelerine gelen kısımlara 4 minare yerleştirilmiştir. Sağdaki kubbeli mekân, “Kubbe-i Osman (r.a)”dır. Revaklı avlunun solunda, yeşil kubbesi ile “Mescid-i Nebevî” yer alır. Sol tarafta, üç mumlu şamdan ile çevrili, “Hazret-i Fatma’nın Makamı” görülür. Diğer mezarlarda kimlerin bulunduğunu belirten yazılar siliktir, ancak burada Hazret-i Ömer ve Hazret-i Ebubekir’in medfun olduğu bilinmektedir.

Revaklı avlunun önünde, kenarlarında mumlu iki şamdan bulunan, iki ayrı mihrap ve bunların arasında minber yer alır. Sağda, düz çatılı ve kemerli “Müezzin Mahfilî”, bu bölümün hemen yanında ise yine kandiller asılı, revaklı avlu kısmı bulunur. Sağda iki adet sütun vardır. Üzerinde üçlü topu bulunan, gövdesi yivli sütunların, aydınlatma ile ilgili olması muhtemeldir. Solda, “Bağçe-i Resûl Hurma” adı verilen etrafi hurma ağaçları ile çevrili bölüm, solunda da, “Resul” denilen çukurluklu kuyu yer alır. Bu bölüm, iki kapı ile dışarıya açılır. Kapılardan sağdaki: “Bâb-ı Mecîdiye”, soldaki: “Bâb-ı Emânettir.” Revakların dışında, çatılı, iki katlı evler, sağda tek kubbeli, “Türbe-i Bâbüsselâm” ile “Bâb-ı Mecîdiye”nin hemen yanında, üç katlı, çatılı “Mektep” yer alır. Solda ise, üç katlı çatılı, “Medrese-i Mecîdiye” bulunur. Mektep ve Medresenin kapıları üzerinde bayraklar dalgalanmaktadır. Öndeki sağ minare, “Minâre-i Mecîdiye”, soldaki ise, “Minâre-i Süleymâniye” isimlerini taşırlar. Mescid-i Nebevî’nin etrafını, üzerlerinde burçlar olan, sur duvarları çevirir. Önden sura giriş, “Bâbüsselâm” isimli kapı ile yapılır. Sur dışında, solda bir büyük, iki küçük kubbeli, etrafi duvarlarla çevrili yapılar görülür. Bu kısımda hurma ağaçları ile çevrili Makam-ı Mescid-i ... (silik) yer alır. Aşağıda hurma ağaçlarının arasında, iki taşlı, etrafi çevrili ve kapılı “kıbleteyn” bulunmaktadır.

Minyatür, beş kollu yıldızların yer aldığı, geometrik bir cetvel ile çevrilmiştir. En altta, tek sıra halinde, rik’a ile:

“Ol Resûl-i müctebâ, hem rahmeten li’l-âlemîn
Bende medfûndur deyû eflâke fahr eyler zemîn
Ravzasın idüb ziyâret, dedi Cibrîl-i Emîn
Hâzihi cennâti adnin fedhuluhâ hâlidîn” yazılmıştır.

Anlamı:

“O seçkin peygamber, âlemlere de rahmettir.
Ben de yatıyor diye, yer göklere karşı öğünür.
Cebrail, Onun kabrini ziyaret edip dedi ki:
Burası Adn Cennet’idir; ölümsüz olanlar, işte oraya giriniz.”⁴

Resim 3’te Hilve-i Şerifin üst kısmında bulunan muhakkak hat ile yazılmış Bismelenin, sağında Mekke, solunda Medine minyatürü yer alır (Resim 3a -3b).

19. yüzyılda Mekke ve Medine etrafındaki yapılaşmalar, minyatüre de işlenmiştir. Göbek kısmında, nesih yazıların aralarında, birbirinden farklı olarak düzenlenmiş durakların ortasında, ay ve yıldız formunda durak bulunur. Göbek kısmının hilali, sıvama altındır. Yazının etrafı mavi ve altın renkli iki cetvel ile çevrilmiş olup, cetvel dışında bulunan alanlar, altın kullanılarak, kıvrık dallı küçük çiçekçikler, lale, ışınsal rozet motifleri ile rokoko üslubunda bezenmiştir.⁵

3 Hasan Rıza, *Hilye-i Şerif*, H.1305, 25.5 x 16.6 cm., Env. No. 2827.

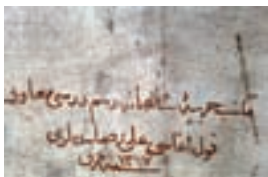
Resim 4'te, en üstte istifli sülüs hat ile, "An Ebî İmâmeti semî'tu min resûlillahi sal-lallahu aleyhi ve sellem, fi yuhattibu hacceti'l-vedâ" (Ebî İmâme, Allah Resulünün veda haccında konuşma yaparken şöyle söylediğini işittim) yazılıdır. Bu bölümün sağında Mekke, solunda Medine minyatürü yer alır. Devamında ise: "Kâle: u'budû rabbeküm, ve sallû hamseküm, ve sümû şehraküm, ve eddû zekâte emvâliküm, ve

4

4 Ali Resmî, Zerendut
teknîğinde sülüs hat levha,
H. 1303, 105 x 121 cm.,
Env. No. 2895.

5 Mekteb-i Harbiye-i
Şâhâne resim dersi
muavini, Kolağası Ali Rıza
bendeleri, Kâbe, H. 1317,
yağlıboya tekniğinde,
116 x 130 cm.,
Env. No. 1698.

5

atî'û izâ emriküm, tedhulû cennete rabbeküm.” (Dedi: Rabbinize ibadet edin, beş vakit namazınızı kılın, farz olan orucunuzu tutun, mallarınızın zekâtını verin, size emrettiğinde ona itaat edin, bütün bunları yaparsanız cennete girersiniz.) yazılıdır. Yazının etrafında altın cetvel yer alır. Cetvelin dışında ise, altın kullanılarak, kıvrık dallar, yapraklar ve çiçeklerden oluşan, rokoko üslubunda bezeme yapılmıştır.⁶

Resim 5'te⁷, ortada Kâbe, solda önde hatim kısmı yer alır. Dört ayrı mezhebe (Malikî, Şâfi, Hanbelî, Hanefî) ayrılan makamlar görülür. Makâm-ı Şâfi'nin önünde, Zemzem Kuyusu yer alır. Kâbe'nin etrafını çeviren kandilli direkler aynen verilmiştir. Minyatürlerde görülen revaklar ve minarelerdeki farklılıklar dikkat çeker. Minareler, klasik formdan uzaklaşmıştır. Revak kemerlerinde kullanılan tuğlalar, bu bölüme hareketlilik kazandırmıştır. Revakların arkasında dini mimari ve yükseltilmiş sivil mimari örnekleri görülür.⁸

Görülüyor ki kutsal kent tasvirleri, yapıldıkları devrin özelliğini yansıtan, rehber özelliği taşıyan, öğretici belgelerdir. Bu gün bu belgelerdeki görüntülerin bulunmaması, ne derece önemli olduklarını ortaya koymaktadır.

Minyatürlerde, perspektif denemelerinin yapıldığı görülür. Minyatürlerle başlayan manzara geleneği, yağlıboya tablolara ve duvar resimlerine kaymış, artık üçüncü boyut denemesi yapılmış, ışık-gölge ve renk değerleri arayışına geçilmiştir. Bundan dolayı, 18. ve 19. yüzyıl minyatürlerindeki gelişmeler, Türk resminde bir geçiş döneminin belirtilerini taşırlar.

Kutsal kent tasvirleri, birçok değişik malzeme üzerinde sevilerek kullanılmıştır. Mevlevî Hattat Ahmed Vesim Paşa (1824-1910) tarafından yazılmış ve İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunan H. 1311 tarihli Kuran-ı Kerim'in, Fatiha sayfasında “Mekke-i Mükerrreme”, Bakara sayfasında “Medine-i Münevvere” minyatürü

6 Mevlevî Hattat Ahmed Vesim Paşa, *Kuran-ı Kerim'in Fatiha sayfasında Mekke-i Mükerrreme, Bakara sayfasında Medine-i Münevvere minyatürü*, H. 1311, İstanbul Deniz Müzesi, Env. No. 17-33-37-01 ve 17-33-37-02.

7

7 Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisi'nin (M. 1515) mihrap duvarında yer alan H. 1138/M. 1725-26 tarihli Mescid-i Haram tasviri.

8 H. 1325/M.1909 tarihli, Hereke seccade de Mekke Mescid-i Haram, Kâbe tasviri.

9 Mekke-i Mükerreme tasviri, 68 x 48.5 cm., Sadberk Hanım Müzesi, Env. No. 11610-İ.1114.

8

9

görülür. Bu minyatürlerin Salih Efendi tarafından yapılmış olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır⁹ (Resim 6).

Dini mimaride Kutsal kent tasvirleri, çini ve kalemîşi tekniği kullanılarak da yapılmıştır. İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nin (M. 1734) batı duvarında¹⁰, Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisi'nin (M. 1515) mihrap duvarında H. 1138/M. 1725-26 tarihli Mescid-i Haram tasviri (Resim 7) yer alır.¹¹

Halı sanatında Kâbe tasviri çok yaygın olmasa da sevilerek kullanılmıştır. Özel bir koleksiyonda bulunan ve V. Mehmed Reşad'ın 1909 tarihinde tahta çıkışı şerefine dokunduğu ileri sürülen, H. 1325/M. 1909 tarihli Hereke seccadede "Mekke", "Mescid-i Haram", "Kâbe" tasviri (Resim 8) yer alır.¹²

Osmanlı işleme sanatında da, kutsal kent tasvirleri görülür. Sadberk Hanım Müzesi'nin, SHM 11610- İ. 1114 envanter numarasına kayıtlı olan, 68 x 48,5 cm. ebadındaki "Mekke-i Mükerrerme" tasviri (Resim 9), Çin iğnesi, gözeme atkı işi, kum iğnesi, sarma gibi işleme teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Hasan Fehmi Paşa Mektebi Muallimelerinden Faize Hanım tarafından, 19. yüzyılda işlenmiştir.¹³

Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Koleksiyonunda bulunan Kutsal kent tasvirleri bağlamında sınırlı olarak yapılan bu çalışma ile ulaşılamayan farklı kaynakların varlığı ortaya çıkarılmıştır. Tüm kaynakların toplandığı bir araştırmanın yayınlanması için çalışmalarımız devam etmektedir.

Dipnotlar

- 1 Zeren Tanındı, "İslam Resminde Kutsal Kent ve Yöre Tasvirleri", *Journal of Turkish Studies* 7, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, c. II, 1983, s: 407- 411; Münir Atalar, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/774/9889.pdf>, *Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler* s. 287- 292.
- 2 Zeren Tanındı, "Resimli Bir Hac Vekâletnamesi", *Sanat Dünyamız*, S. 28, İstanbul 1983, s. 25; Şule Aksoy, Rachel Milstein, *A Collection of Thirteenth- Century Illustrated Hajj Certificates*, M. Uğur Derman Armağanı, İstanbul 2000, s. 130.
- 3 Zübeyde Cihan Özsayiner, "Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde ki Kutsal Kent Tasvirleri", *Antik Dekor Dergisi*, S. 84, İstanbul (Eylül Ekim 2004), s. 96-102.
- 4 Zübeyde Cihan Özsayiner, *Miras: Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Koleksiyonu'ndan Seçmeler*, İstanbul 2010, s. 127.
- 5 Zübeyde Cihan Özsayiner, *Miras...*, s. 108.
- 6 Zübeyde Cihan Özsayiner, *Miras...*, s. 112.
- 7 Hoca Ali Rıza Bey (1858-1930)'in Almanya'ya gitmeden önce, Bahriye Mektebi'nde resim hocalığı yaptığını bilinmektedir.
- 8 Zübeyde Cihan Özsayiner, "Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisindeki Kâbe Tasvirli Çini Pano Bağlamında Kâbe Tasvirleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (7 - 9 Mayıs 2004)*, İstanbul (Aralık 2004), s. 84-89.
- 9 Arslan Terzioğlu, "Ahmet Vesim Paşa", *Antik Dekor Dergisi*, S. 3, İstanbul 1989, s. 95.
- 10 Zeki Sönmez, *Osmanlı da Çini ve Seramik Öyküsü*, İstanbul tarihsiz, s. 215.
- 11 Gönül Cantay, "Cezri Kasım Paşa Külliyesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 11 - 13 Mayıs 2001, İstanbul (Mayıs 2002), s. 120.
- 12 Aysen Aldoğan, "Kabe Tasvirli Osmanlı Seccadeleri", *Antik Dekor Dergisi*, S. 42, İstanbul 1997, s. 164.
- 13 Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Osmanlı İşlemeleri El Emeği Göz Nuru*, İstanbul 2012, s. 320-321.

Tablo Konservasyonunda Yeni Ufuklar “Çin Örneği”

Satberk Banu Çakaloz*

Karmaşık teknolojilerden damıtılan veriler, sanat eserlerini değerlendirmekte tek başlarına yeterli olur mu? Analiz çalışmalarından alacağımız sonuçlar konservasyon yaklaşımlarımızı ve sanat tarihimizi yeni bir mercekte değerlendirmemize olanak tanır mı? Sanat eserleri üzerinde konservatörlerin, sanat tarihçilerinin, kimyagerlerin ve diğer disiplinlerden insanların bir araya gelip fikirler üretmesi mümkün müdür?

Sanat eserleri özgün ve karmaşık kurulumlardır. Bu nedenle konservatörlerin çalışmalarını stereotipi yaklaşımlar üzerinden şekillendirmeleri düşünülemez. Günümüzün teknolojik imkânları artık klasik gözlemlerle asla fark edemeyeceğimiz, mikron ölçeğine varan özgünlüklerin anlamlandırılmasında ve doğru konservasyon yöntemlerinin belirlenmesinde yardımcı oluyor. Analizlerden edinilen verilerin disiplinler arası çözümlenmeleri ise eserlerin tasarım ve teorik değerleri açısından korunmasını ve hepsinden önemlisi tarihle ilgili bir gerçeklik hissinin kurgulanmasını sağlıyor.

19. yüzyılda yaşanan sanayileşme ile dünya sathına daha önce görülmemiş ölçekte ve çeşitlilikte ürün sunuldu. İngiltere, Çin, Hindistan ve Amerika ile ticaret yelkenli ve buharlı gemilerle hız kazandıkça; afyon, çay, altın ve buna benzer değerli ticaret malları denizler yoluyla yeryüzüne dağıldı.

Makineleşme, üretim hızını ve kapasitesini artırarak maliyetleri düşürdü ve yeni ürünlerin daha geniş insan kitleleriyle buluşmasına olanak sağladı. Üretimler yaşam pratiklerine katıldıkça, kullanıcıya ve kullanım alanına göre yeni biçimler aldı ve bir anlamda tüketimlerdeki özgünlükler üzerinden yeniden anlamlandılar. Tüm bu devinim, her alanı olduğu kadar sanatçının atölyesini ve yaratım süreçlerini de yeni baştan şekillendirecekti.

Resim sanatını derinden etkileyen ve rotasını değiştirmesine neden olan en güçlü değişim 19. yüzyılın ilk yarısında fotoğraf makinesinin icadıyla yaşandı. Ancak fotoğraf makinesiyle birlikte bahsi pek az geçen bir buluş daha vardı ki sanat üretimine daha önce hiç görülmemiş bir manevra kabiliyeti kazandıracaktı. Bu yenilik tüp boya teknolojisidir.

* Tablo Restoratörü, Milli Saraylar.

1 Anonim, Çin Ticaret resim ekolü.

2 Çinli ressam atölyesinde çalışırken, 19. yüzyıla ait bir gravürden.

“Portatif katlanabilir boya tüpleri sanatçıların çalışma yöntemlerini değiştirecek bir icat olarak 1841 yılında bulundu ve 1842 yılında Winsor & Newton markası altında satışa sunulmaya başlandı.”¹ Bu önemli buluşun ardından sanatçılar artık malzemelerinde belli bir konfor yaşamaya başladılar, taşınabilir tüp boyalar, onlara atölyelerinden çıkıp birebir doğadan yağlıboya resimler yapma fırsatını tanıdı ve malzemede yaşanan bu portatifleşme ile Avrupa’da Empresyonist sanat akımı tetiklendi.

Batılı ve Doğulu ressamlar 19. yüzyılda ivmelenen dönüşüm sürecinde farklı tecrübeler yaşadılar. Avrupalı çağdaşları tüp boya teknolojisiyle empresyonizm serüvenine başlarken, Doğulu ressamlar yağlıboya ve tuvalle henüz yeni tanışıyor. Doğulu sanatçı için tuvali üç boyutlu plastik bir kabuk gibi kapatan yağlıboya, mürekkep kâğıt ikilisinden oldukça başkacaydı.

Malzemelerin teknikleri, tekniklerinse üslupları ve konuları dönüştüreceğinden hareket edersek, Doğulu ressamların, Batılı resmi öğrenme sürecinde sınavlarını sadece yeni malzemeleriyle değil yeni resim teknikleri, üslupları ve konularında da vermek zorunda kaldıkları söylenebilir.

Doğrusu Çinli ressamın 19. yüzyıla kadar Batılı resimle ilgisi neredeyse hiç yokken, Batılı tarzda resmi öğrenmeye çabalaması yaşam alanında beliren yeni gerekliliklerden kaynaklanıyordu. Çinli sanatçılar bu eserleri aslında çoğunlukla ticari güdülerle yapıyorlardı ve resimler Batılı müşteriler için üretilmiş bir nevi hediyelik eşya kategorisindeydi. Öyle ki bu resimler günümüzde “Çin Ticaret Resimleri” olarak anılırlar. Bunun en önemli nedeni eserlerin tamamen Batılı müşterilerin zevkleri doğrultusunda kurgulanması ve konularda, Batılı ticaret gemilerinin Çin limanlarındaki görünüşleri gibi belli başlı klişelerin dışına taşılmamasıydı. Dışarıdan tamamen ticari görünen bu süreç tali de olsa Doğulu ressamın yeni bir sanat pratiğine geçiş yapmasına ve becerilerini yabancısı olduğu bir alana çekmesine imkân verdi.

3 Anonim, *Kanton Antreposu*, tuval üzerine yağlıboya, 19. yüzyıl.

4 Youqua, *Viktorya Limanı*, tuval üzerine yağlıboya, 1850'ler.

5 Sunqua, *Viktorya Limanı*, tuval üzerine yağlıboya, 19. yüzyıl.

3

4

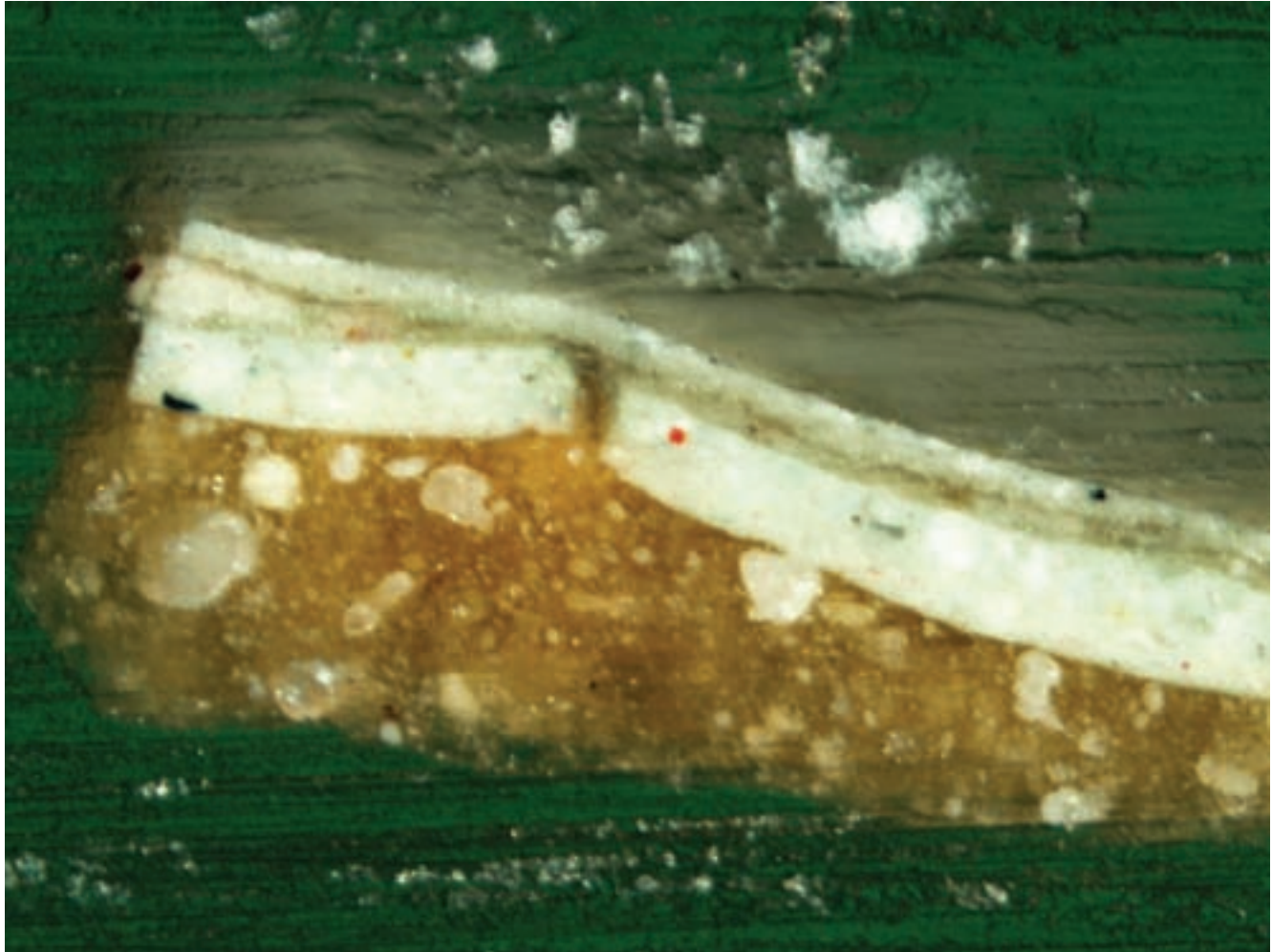
5

19. yüzyıl öncesinde sanatçılar malzemeleri üzerinde kontrol sağlamak için büyük emek harcamak zorundaydılar. Pigmentlerini kendileri hazırlar, yağlarının kuruma sürelerini takip eder, hazırladıkları boya en doğru şekilde nasıl saklayacaklarını bilirlerdi. Tüm bu zorunlulukların sanatçıya getirdiği külfet ancak belli bir geleneğe ve bu gelenek içinde serpilmiş tecrübelerle bağlı kalma yöntemiyle hafifletilebiliyordu. Çinli ressamlar da malzemeyle ilgili acemiliklerden kaynaklanabilecek israfın önüne geçmek için, önceden denenmiş ve sonucu alınmış uygulamalara ve resim geleneklerine yöneldiler. Bu geleneklere yaşadıkları coğrafyadan iki kaynak yoluyla eriştiler, birincisi ülkelerine gelen yabancı ressamlar, ikincisi ise 19. yüzyıl ve öncesinde Avrupalı ressamlarca kaleme alınmış sanatçı el kitapları/manüelleriydi.

Çinli ressamların resim teknikleri mikroskop altına yatırıldığında, konularında olduğu gibi malzeme ve tekniklerinde de belli bir klişeye sıkı sıkıya bağlı kalarak çalıştıkları, eserlerinin teknik kurulumlarında da âdeta kopyalanmışçasına ortak bir öğretinin izi gözlemlenir.

Bazı 19. yüzyıl el kitapçıklarındaki önerilerle örtüşür nitelikte Çinli ressam tuvalini önce kurşun beyazı ve yağ karışımı bir malzemeyle mühürlüyor, ardından kurşun beyazı yoğunluklu bir katmanla astarlıyor, bunun üzerine de resimlerinin eskizlerini yapıyordu. Eskizlerini üst katmanlardaki uygulamalardan izole etmek için yağ ya

6 Sunqua'nın resminden alınmış bir numunenin polarize ışık mikroskobu altındaki kesit görünümü.

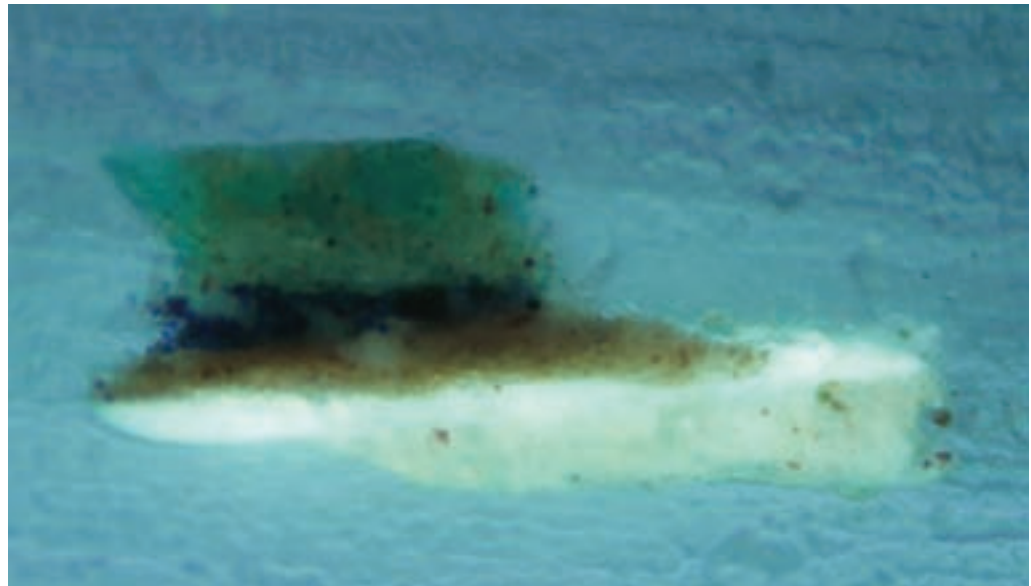
da vernik bazlı ince bir tabakayı yüzeye uyguluyorlar, daha sonra ulaşılmak istenen sonuca göre bu temel katmanlar üzerine nispeten daha ince kesitler halinde uygulanmış boya tabakalarını inşa ediyorlardı.

Çinli ressamın astarlarını 19. yüzyıl tariflerine göre hazırladıkları söylenebilir, çünkü “19. yüzyıla kadar ressamın astarlarını daha koyu renklerden seçerlerdi ve astar renkleri zaman içinde beğeni ve arayışın değişmesiyle yavaş yavaş açıldı.”² Tek başına beyaz renkli astar kullanımı bile aslında bu resimlerin tarihlendirilmesi ve teknik olarak hangi geleneği takip ettiklerini bize gösteriyor.

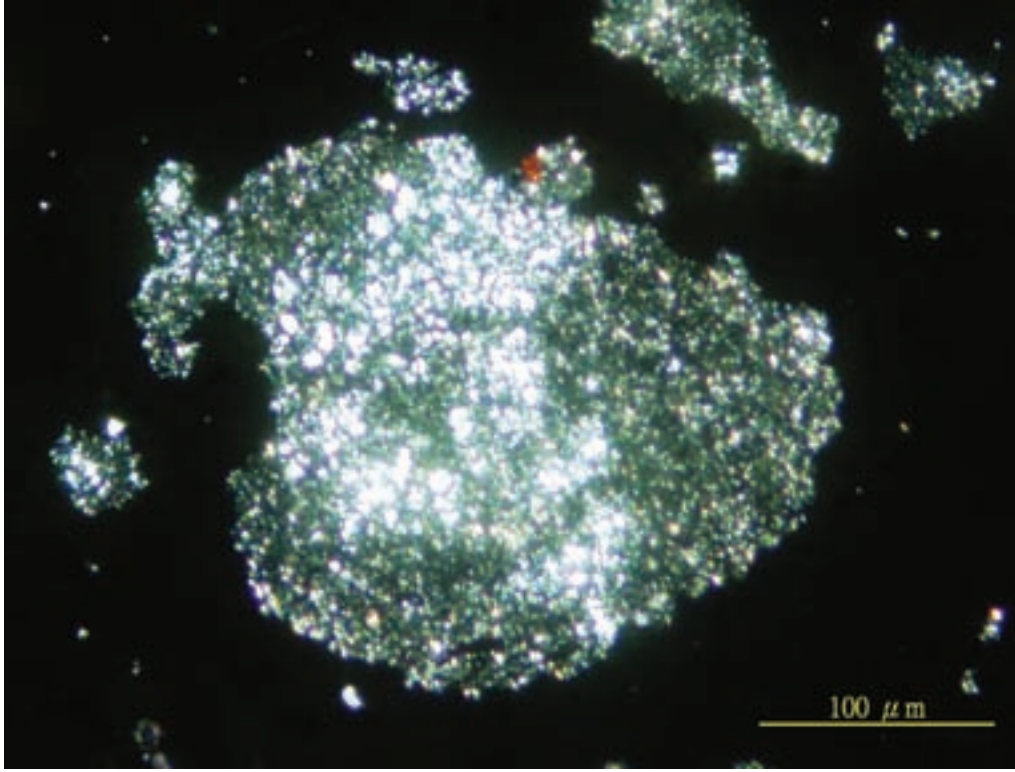
Kesitlerin izinden gitmeye devam edersek Çinli sanatçının resim katmanlarını kalın üzerine ince tabakalar halinde ve belli kuruma süreleri de gözetilerek oluşturduğu açıkça izlenebilir. Bu konuda kesin vurgumuzu dayandırdığımız unsursa boya tabakaları arasında neredeyse hiç kontaminasyon olmaması ve her bir katmanın düzgün ve homojen şeritler şeklinde ilerlemesidir. Tabakalar arasındaki net ayrışma aynı zamanda bu sanatçıların ne kadar didaktik bir titizlikle çalıştıklarına da işaret ediyor.

Çinli ressamın paletinde en fazla yer verdiği pigmentlerden biri kurşun beyazıydı. Kurşun beyazı Avrupa resim geleneğinde özel bir yere sahiptir. Aslında eski ustaların resimleri, güzelliklerinin ve derinliklerinin büyük kısmını bu pigmente borçludurlar. Çünkü kurşun beyazı içine karıştırıldığı yağlarla kimyasal reaksiyonlara girerek zaman geçtikçe saydamlaşır ve birbiri ardına sürülen tabakalar arasında zamanla derinleşen ışık kırılmalarına yol açar.

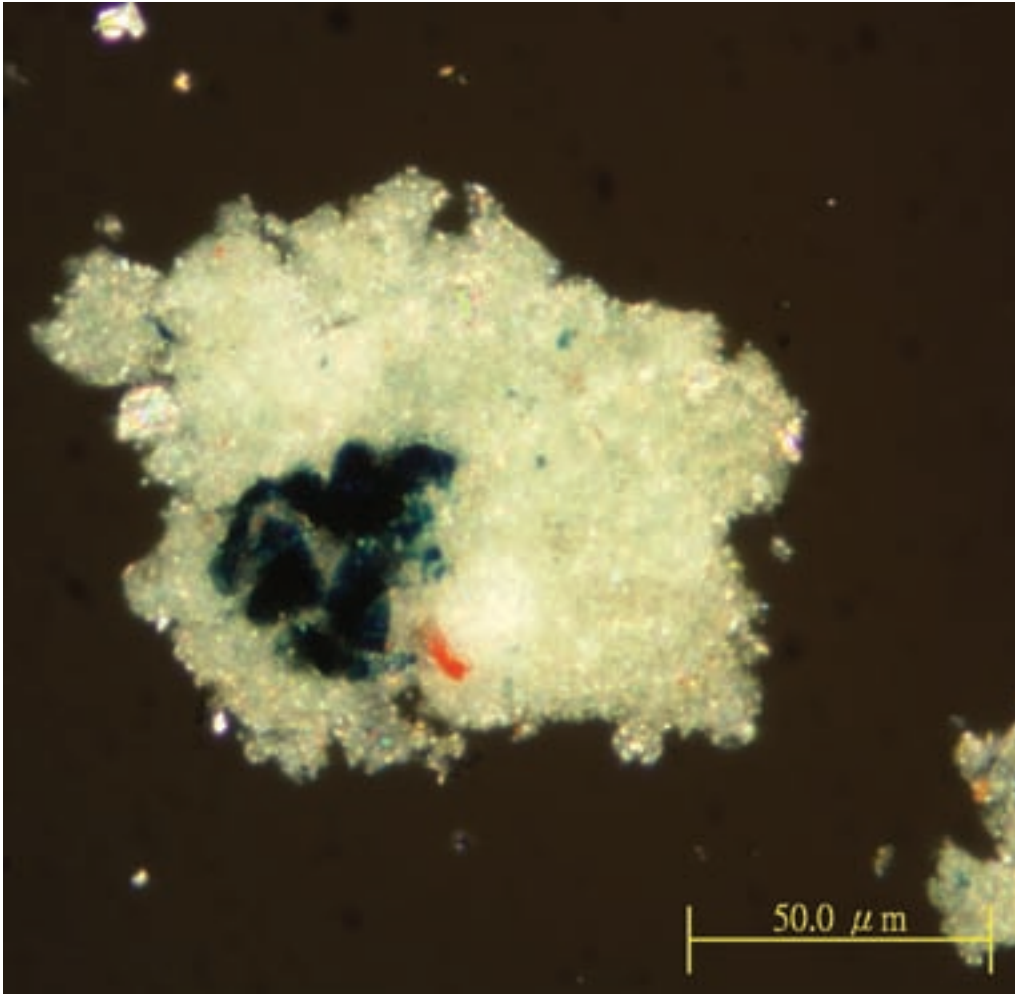
Polarize ışık altında pırıldayan kristalleri, opaklığı, esnekliği ve kapaticılığıyla kurşun beyazı “antik zamanlardan 19. yüzyıla değin Avrupa resim sanatında kullanılmıģ tek beyaz renkti.”³ Eski ustalar bu güçlü ve esnek pigmentin boyadaki çatlama refleksini de engelleyeceğini bilirlerdi bu nedenle astarlarında ona bonkörce yer verdiler. Kurşun beyazı aynı zamanda yağın kuruma sürelerini katalize ettiği için de tercih edildi ve yalnızca bir renk değil aynı zamanda bir kuruma ajanı olarak da malzemelere karıştırıldı. Bu güçlü beyaz, kurşunun insan sağlığına zararlı olduğunun anlaşılmasıyla 19. yüzyıldan itibaren tahtını çinko beyazına devretti.

7 Youqua'nın resminden alınmış numunenin polarize ışık mikroskobu altındaki kesit görünümü.

8 Youqua'nın paletinden pigment numunesi. Polarize ışık mikroskobu altında kurşun beyazı.

9 Sunqua'nın paletinden pigment numunesi. Polarize ışık mikroskobu altında kurşun beyazı ve prusya mavisi.

Çin ticaret resimlerinde sıkça rastlanan bir diğer renk de “Prusya mavisidir.” “Prusya mavisi modern sentetik renklerin en eskisidir. İlk kez 1704’te, Berlin’de bir boya üreticisi olan Diesbach tarafından bulundu. Prusya mavisi transparan bir renk olmakla birlikte da yüksek bir boyama gücüne sahiptir. Tek bir ölçek Prusya mavisi 640 ölçek kurşun beyazıyla karıştırıldığında dahi, mavi tonunu vermeye devam eder.”⁴

Çin ticaret resimlerinde Prusya mavisi ve ultramarinlere astar tabakalarında sıkça rastlanıyordu. Bu pigmentlerin katılmasıyla kurşun beyazı astar tabakalarındaki ham beyazlığın kırılması amaçlanıyordu ve bu uygulama da yine Batı’dan öğrenilmiş yöntemlerden bir diğerydi.

Bu resimlerde rastlanan şaşırtıcı bir başka pigment orpimenttir. “Bu pigment doğuda bir dönem yaygın şekilde kullanılmış ancak hem kaynakları son derece sınırlı, hem de zehirli olduğu için günümüzde tamamen kullanım dışı kalmıştır. Orpiment, sarı arsenik sülfürdür. Aslında pek çok yerde bulunur ancak miktar olarak sınırlıdır. Buna karşın Çin’in Yunnan bölgesinde, yüzlerce tonu ihraç edilmiş orpiment yataklarından bahsedilir.”⁵

Bu malzemeye Çinli ressamın paletinde rastlamak bir yandan beklendik bir yandansa şaşırtıcıdır, çünkü orpimentin Avrupa resim tarihinde neredeyse hiç rastlanmayan bir malzeme olduğu biliniyor. Bu durumda orpiment Çinli sanatçının geleneksel paletinde hali hazırda bulundurduğu ve yağlıboya resim için modifiye ettiği malzemelerden olmalıdır.

Çinli ressamlar ve 19. yüzyıl primitifleri olarak anılan Osmanlı ressamaları arasında kimi paralelliklerden bahsetmek pek de uygunsuz olmaz. İki örnek de Doğulu bir geleneğe bağlı gelişmiş sanat reflekslerini ve el becerilerini 19. yüzyılda yepyeni bir alanda sınıadılar ve Batılı sanat geleneğine geçişte benzer bir acemilik yaşadılar. Resme başlama motivasyonları farklı olsa da, iki grubun ulaştıkları üslup ve konu seçimleri belli yönleriyle son derece benzeşiyordu.

Malzemelerin teknikleri, tekniklerin üslupları ve konuları devindirdiği düşüncesine dönersek, Çin ve Osmanlı arasındaki Batılı resim deneyimi içinde izlediğimiz konu ve üslup benzerliklerinin bizi malzeme ve teknik uygulama yakınlıklarına da

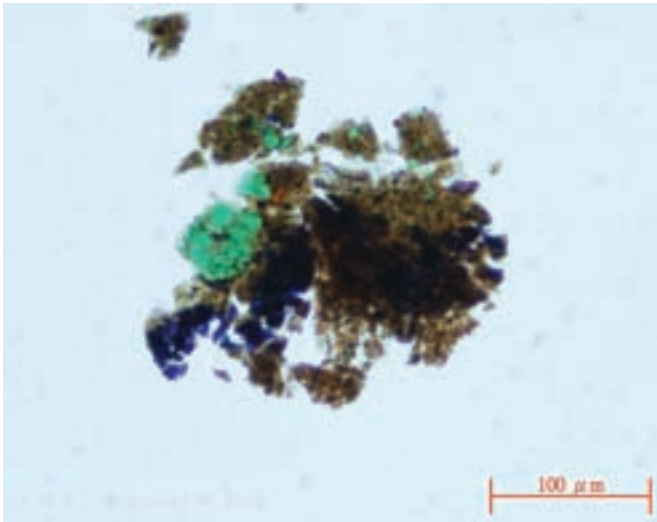
10 Youqua’nın paletinden pigment numunesi.

Polarize ışık mikroskobu altında ultramarin ve malakitler.

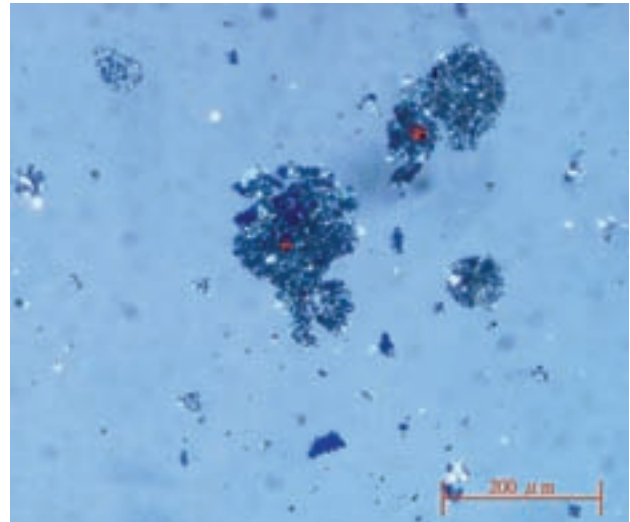
11 Çin Ticaret

Resimlerinden alınmış pigment numunesinin polarize ışık mikroskobu altındaki görünümü.

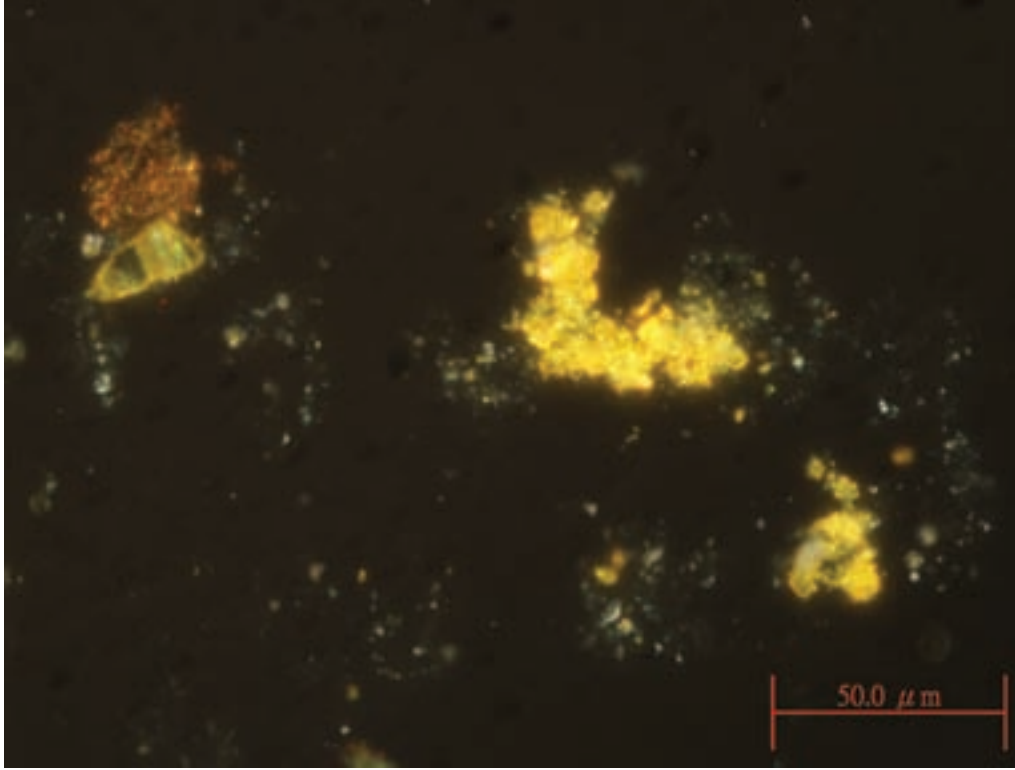
Kurşun beyazı ve ultramarin.

10

11

12

12 Çin Ticaret Resminden alınmış pigment numunesinin polarize ışık mikroskobu altındaki görünümü. Orpiment ve karbon siyahı partikülleri.

taşıyabileceğini öngörebiliriz. Elbette belirgin tespitlerde bulunmak için henüz çok erken. Ancak şurası kesin ki, yapılacak araştırmalar, değişen resim geleneğimizin daha önce hiç görülmemiş bir haritasını çıkarmaya ve 19. yüzyıl Osmanlısında Batılı resim teknikleriyle yaşananları ve yavaş yavaş gelişen kırılmalarla günümüze ulaşan modern resim tarihimizin izini sürmekte bize faydalar sağlayacaktır. Elbette bu araştırmaların bir diğer kolu konservasyon uygulamalarına yönelik karar alma süreçlerinde objektif değerlendirmeler yapmamıza olanak tanıyacaktır.

Şunu unutmamak gerekir ki ham analiz verileri tek başlarına ancak kendi çepçerlerini aydınlatabilir. Topladığımız verileri anlamlandırmak için, onları disiplinler arası kolektif çalışmalarla beslememiz gerekecek. Kurulacak olan bir konservasyon merkezinin insan ve bilgi ortaklıklarıyla büyümesini ve ülkemizde daha önce hiç yapılmamış araştırmalar için bir referans noktası haline gelmesini ümit ediyoruz.

Dipnotlar

- 1 Izzo Francesca Caterina, *20th Century Artists' Oil Paints, A Chemical-Physical Survey*, Università Ca' Foscari Venezia Doktora Tezi, Venedik 2000, s. 19.
- 2 Carlyle, Leslie, *The Artist's Assistant*, Archetype Publications Ltd., London 2001, s. 178, 201.
- 3 Gettens, Rutherford J., Stout, George L., *Painting Materials: A Short Encyclopaedia*, Dover Publications, Inc, 1942, New York, s. 175.
- 4 Gettens, Rutherford J., Stout, George L., *age*, s. 150, 151.
- 5 Gettens, Rutherford J., Stout, George L., *age*, s. 135.

skill of the foot. Beyond 600 yards the competitions lose their military interest. When we get into the region of fancy sights and bottled charges we have overstepped the line which separates military from match shooting. It is important to point this out, because the apparent ease with which these brilliant performances are repeated year after year is apt to mislead men, soldiers included, respecting the practical value of weapons. Within the ordinary limits of firing in earnest, and even to some extent beyond them, the Enfield rifle, especially this year, has acquired itself admirably; and when we consider that our new arm with its excellent ammunition shoots from 10 to 20 per cent. better than the muzzle-loading long Enfield, and from three to four times as quickly, we have little cause for anxiety as to the execution which our army and volunteers would be able to do on actual service.

On the whole the association approximates its prices very fairly between the useful and ornamental firing. Military weapons have quite sufficient opportunities for distinguishing themselves; and the only suggestions on this point which we should be inclined to make are that the military breech-loading competition should next year be largely extended, and, as has been urged by a contemporary, that some prizes should be offered for military weapons being of unknown make.

But the association deserves great credit for never having fallen at the feet of the "small bore" men, nor lost sight of the practical intentions of the competition. That extreme long range shooting should be encouraged in moderation no one can doubt. It not only improves the character of rifle shooting generally, by preventing a standard for men to strive after, but it encourages ingenuity and skill in rifle making. It gives, too, a general interest to the meetings which they might not otherwise possess, and exerts a cohesive force upon the riflemen, sportsmen as well as volunteers, of England. But more important still is the encouragement afforded by these meetings to good military shooting, and the honour in which they raise the average shooting of the country. And this, it is evident from the annual programme of the association, is steadily and honestly kept in view.

The current number of *Macmillan's Magazine* contains some interesting statistics respecting the progress of the National Rifle Association since its formation in 1860. The following figures will serve to indicate its growing prosperity and popularity:—

	No. of Members.	Income.	No. of Prizes.	Value.	No. of Entries for Queen's Prize.	All Entries.
1860.....	1,377	£3,452	67	£3,238	291	1,314
1866.....	4,568	17,713	513	8,384	2,999	17,713

The good which it has done in the direction which we have indicated cannot be estimated or set forth in figures. But it is impossible to doubt that the association has done real service to the military efficiency of this country. How it does it, it is worth people's while to go down and see; when if they are careful to avoid a wet day and a crowded one, they may spend a few hours as pleasantly and rationally as in any place of public resort that we know.

THE SULTAN AND HIS MUSIC.

If there were not more people yesterday at the Crystal Palace than there are usually at the great gatherings which are held there three or four times in the course of every season, there was at least more crashing. Every one wished to get the best possible view of the Sultan from every possible point. Rushes of compact bodies of many thousand persons first in one direction and then in another were constantly taking place, to the detriment of the temper, clothes, and perhaps even the ribs of numbers of well-meaning sightseers. The unswailing, and, under the circumstances, perfectly absurd question of "Why are you pushing?" was being constantly asked, and never, we should think, satisfactorily answered. Then, instead of departing five thousand or so at a time, some after the concert, some after the display of fireworks, leaving only a minority to hurry away by the trains after the fireworks, the greater number remained on this occasion until the last rocket had gone up and the last rocket-stand had fallen. Then trained after trained urged their way to the railway station, the advancing crowd being cut up into so many "portions" by a well-devised system of barriers, which allowed only one portion at a time to enter the railway station. Only a small minority of the visitors could have left the gardens at eleven o'clock—the hour at which the first formal attempt at getting away was made. These were fortunate who reached London soon after midnight, and it was expected that the trains would have to be kept running until two o'clock this morning.

Everything was late yesterday at the Crystal Palace. The commencement of the first part of the concert was fixed for half-past four; the second part was to have begun at a quarter past eight, but did not begin till later. However, by sacrificing the "Sirtap Cep" and the spinning wheel quartet from "Martha" the conductor was able to get the musical entertainment well over by half-past nine, when a general rush and struggle took place in the direction of the galleries, the gardens, and all points from which it was possible to obtain a view of the fireworks. When the display of fireworks had come to an end the Palace was brilliantly illuminated until half-past eleven, after which sufficiently late hour the directors did no more for the entertainment of the public.

One of the great events of the day was the gift made by the Sultan to his entertainers of the sum of £1,000. The Crystal Palace was opened with a variety of objects; but what it really exists by is music. Thus at every festival, at every entertainment to which it is desired to attract large numbers at high prices, the chief, and in the great majority of cases, the only attraction offered is a concert, or the performance of an oratorio. The Crystal Palace is nothing if not musical. Its artistic claims,

such as they are, are entirely in connection with music; and to get a true idea of the magnificence of our Eastern visitors we must remember that the Sultan and the Viceroy of Egypt have, between them, given to the Crystal Palace exactly three times what the British Parliament, after much deliberation and with much grumbling, has agreed to give annually towards the support of a National Musical Academy.

We know nothing about the Viceroy's artistic tastes, beyond the fact that when he heard "Den Giovanni" the other night at Her Majesty's Theatre he did not seem to like it, and went away just as the statue scene ended—that is to say, at the most dramatic point in the opera. But the Sultan is a great musician. He is not only the cause of musical composition in others, but he is himself a composer. He has written a barcarolle. In this little fact we see hope for the East. If the Sultan can write a barcarolle all Turkey may awaken to a new life, and may learn to cultivate arts which the Turks have hitherto spurned, or at least ignored. In writing a barcarolle the Sultan has set a noble example. Hitherto the Turks have not shone as composers. The only musical instruments we have borrowed from them are the drum, the cymbals, and the triangle; and the only musical compositions we have ever exported of them are marches strongly accented, and written in a minor key, with plenty of accompaniments for their national "instruments of percussion." If there is no such thing as Turkish national music, as some have affirmed, there are certainly national Turkish instruments; and if, as Mr. William Chappell theorizes, they are made to suit instruments, not instruments to suit arts, Turkey ought to be rich in melodies for the cymbals and the drum. There are, at all events, plenty of Italian, German, French, and English pieces before which the composer has thought fit to write "Alla Turca." There is something, in short, that by convention passes in Europe for Turkish music, though we much fear that in Turkey itself music is sadly neglected. Indeed, is not one of the great arguments against the Turk derived from the fact that after planting himself and descending four centuries, with or without taking root, in the land which was the cradle of all the arts, he has not acclimated himself, has not become artistic? This argument will be knocked on the head if many Sultans write many barcarolles. The barcarolle composed by "the Sooltan Abd-ool-Asis," as we have now learned to call him, ought to be engraved with diamonds on plates of gold, and the believers in the all-powerful influence of climate ought to pay for the engraving. This work was not, as it certainly ought to have been, performed yesterday at the Crystal Palace, where Margini would have rendered it full justice. For it is not one of those pieces which, like Rousseau's celebrated opera, defy execution. It has been arranged for the full band (perhaps the Sultan Abd-ool-Asis orchestrated it himself), and was played the other day at a concert which his Majesty honoured with his presence. It was amazing the other night at the Royal Italian Opera to hear people express wonder as to whether the illustrious visitor could make anything of "Mazziniello," and more wonder as to why "Mazziniello" rather than any other opera was chosen to set before him. "Mazziniello" contains two of the finest barcarolles ever written; and it was a delicate compliment to present to this most distinguished of amateurs a work which includes the best specimens of that particular form of composition which he himself affects.

With regard to the musical compositions of which the Sultan Abd-ool-Asis has been the cause in others, it is certain that they are at least three in number. First, there is the so-called Turkish National Hymn, which was played yesterday on the arrival of his Majesty at the Crystal Palace, and continued as he was driven through the grounds—so rapidly that he was kept quite beyond the reach of the thousands of eager sight-seers, who performed steeplechases from point to point, but without ever being able to come up with the eminent object of their pursuit. The Turkish National Hymn is less Turkish but more nice than might have been expected. It is the composition of Donizetti, for many years the Sultan's favourite. We speak not of the composer of the "Lucia," but of his brother.

Mr. Costa's hymn, performed at the Royal Italian Opera on the occasion of the State visit, might belong to any country; and we should think that any country seized with a desire to annex it would be allowed to do so.

The "Ode in Honour of his Imperial Majesty Abd-ool-Asis, Sultan of Turkey," composed and written by Zaffinaki Effendi, and set to music by Signor Anfil, is something like Turkish music. You know at once that it is Turkish by the drums in the introduction. Then, forgetting all about the drums, you fancy it is only a polka played far too slowly. Then, however, a few Turkish phrases, genuine Turkish phrases, are heard, and the imaginative believe themselves in Constantinople. Signor Anfil succeeded Donizetti in the position of luncheon to the Sultan, and we hear that the ode performed yesterday is not his first experiment in Turkish or Turkified music. The original poetry of the ode was engraved in Turkish characters in the Crystal Palace programme. It was also printed in Roman letters; and to the reproduction in Roman character, a very spirited, and we hope exact, translation into English was added. We can testify to the fact that the sonorous metre and rich rhyme of the original has been followed in the translation, from which we select the following as a fair specimen of the whole:—

In the garments of thy gladness, why, O London, art thou bright?
As a bride in her apparel, fresh and fair art thou to-night?
Why, O Palace, built of diamond, still with fragrant flowers bedight,
Thy thy doors all flung as mine, fresh and glow with fiery light?
Why do voices make thee tremble—voices of a host of night?
The Sooltan Abd-ool-Asis comes, hail the cause of our delight!

The Swiss Federal Council has decided that its diplomatic representation abroad shall be confined to four Legations—France, Italy, Austria, and Prussia.

Sultan Abdülaziz'in Müzisyen Kişiliğiyle İlgili İngiltere'de Yayınlanmış Bir Makale “Sultan and His Music”

Hikmet Toker*

Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Bestekârlığı ile Alakalı Bazı Anekdotalar

Fransa İmparatoru III. Napolyon, tarafından “Uluslararası Paris Sergisi'nin” açılışına davet edilen Sultan Abdülaziz bu daveti kabul etmiş, bunun üzerine İngiltere Kraliçesi Victoria da padişahı Londra'ya davet etmiştir. Bu davetin de kabul edilmesinin ardından, Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatine çıkmıştır. Osmanlı padişahlarının savaş harici nedenlerle Avrupa'ya yaptıkları ilk seyahat olma özelliğini taşıyan bu yolculukta sultan, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Prusya ve Avusturya'ya da uğramıştır.¹

21 Haziran 1867 sabahı başlayan seyahatin Fransa ayağı 11 Temmuz'da tamamlanmış ve sultan İngiltere'ye hareket etmiştir. 12 Temmuz'da İngiltere'nin Dover Limanı'na ulaşan sultan, törenlerle karşılanmış ve daha evvel Osmanlı hariciyesine bildirilen programa göre İngiltere seyahatine başlamıştır. Bu program mucibince sultan İngiltere'de kaldığı süre içinde bazı müzikal performanslar izlemiştir.² Bu performanslar şunlardır:

1. 13 Temmuz'da sultan onuruna, Buckingham Sarayı'nda kraliyet balosu tertip edilmiştir.
2. 15 Temmuz'da Covent Garden Tiyatro'sunda İtalyan operası tarafından sultan onuruna bir temsil verilmiştir. Bu temsilde İtalyan tiyatrosu şefi Mösyö Kosta'nın padişah onuruna bestelediği bir “ode” ve Auber'in “Masienello” operası sahneye konulmuştur. Mösyö Kosta bu temsilde sahnelediği, kendi bestesi olan “ode” sayesinde sultan tarafından beşinci derece mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir.³
3. 16 Temmuz'da “Crystal Palace'ta” bir konser ve ateş gösterisi izlemiştir. Bu konserde Crystal Palace orkestrası şefi Mösyö Arditi'nin padişah adına bestelediği ode yaklaşık iki bin kişiden oluşan bir koro tarafından seslendirilmiştir.
4. 18 Temmuz'da Lord Mayor tarafından Guild Hall'da sultan onuruna bir opera temsili düzenlenmiştir.
5. 19 Temmuz'da Indian Office'de padişah onuruna bir balo verilmiştir.

* Dr., Müzikolog.

Çevirisini yaptığımız makale sultanın Crystal Palace'ta katıldığı temsilin ardından yayınlanmıştır. Bu yazıda hem Crystal Palace programından hem de sultanın müzisyen kişiliğinden bahsedilmektedir. Bizim bu makaleyi çevirme nedenimiz ise sultanın müzisyen kişiliği hakkında bilgiler vermesidir.

Sultan Abdülaziz hem Türk Musikisi hem de Batı Müziği formlarında eserler vermiş çok yönlü bir müzisyendir. Emre Aracı, sultanın *Invitation A la Valse, La Gondolle Barcarolle, La Harpe Caprice ve Polka* adlı dört eseri olduğunu ancak bu eserlerin orijinal yazmalarını görmeden sultan tarafından yazılıp yazılmadığının tam olarak kanıtlanamayacağını yazmıştır.⁴ Ayrıca, İngiliz basınında sultanın saydığımız bu eserlerinden başka, *Melancholy* adında bir vals bestelediğinden ve bu eserin Milano'da yayınlanacağından bahsedilmektedir.⁵

Yaptığımız çeviride Abdülaziz'in İngiltere seyahatini gerçekleştirdiği 1867 yılında, Batı Müziği formunda henüz bir bestesi olduğundan bahsedilmektedir. Bu eser *La Gondolle Barcarolle* adlı barcarolledir. Abdülaziz'in seyahatine devam ettiği 17 Temmuz tarihinde İngiltere'nin önemli gazetelerinden *Pall Mall*'de yayınlanan bu yazı, zikrettiğimiz eserin padişaha ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca makalede, bu eserin sultanın katılmış olduğu bir temsilde çalındığından bahsedilmektedir. Bu durum da eserin sultana ait olduğunu doğrular mahiyettedir.

Bu çalışmanın bir diğer faydası da, Abdülaziz'in Batı müziğine hiç ülfeti olmadığı yönündeki asılsız ithamlara yanıt niteliği taşımasıdır. Batı müziğinin en mühim merkezlerinden biri olan İngiltere'de müzisyenliği ile övülen sultanın Batı müziğinden anlamadığını söylemek en yumuşak tabirle haksızlıktır. Abdülaziz'in gelenekçi bir yaşam tarzını benimsediği ve ağırlıklı olarak Türk Musikisi ile uğraştığı gerçektir ancak o, Batı Müziğine de kayıtsız kalmamış, bu alanda da eserler vermiştir. Bu açıdan yönetici zümre içerisinde çok az rastlanan, gelişmiş bir estetik duygusuna ve sanatsal bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Musikinin yanı sıra hat sanatı ve resimle de ilgilenen, bu alanda da sanatkârane eserler veren sultanın bu meziyetleri de ne kadar derin bir sanat kabiliyetini haiz olduğunu göstermektedir.

Sultan ve Müziği

Dün Crystal Palace'da, her sezonda üç dört kez cereyan eden büyük buluşmalarda olduğundan daha çok insan yoksa dahi, her zamankinden daha fazla sıkışıklık vardı. Herkes, mümkün olan her noktadan, olabilecek en iyi şekilde sultanı görmeye çalışıyordu. Bu sıkışık ortamdaki binlerce beden sürekli olarak önce bir yöne, sonra bir başka yöne yönelmesiyle, birçok iyi niyetli izleyicinin asabı, elbiseleri hatta kaburgaları bile zarar gördü. "Neden itiyorsun?" şeklindeki nafile ve bu koşullarda fevkalade saçma soru sürekli sorulmakta ve zannederiz ki asla tatminkâr bir şekilde cevaplanmamaktaydı. Ayrıca, insanların bir kısmının konserlerden sonra, bir kısmının da fıskiye gösterilerinden sonra yaklaşık beşer bin kişilik gruplara ayrılarak trenlere koşması ve çok az sayıda insanın sarayda kalması beklenirken, izleyicilerin büyük çoğunluğunun sarayı terk etmediği ve ateşlenen son fişğin kovanı yere düşene dek etkinliklerde kaldığı gözlemlendi. Ardından, trenler dolusu insan tren istasyonlarına hücum etti. İyi tasarlanmış bir bariyer sistemi sayesinde, ilerleyen kalabalığın birçok küçük parçaya bölünmesi ve her seferinde istasyona bir kısmının alınmasıyla çok az

sayıda ziyaretçi çıkış için yapılan ilk teşebbüsün saati olan 23.00'te bahçeden ayrıldı. Gece yarısından az sonra Londra'ya ulaşabilenler şanslıydı. Trenlerin sabahın ikisine kadar çalışmaya devam etmesi bekleniyordu.

Dün Crystal Palace'da her şey geç başladı. Konserin birinci bölümünün başlangıcı için saat 16.30 kararlaştırılmış, ikinci bölümün başlaması için ise saat 20.15 planlanmıştı ama etkinlik, belirtilen saatlerde başlayamadı. Neyse ki orkestra şefi, "Martha" [operası]ndan "Stirrup Cup" (Veda Hediyesi) ve çıkırcık kuartetini çıkararak müzikli eğlenceyi 21.30'a doğru bitirmeyi başardı ki; bu sıralarda galerilere, bahçelere ve havai fişeklerinin izlenebileceği tüm noktalara doğru genel bir koşturma ve itişme başladı. Havai fişek gösterisinin bitiminden sonra saray, saat 23.30'a kadar pek parlak bir şekilde aydınlatıldı; zaten yeterince geç olan bu saatten sonra yöneticiler halkı eğlendirmek için daha fazla bir şey yapmadı.

Günün en büyük olaylarından biri, sultanın icracılara hediye ettiği 1000 pounddu. Crystal Palace çeşitli gösterilerle açıldı; ancak mevcudiyetinin temeli müziktir. Bu yüzden tüm festivallerde ve yüksek ücretlerle geniş insan kitlelerini çekmesi arzulanan tüm eğlencelerde, başlıca hatta çoğu zaman yegâne etkinlik, bir konser veya oratoryo performansdır. Müzik olmasa Crystal Palace bir hiçtir. Onun sanatsal övünç kaynağı tamamen müzikle ilintilidir ve Doğulu ziyaretçilerimizin cömertlikleri hususunda sağlam bir kaniya ulaşmak için, sultan ve Mısır valisinin birlikte Crystal Palace'da verdiği paranın, İngiliz parlamentosunun Ulusal Müzik Akademi'sine uzun müzakerelerden sonra ve nazlanarak verdiği bir senelik desteğin üç katı olduğunu hatırlamak gerekir.

Mısır Valisinin sanatsal zevkleri hakkında hiç bir şey bilmiyoruz; Majesteleri Kraliçe'nin Tiyatrosu'nda geçen gece "Don Giovanni"yi dinlediğinde beğenmemiş görünmesi ve tam da heykel sahnesinin bitiminde -yani operanın en dramatik yerinde- çekip gitmesi dışında. Fakat Sultan, büyük bir müzisyendir. O sadece başkalarının beste yapmalarına vesile olmaz, aynı zamanda kendisi de bestecidir. Sultan bir barcarolle yazmıştır. Bu naçiz gerçekte, Doğu için bir umut görüyoruz. Eğer sultan bir barcarolle yazabiliyorsa belki de tüm Türkiye yeni bir hayata uyanabilir ve sanatlara bu güne dek burun kıvrımış veya en iyi koşullarda görmezden gelmiş olan Türkler sanatları öğrenebilir. Bir barcarolle yazmakla sultan, soylu bir örnek ortaya koymuştur. Ancak, Türkler bugüne kadar bestecilikte istidat göstermemişlerdir. Türklerden aldığımız müzik aletleri yalnızca davul, zil ve üçgendir; ve onlarda bulunduğu ihtimal verdiğimiz yegâne müzikal besteler ise, kuvvetli vurgularla çalınan, minör tonda yazılan ve milli "perküsyon aletleri" için bolca eşlik içeren marşlardır. Bazılarının tasdik ettiği üzere, eğer milli Türk müziği diye bir şey yoksa dahi, en azından belli ki milli Türk enstrümanları vardır ve eğer Bay William Chapell'in teorisindeki gibi çalgılar müziğe göre değil de, müzik çalgılara göre şekil alırsa; Türkiye'nin zil ve davullar için zengin melodileri olmalıdır. Her hâlükârda, bestecinin önüne "Alla Turca" ibaresini koymayı uygun gördüğü pek çok İtalyan, Alman, Fransız ve İngiliz eseri vardır. Velhasıl, Avrupada genel olarak Türk müziği diye geçen bir şeyler vardır ama korkarız ki Türkiye'nin kendisinde müzik üzücü derecede ihmal edilmektedir. Şüphesiz ki, Türklere yönelik yapılan en önemli eleştirilerden biri de, üzerine konuşlanıp da dört yüz yıldan beri -kök salarak veya kök salmadan- var olduğu, bütün sanatların beşiği olan topraklara uyum sağlayamadığı ve sanatçı olamadığı değil midir? Eğer [bundan sonra] pek çok sultan pek çok

barcorelle yazacak olursa, bu sav, söyleyenin başına kakılır. Adını “Sultan Abdülaziz” olarak söylemeyi yeni öğrendiğimiz padişahın bestelediği bu barcarolle altın levhalar üzerine elmaslarla nakşedilmeli ve iklimin üstün etkilerine inananlar bu levhanın bedelini ödemelidirler. Bu eser dün Crystal Palace’da illa ki çalınmalıydı -ki Mongini onun hakkını fazlasıyla verirdi- ama çalınmadı. Zira bu parça, Rousseau’nun o icrası imkânsız ünlü operası gibi parçalardan değil. Bu eser geçen gün Majestelerinin bizzat teşrif ettiği bir konserde tam kadrolu bir bando tarafından icra edildi (belki Sultan Abdülaziz orkestrasyonunu kendisi dahi yapmış olabilir). Geçen akşam Kraliyet İtalyan Opera Evi’nde, insanların şerefli ziyaretçinin “Masaniello”dan bir şey anlamış olup olamayacağı konusunda meraklarını dile getirişlerini duymak ilginçti. Daha çok merak edilen ise bu gecede neden bir başka opera değil de Masaniello’nun seçildiği idi. Masaniello bugüne kadar yazılmış en iyi barcarollelerden ikisini içerir; buna istinaden, amatörlerin bu en seçkinine, onu etkileyen bu formun en güzel örneklerini içeren bir eserin sunulması, ona yapılan nazik bir komplimandır.

Sultan Abdülaziz’e ithafen başkalarının yazdığı eserlere gelecek olursak, sayıları en az üçtür. Bunlardan birincisi, “Türk Milli Marşı” diye bilinendir ki, dün Majestelerinin Crystal Palace’a gelişi sırasında çalındı ve onun arabayla alanı geçişi boyunca devam etti -araba o kadar hızlı sürüldü ki, görmek istedikleri seçkin objeye yaklaşmak için engelli bir koşudaymışçasına sürekli bir noktadan diğerine hareket eden binlerce seyirciden oldukça uzak tutuldu. Türk Milli Marşı, Türk [stilinde] olmaktan ziyade, umulandan hoştur. Bestesi, uzun yıllar sultanın bando şefi olan Donizetti’ye aittir. Bahsettiğimiz Donizetti, “Lucia”nın bestecisi değil, onun kardeşidir.

Kraliyet İtalyan Opera Evi’nde sultanın onuruna çalınan Bay Kosta’nın marşı, herhangi bir ülkeye ait olabilir ve kanımızca onu kullanmak isteyen hangi ülke olursa olsun, kullanmasına izin verilmelidir.

“Türk Sultanı Haşmetli Abdülaziz Hazretleri Onuruna Zaffiraki Efendi tarafından yazılıp bestelenmiş ve Signor Arditi tarafından müziklendirilmiş kaside”, bir nebze Türk müziği gibi bir şey. Türk olduğunu hemen, girişindeki davullardan anlıyorsunuz. Ardından davul sololarını hepten unutarak, çok yavaş çalınan bir polka olduğunu zannetmeye başlıyorsunuz. Mamafih, birkaç Türkçe söz -otantik Türkçe söz- duyuluyor ve hayal gücü zengin olanlar kendilerini İstanbul’da sanıyorlar. Sinyor Arditi, sultanın Donizetti’den sonra göreve atanan bando şefidir ve duyduğumuza göre, dün dinlediğimiz eser kendisinin Türkçe veya Türkleştirilmiş tarzda ilk denemesi değildir. Kasidenin orijinal güftesi, Crystal Palace programına Türkçe harflerle basılmıştı. Aynı metin Latin harfleriyle de basılmıştı; ayrıca Latin harfleriyle basılı kısma, aslına sadık olduğunu umduğumuz pek coşkulu bir İngilizce çeviri eklenmişti. Çeviride, aslının dolgun tınlayan veznine ve zengin kafiye düzenine sadık kalındığına tanıklık edebiliriz ki, tamamından iyi bir örnek olarak seçtiğimiz aşağıdaki kesiti veriyoruz:

Neşeye bürünmüş halde, neden ey Londra, böyle parlaksın?
Gelinlik kuşanmış bir gelin gibi, taze ve güzelsin bu gece!
Neden, ey elmaslardan yapılmış saray, hoş kokulu çiçeklerle bezenmiş halde,
Taşların yakutlar gibi yanıyor, ateşli nurlar içinde parlıyor?
Neden sesler seni titretiyor -kudretli bir misafirin sesleri?
Sultan Abdülaziz geliyor, selam olsun neşemizin vesilesine!⁶

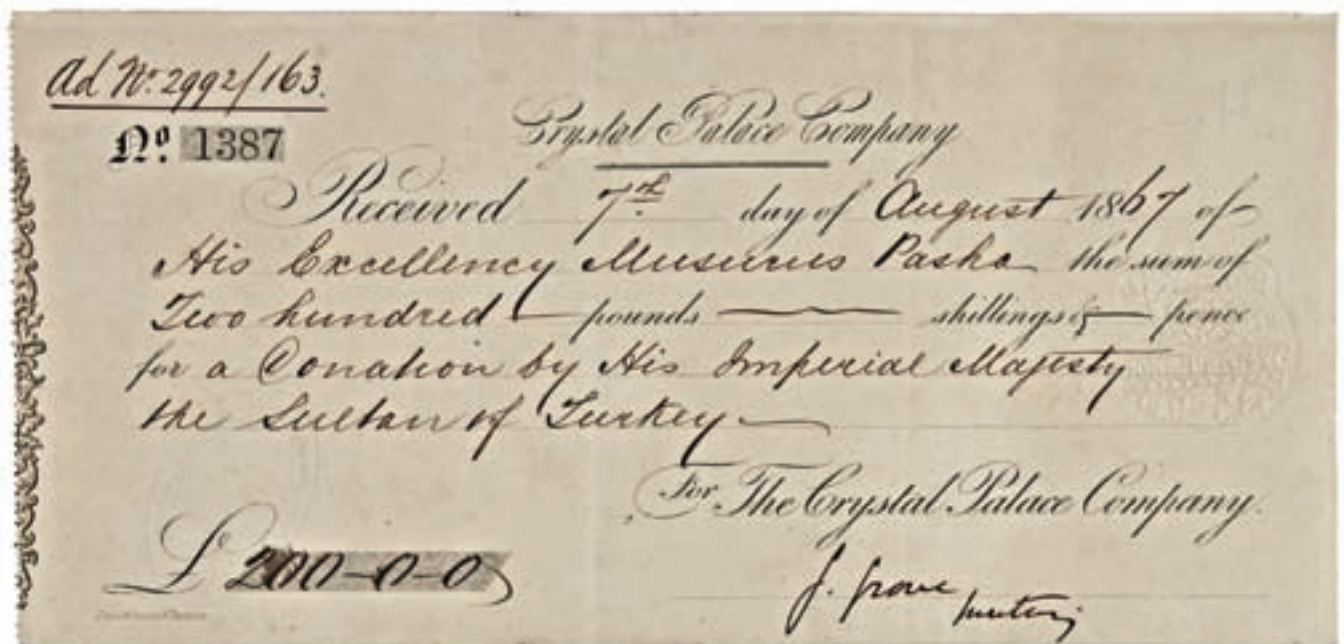
Makale Hakkında Birkaç Söz

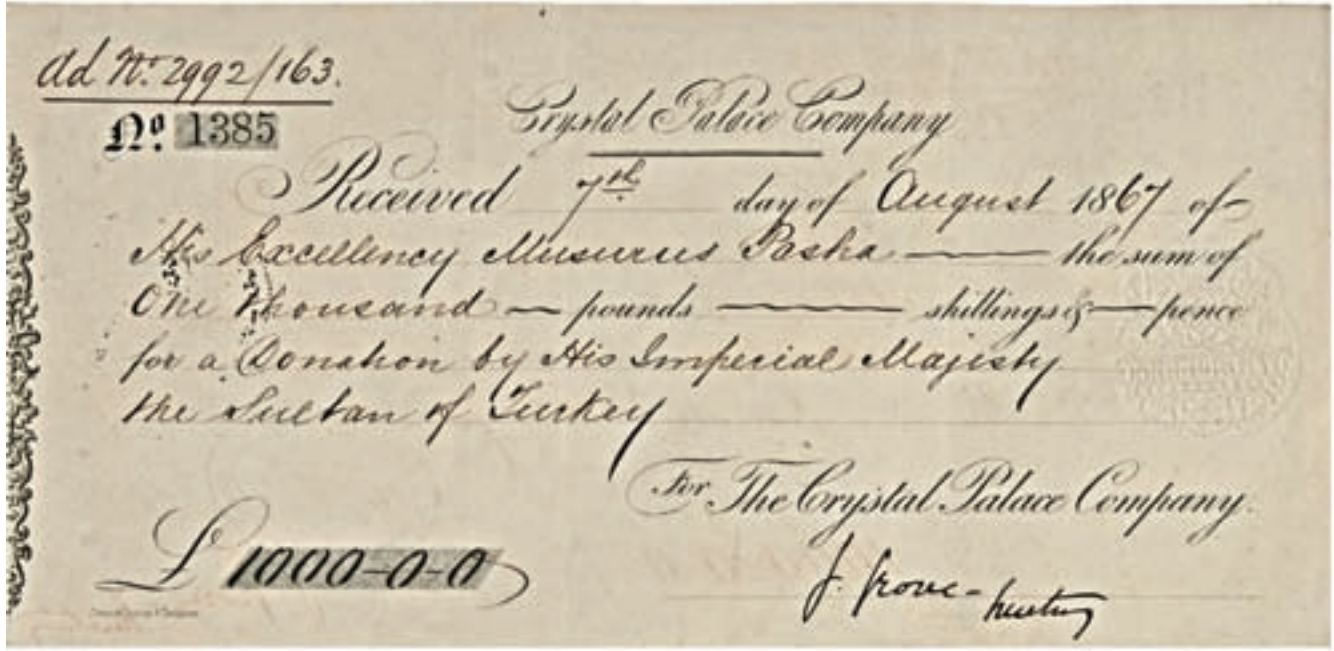
Bu yazı dikkatle okunduğunda, mensubu olduğu dünyanın dışında var olan sanat ve müzik türlerini tanımayan bir zihniyetin ürünü olduğu derhal dikkati çekmektedir. Türklerin sanatları tanımadığı ve anlamadığı konusunda yapılan itham bu zihniyetin bir ürünüdür. Bu yazıyı yazarların Türklerin asırlar süren bir birikimle oluşturdukları sanatlardan haberdar olmadıkları göze çarpmaktadır. Oysaki yazının yazıldığı sırada Türk müziği, sahip olduğu eserler ve birikimle adeta kemal devrini yaşamakta idi. Yazarın Türk müziğinin yalnızca davul eşlikli ve yüksek ritimli marşlardan oluştuğunu yazması Türklerin müziği hakkında hiçbir şey bilmediğini gözler önüne sermektedir. Bu tutum mezkûr sırada Batılı insanın müziğimize ve buradan hareketle bize bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Yazdıklarından Türk musikisi hakkındaki malumat eksikliğini rahatlıkla anladığımız yazarın, bazı önemli tespitler yaptığını da görmekteyiz. Bunlar Batı Müziğinde kullanılan davul, zil ve üçgenin Türklerden alındığını söylemesi ve marş formunun Batı müziğine Türk musikisinden geçmiş olabileceğini belirtmesidir. Batılı bir ağızdan sıklıkla duyamayacağımız bu sözler, bu konularda araştırma yapacak olanlar için önemli bir açıklama niteliği taşımaktadır.

Yazının bir şayan-ı dikkat yönü de sultanın Crystal Palace'ta izlediği temsil sonrası icracılara yaptığı ihsanlardan bahsetmesidir. Sultanın o gün icracılara bin pound ihsanda bulunduğu birçok kaynakta zikredilmektedir. Ancak yaptığımız arşiv taraması sonucunda bulduğumuz bir belgede, bu ihsanın padişahın Crystal Palace'ın bir yangında zarar gören bölümlerinin tamiri için verdiği 1000 pound ve mezkûr gösteride görev alanlara verdiği 200 pounddan oluştuğu görülmektedir.⁷ Bu durumda sultanın yaptığı ihsan tam olarak 1200 pounddur. Crystal Palace şirketinin bu bağışlara karşılık olarak verdiği makbuzlar bunu kesin bir şekilde kanıtlamaktadır. Şimdi ilk defa bu yazı vesilesi ile yayınladığımız bu makbuzları verelim:

Sultan Abdülaziz'in Crystal Palace'da onuruna verilen temsilde görev alanlara dağıtılmak üzere gönderdiği 200 pound'a karşılık Crystal Palace yönetiminden verilen makbuz.

Sultan Abdülaziz'in Crystal Palace'in zarar gören yerlerinin tamirinde kullanılmak üzere gönderdiği 1000 pound'a karşılık olarak Crystal Palace yönetiminden verilen makbuz.

Yazıda bahsi geçen bir diğer konuda Luigi Arditî'nin sultan onuruna bestelediği "ode"dir, yazıda da belirtildiği gibi bu eserin sözleri Türkçe olup Zafiraki Efendi tarafından yazılmıştır. Emre Aracı, Arditî'nin Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden on yıl önce, Sultan Abdülmecid'e ithaf ettiği kasidenin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan notasıyla Abdülaziz'e ithaf ettiği ve British Library'de bulunan kasidenin notalarının birbiriyle tıpatıp aynı olduğunu ve sadece sözlerinin değiştirildiğini yazmıştır.⁸ Böylece Arditî, yaptığı tek eserle iki sultandan da ihsanlar almayı başarmıştır. İlk olarak 1857'de Abdülmecid tarafından beşinci derece mecidiye nişanıyla ödüllendirilmiş, Crystal Palace'da sultana sunduğu sözleri değiştirilmiş aynı eserle, bu nişanı beşinci dereceden dördüncü dereceye yükseltilmiştir.⁹

Yazıda düzeltilmesi gereken bir başka husus da yazarın Donizetti'nin bestelemiş olduğu Osmanlı Milli Marşını Sultan Abdülaziz vesilesiyle bestelediğini yazmasıdır. Bu bilgi yanlıştır çünkü Donizetti Abdülaziz'in tahta çıkmasından yaklaşık beş yıl önce ölmüştür.

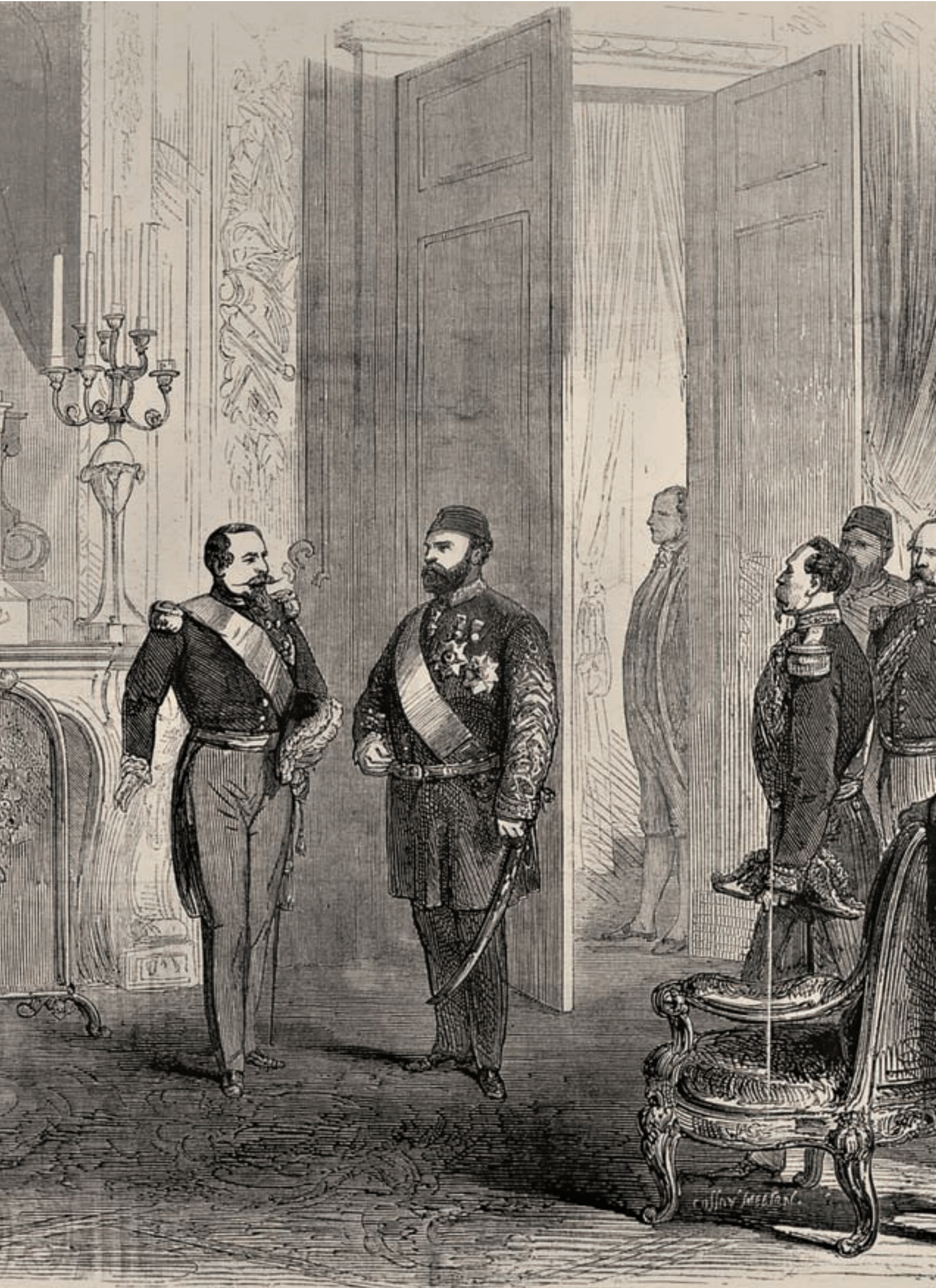
Dipnotlar

- 1 Cevdet Küçük, Abdülaziz *DİA*, c. 1, s. 180.
- 2 Program için bkz. BOA, MB, 114/94.
- 3 BOA, İ. HR, 231/13608.
- 4 Emre Aracı, "Londra Crystal Palace'da Sultan Abdülaziz Onuruna Verilen Konser", *Toplumsal Tarih*, İstanbul (Ocak 1998), s. 29,49.
- 5 *The Examiner*, 26 December 1868.
- 6 *Pall Mall Gazette*, 17 July 1867.
- 7 BOA, HR.TO, 57/24.
- 8 Emre Aracı, "Luigi Arditi ve Türk Kasidesi'nin Çözülen Esrarı", *Toplumsal Tarih*, S. 55, İstanbul (Eylül 1998), s. 24.
- 9 BOA, İ. HR, 231/13608.

Kaynakça

- "Sultan and His Music", *Pall Mall Gazette*, (1867, July 17), s. 4.
The Examiner, (1868, December 26).
Aracı, Emre, "Crystal Palace'da Sultan Abdülaziz Onuru'na Verilen Konser", *Toplumsal Tarih*, (Ocak 1998), s. 29- 33.
-----, "Luigi Arditi ve Türk Kasidesi'nin Çözülen Esrarı", *Toplumsal Tarih*, (Eylül 1998), s. 23- 27.
Küçük, C. "Abdülaziz". *DİA.1*, (tarih yok), s. 179- 185.
BOA, Mabeyn Evrakları, 114/94.
BOA, İrade-yi Haricyye, 231/13608.
BOA, Haricyye Tercüme Odası, 57/ 24.

Bu makalenin tercümesinde benden yardımlarını esirgemeyen, Hakan Ali Toker'e teşekkür ederim.

Halîmî Efendi'nin Kaleminden Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati

Ali Gözeller*

Sunuş

Osmanlı hükümdarlarının 1867 yılına kadar, yurtiçi geziler yaptıkları olmuştur. Ancak Avrupa ülkelerinin bazı başkentlerine seyahat ilk kez Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uluslararası Paris Sergisi vesilesiyle 21 Haziran-7 Ağustos 1867 tarihleri arasında padişah önce Fransa, sonrasında da İngiltere, Belçika, Prusya ve Avusturya'yı ziyaret etmiştir.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati süresince maiyetinde İkinci Kâtip unvanıyla bulunan Halîmî Efendi'nin kaleme aldığı ve giriş kısmında müellifin oğlu tarafından Halife'ye takdim edildiği belirtilen seyahatname, bu önemli hadisenin ayrıntılarından ziyade, yolculuğu genel olarak ele alan ve uğranılan yerlerin isimlerini aktaran bir metindir. Eser, Necip Asım tarafından "Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmû'ası"nda Osmanlı Türkçesi ile neşredilmiştir. Yazma halindeki asıl nüshası, Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde 3800 numarası ile kayıtlı olup, ilk sayfasında müellifin oğlu *Behçet kulları* tarafından takdim edildiği belirtilmektedir. Eserin üzerinde takdim edilen kişinin kim olduğu belirtilmemekte ise de Necip Asım, neşrettiği eserin Halife'ye takdim edilen eser olduğunu ifade etmektedir.**

Eserde seyahat sırasındaki Sultan Abdülaziz ve maiyetindekilerin uğradıkları ve ziyaret ettikleri yerler, katıldıkları ziyafetler, siyasi ve diğer açılardan değerlendirilmede bulunmaksızın anlatılmaktadır. Prusya'da uğranılan şehirlerin isimlerinin yerinin boş bırakıldığı, Şönbrun Sarayı'nda görüldüğü gibi, bazı mekânların adının sonradan kırmızı mürekkepli kalemle eklendiği veya bazı kelimelerin üzerinde kırmızı kalemle işaretleme yapıldığı görülmektedir. Bu işaretleme, bir *okuma* sürecinde yapılmış olmalıdır. Ayrıca metinde, benzerlerinde sıkça rastlanan, Buckingham Sarayı'nın Palinkam Palas şeklinde yazılması gibi diğer dillerdeki şehir ve şahıs isimlerinin yazılış farklılıklarına tesadüf edilmektedir.

Bu çalışma ile seyahatnamenin Halife'ye takdim edilmiş olan nüshasının, müellifin ifadelerine müdahalede bulunmaksızın okuyuculara sunulması amaçlanmıştır.

Sultan Abdülaziz l'Élysée Sarayı'nda, L'illustration Journal Universal.

* (MA), Tarihçi-Araştırmacı, Milli Saraylar.

حشمتكاه فرودون آستانه لفظاً عبقرية فلا حضرتك اور ويا ساها صا ربه
 ذات خودتسرات حضرتت شتا هياك يات عاليه وانكايه ماوكا لري دولت عليه ولطفه سبه لريك تزيير سانه وركون
 و دول معظم حكمت التي ابر تخما هاري اور تما سيات ووسا نة ومصافات عال صا لريك نقر وقرجه ابر بار
 اور ويا اهالي متهمه نك اصول منظر واهول مساور لريك بالذات ما هدية له مظهر ولد قاري سوت و عادت
 هال اهالي و تبعاً هال لريك في باطن قصه خبير به مصروف و معطوف اولفده ناي اسويك اي يوز
 كانه ورت نه باله لبر سده يار سده نسا اولنا ه سوكي في قران اجمي طوري صوم لري ناد اولونه حضرتك
 و فوجونك و عرت طرف طرف صباب هال هيا هير نه اجابت جود ليقه نيا ذبوليفت ذات اجمي طوري به عيت
 فتح و صرف اوليقه و هال جرك اجمي ك غول نه نزد دولت عليه به اولنا ه موي جود اجابا به به بر و ابر و صهي
 ايا له نايار نه معيت معاليفت حضرتك هاله ده بولمن نصوب و بولن الاستقباله و و تخا سده بعض
 سفاي و ضلعه سلطان به ايلان و سرب ايمه اولديغه نه مرقوم و صفه لريك اور نه بولمن جود لريك
 صباب مارتعي صاده جود اورت كوي جمع انوار لامعت بعد لا نك كاسه سري معلالي بيكاهه
 اقامت اور نه اولنا ه سلطان و ايدو هير بير نه قوم زياده عاطفت و ساعت كذفر لريك خريك جود
 معتمه مرفوع مضمونه طويله اذخت اول نه و سواصل مناسبه ده صفا به قيام اولد عا نر
 نفعاً سا هاله طرفه نه نيت اتمه اولنا ه اجر به برابر با و هم جود نيا و عرفت خبير اتمه
 ايقانده و دكلد و سفاد و صوبيه و نجمله به تقبيل و ايدو لريك اله لرا ايفقنه قد تبيح ايدو لريك
 نوارم مصادق و مطاوعتقاري اجر و ملك انعمه -
 بوم معدنك انصبي بلطف تعالى انظر طالع ذوق مطلع حضرت هاله اولد و هاله غايه اولد
 و معدن اولديغه معيت با هاله ايمت صبا طوع نه ده اولنا ه بر تو بيا له و ايدو هير بير خبيره اولنا ه سوا
 اولديغي و ايدو لريك بلانين هاله اولديكي ما يال ايقيني و مرفوع سائر معلوم سوا هالي كمال حضرت و سوا

Cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultân Abdülazîz Hân Hazretleri'nin Avrupa seyâhati hengâmında tercümanlık hizmet-i müftehiresinde bulunan Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi merhûm Halimî Efendi'nin eseri olub müşârunileyhin mahdûmu mülgâ Muhâcirîn Komisyonu a'zâsından Behcet kulları tarafından takdîm.

Cennet-Mekân Firdevs-Âşiyân Sultân Abdülazîz Hân Hazretleri'nin Avrupa Seyâhatnâmesidir.

Zât-ı hilâfet-simât-ı hazret-i şehin-şâhînin niyyât-ı âliye ve efkâr-ı sâmiye-i mülûkâneleri Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı seniyyelerinin tezyîd-i şân ve şevketi ve düvel-i mu'azzama hükümdârânı ile teyemmünen cârî olan münâsebât-ı dostâne ve musâfât-ı hâlisânelerinin tekarrur ve takviyyeti ile berâber Avrupa ahâlî-i müte-meddinesinin usûl-i muntazama ve ahvâl-i müsellimelerinin bi'z-zât müşâhedesiyle mazhar oldukları servet ve sa'âdet-i hâle ahâlî ve teb'a-i şâhânelerinin dahî nâ'iliyyeti kazıye-i hayriyyesine masrûf ve ma'tûf olmakdan nâşî işbu binikiyüzseksendört sene-i bâhirü'l-meymenesinde Paris'de küşâd olunan sergiye Fransa İmparatoru haşmetlü Lûyi Napoleon Hazretlerinin vukû' bulan da'vetine taraf-ı eşref-i cenâb-ı hilâfet-penâhilerinden icâbet buyurulduğuna binâen bu keyfiyet zât-ı imparatorîye bâ'is-i fahr ve meserret olmasıyla derhâl büyükelçilik unvânıyla nezd-i Devlet-i Aliyye'de bulunan Mösyö Buda cenâblarına bir vapur-ı mahsûs irsâliyle tâ Paris'e kadar ma'iyet-i me'âlî-menkıbet-i hazret-i şâhâne de bulunmasını tasvîb ve li-ecli'l-istikbâl donanmasından ba'zı sefâyini dahî Kal'a-i Sultâniye'ye irsâl ve tesrîb etmiş olduğundan sene-i merkûme Saferü'l-hayrının onsekizinci cum'a günü zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı pâdişâhî salât-ı cum'ayı Ortaköy Câmî-i envâr-ı lâmî'inde ba'de'l-edâ Beşiktaş Sarây-ı mu'allâları pîşgâhında ikâmet üzre bulunan Sultâniye vapur-ı hümâyûnlarına kadem-nihâde-i âtifet ve sâ'at sekiz kararlarında tahrîk-i çarh-ı mes'âdetle mevâkî-i mahsûsadan toplar endaht olunarak ve sevâhil-i münâsibede saf-beste-i kıyâm olan asâkir-i nusret-me'âsir-i şâhâne tarafından nevbet-i ateş usûlünün icrâsıyla berâber pâdişâhım çok yaşa da'vât-ı hayriyyet-ihtivâsı îfâ kılınarak ve vükelâ ve süferâ ve me'mûrîn ve bendegân başka başka vapurlar ile adalar açıklarına kadar teşyî' eyleyerek levâzım-ı müsâdakat ve mutâva'at-kârî icrâ ve ikmâl olunmuşdur.

Yevm-i mes'ûd-ı mezkûrun ahşamısı bi-lütifihî te'âlâ eser-i tâlî-i ferhunde-metâlî-i hazret-i şâhâne olarak hava gâyet güzel ve mu'tedil olduğundan ma'iyet-i bâhirü'l-meymenet-i cenâb-ı mülûkâne de bulunan Pertev Piyâle vapur-ı hümâyûnuyla sefir-i mûmâileyhin süvâr olduğu vapur birlikde bulunduğu hâlde ol gice Marmara açığı ve mevâkî-i sâ'ire-i ma'lûme sevâhili kemâ-i huzûr veistirâhatle

مرد اوله ده فرانسى چمدين كوني صبا عليه بحر سفيد بوقاي جانجه واصل اولمسه و حسان عصره و سه اذنه
 معاديه حفره شربت هم چمده سوره اوله ده بوقاي مكيه موقوع لانه و مقصده نه غايت ميه و طرزونه
 و بيه اوزره اتا و كاك اولمسه اوله قلع عي شهابه بيضا و رات نما سوره كذا اوله قهر بر لر نه بقه بقه
 ايجاي مقدر طوبه و عكر موجود جانده نه نوبه اتسه اصيل تفكر اخسته اولوب عكر مقدره و معانيه
 ساك راي طرفه نه ده معنادره نه نادره و عالاج و اذنه ده ناله و نه و اوقاي قلع طمانيه حسه
 مواصنه جريسه و ذلله و اوله قهر سلك حفايه مرسولسي ده او و ده بونسه اوله بقده و سوره حفايه نوبه
 عكر ابيد طرفه نه سيعيچيك ابرسي و طوبه ارك ده اخسته با و حقا اظهار و ابره ساكاي و سوره حفايه
 اولمسه عكر و هلك صادولري لطيفاي مكيه ده بر فاج سعت ايم ايجي موقدره و سوره حفايه
 موقدره ده بوناه اميرك و صابلا ساره به حضوره بوناه مول سرفه نامليله و بعضه نه حفايه
 و بانه اصايه بعام جريد قده صله او و ده حن حركته اول كونه و اول كيجي معاداي كيبون فرانسى
 ساك و مدلا و موقوع ساره بيكاهنه و با ايريس كوني ده ممالك بوناه اصل ايهقار نه موقدره
 صاك كوني حفايه سچليده كينا طاعاك اوله نه كيبون اول كونه سعت البس مينا بقير و ناه سهرك
 ايجانه مواصنه قلع و نه ايجاي مقدر طوبه اخسته ايله رك مرس حوش امدى ايفا اوله ده و ذل حفت
 ياد سه ده حفايه و ايد هم بونده نه بر نوبه نام و ايد ايلدي نريف - عت جوره - ده اول كيجي او و ده
 بيوتله فرانسى حفايه كوني او و ده حن حركته اولوب يوم مكيه ده سعت ايم حفايه حفايه ايكه و حل
 و سچيه كوني ايتاليا حفايه كير لطفه ايتاليا و نفا سونه بر نه ايه اوج و طهر و قيه استقبال ابرك
 بوجم ايريس كون صبايه نايوليه واصل و او و ده بر مقدر توقف و ايم حفايه ايله حفايه حفايه
 سعادتو ستم بك حفايه ايتاليا اميرك صابطانه نه ايه كابون و حضوره حفايه موله نامل اولوب
 حفايه التفات سینه حفايه با ده حفايه و سفايه ايله ايجي ريه و نه بر طهر نامليله حفايه حفايه
 جريد ده اول كونه او و ده حن حركته نه دو نغاي مكيه ايله معا ايتاليا و و ممالك سوهنه مرد اوله ايله

mürûr olunarak ferdâsı cumartesi günü sabahleyin Bahr-i Sefîd Boğazı cânibine vâsıl olunmuş ve muhassenât-ı asriye ve hüsn-i ikdâmât-ı mütemâdiyye-i hazret-i şehin-şâhî cümle-i cemîlesinden olarak boğaz-ı mezkûrun mevâki'-i lâzime ve mukteziyyesine gâyet metîn ve tarz-ı nevîn ve behîn üzre inşâ ve ikmâl olunmuş olan kılâ'-ı şâhâne pîşgâh-ı mehâbet-nümâsından güzâr oldukça her birerlerinden başka başka icâbı mikdâr toplar ve asâkir-i mevcûd câniblerinden nevbet-i ateş usûlü tüfenkler endaht olunub asâkir-i merkûme ve mekâtib-i mahalliye şâkirdânı taraflarından dahî mu'tâd üzre nidâ ve du'âlar icrâ ve edâ kılınarak bi'd-devleti ve'l-ikbâl Kal'a-i Sultâniye'ye hüsn-i muvâsalat buyurulmuş ve Fransa devlet-i fehîmesinin sefâyin-i mersûlesi dahî orada bulunmuş olduğundan derûn-ı sefâyinde bulunan asâkir-i ecnebiye tarafından resm-i alkıc'ın icrâsı ve topların dahî endahtıyla berren ve bahren izhâr ve ibrâz-ı şâdumânî ve meserret kılınmış olmasıyla asâkir ve ahâlî-i sâdikalarını taltîfen mahall-i mezkûrda birkaç sâat ârâm ve elçi-i mûmâileyh vâsıtasıyla sūfün-i merkûmede bulunan amiral ve zâbitân-ı sâ'ireyi huzûr-ı hümâyûnlarına müsûl şerefine nâ'iliyyetle ve ba'zılarına dahî nişân-ı zî-şânlar ihsânıyla bekâm buyurulduktan sonra oradan dahî hareketle ol gün ve ol gice mütemâdî gidilüb ferdâsı pazar günü Sakız ve Midillü ve mevâki'-i sâ'ire pîşgâhından ve pazartesi günü dahî memâlik-i Yunâniyye sevâhili açıklarından mürûr ile salı günü sabahleyin Sicilya'daki yanar dağın önünden geçilüb ol gün sâat altında Mesina ta'bîr olunan şehrin limanına muvâsalatla kal'adan icâbı mikdâr top endaht edilerek merâsim-i hoş-âmedî ifâ olunarak ve zât-ı hazret-i pâdişâhî dahî Sultaniye vapur-ı hümâyûnlarından Pertev Piyâle nâm vapur-ı âlîlerini teşrîfe rağbet buyurarak ol gice orada beytütetle ferdâsı çarşamba günü oradan dahî hareket olunub yevm-i mezkûrda sâat yedi sularında engine dâhil ve perşembe günü İtalya sularına girilmekle İtalya donanmasından bir zırhlı ile üç kıt'a fırkateyn istikbâl ederek berâberce ertesi günü sabahleyin Napoli'ye vâsıl ve orada bir mikdâr tevakkuf ve ârâm hâsıl olmasıyla Florse[?]² Sefiri sa'âdetlü Rüstem Bey Hazretleriyle İtalya amirali zâbitân-ı sâ'ire ile gelüb ve huzûr-ı hümâyûna müsûle nâ'il olub haklarında iltifât-ı seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şâyân ve sefir-i müşârunileyhe ikinci rütbeden bir kıt'a Nişân-ı Âlî-i Osmânî ihsân buyurularak ol gün oradan dahî hareketle yine donanma-yı mezkûr ile me'an İtalya ve Roma memâlik-i sevâhilinden mürûr ile digeri

دیدار الحیه کبریا و رعیت به قدری قریب و فور سیفا اهل ربانک او کونه کجیه رک جمعه نرس کونی
 باله ولت و الاضاح طویلتر زمانه موصلت سینه هانه مسکرده جناب و بی تعالی المسمه و محرمه
 و جزا و برافقنه کفاده و معشک و تصور و نه و نیا ده انواع ترتیبات و کله ظاهر هانه به عکس فاعله طریقه
 و ضی الهائی بلده هانده ابره تعظیمات و توقیرت اوله رفه ذات حضرته یارده هی و ابره هانده مقدر
 و عزیزه ظاهر لایم حاصل سوره قدم ناده عاقلقت و اهلک اوله قدری حاله سفایه منوره و مزین
 مقدره و نه طوی و تقفله ارضیه منلی مشوقه سنظله ایجاد و اجر قلمسه و اوله و نه ترتیه اوله
 طریقه و نه ترتیب دلنامه قونا غم غیره لاله کید یابون بر مقدره استخضه صکاره ذات حضرته هانه
 و معیت باله الفخرف ماکانه لری بولنامه بد کانه المعام المعام اید غرق و اکریم اوله رفه و بلده
 او اده بولنامه و دولت فخری ما ازل ما مود لری حضور هانه به مولایه نظر انقانت عالی اوله رفه
 بر صحت و هانده تقفله تکرار غیره سوا اوله رفه بنمورد بیک موقوفه و اید یابون یارده متوجه حرکت
 اول کجیه مایه بیایه موصلت اهتم طعمی اید بیک نه منگه بنمورد بولیم اول کجیه معاده کید بیک
 فردا س غت اوج قدر لری سیدایه عرف سینه جناب جلالنا تر فو قو عجله اوله رفه سرتیره
 مذکورک ستمه و دوز مرکز مفرات نفسی قری و عیس عکس کرب و مود بقه جمعیه بر ذیبت
 اول رفی حاله متالیه ذرا بجز طوری حضرتی ذات حضرته خلق الهی مذکور ستمه و دوز مرکز نه
 بالاستقبال استخفا بیک ای ای غیر لیم افانگاه اجمیر طوری یاری اوله نوبلری سرانیه کونوروی و رای
 مذکورده حضرت علی به حسن بزرگ طوری حضرتی رض کنورون بالابراه او اده ذات حضرته هانه
 تحفه جریب اینه هم لری و نظایه نری هانده و فو عجله و فردا س مایه ارس کونی باله ستمه
 بقیر اوله کنت بقو عجله الیورینونه مرقعی عظیم صفت بیک سرتی جدیده ایسای نفس
 وضع اید هانده و نه فانه و ملایه اعطای مقدر و معصم بولیم بقدره یوم منگه ده اجمیر طوری مایه کباب
 سانه لری فالطور نام ذال مشهورک غایت عزیزه و قیما اوله هانده لری کیده اید بیک

diger engine girilerek ve saat beş kararlarında Kabrila ve Korsika adalarının önünden geçilerek cumartesi günü bi'd-devleti ve'l-ikbâl Tulon'a muvâsalat-ı seniyye-i şâhâne müyesser-kerde-i cenâb-ı rabb-i müte'âl olmuş ve mahall-i mezkûr ve bahren ve berren fevka'l-'âde ve me'mûl ve tasavvurdan ziyâde envâ tertibât ve güzergâh-ı şâhâneye asâkir ikâmesiyle bir taraftan dahî ahâlî-i belde cânibinden ibraz-ı ta'zîmât ve tevkîrât olunarak zât-ı hazret-i pâdişâhî vapur-ı hümâyûndan müte'addid ve müzeyyen filikalar ile sâhil-i şehre kadem-nihâde-i âtîfet ve iclâl oldukları hâlde sefâyin-i mevcûde ve mevâki'-i müte'addideden top ve tüfenkler endahıyla misli nâ-mesbûk şenlikler icâd ve icrâ kılınmış ve oradan tezyîn olunan tarîk derûnunda tertîb olunan konağa arabalarla gidilüb bir mikdâr istirâhatden sonra zât-ı hazret-i şâhâneye ve ma'iyet-i bâhirü'l-mefharet-i mülûkânelerinde bulunan bendegâne it'âm-ı ta'âm ile izzet ve ikrâm olunarak ve ba'de orada bulunan devlet-i fahîme-i müşârunileyhâ me'mûrları huzûr-ı şâhâneye müsûl ile mazhar-ı iltifât-ı âlî olarak bir müddet daha tevakküfla tekrâr arabalara süvâr olunarak demiryolu mevkîfına varılıb Paris'e müteveccihen hareket ol gice Marsilya'ya muvâsalatla ahşam ta'âmı edilerek yine mezkûr demiryoluyla ol gice mütemâdi gidilerek ferdâsı saat üç kararlarında şehir-i Paris'e azîmet-i seniyye-i cenâb-ı cihân-bânî şeref-vukû' bulmuş olmağla şehir-i şehîr-i mezkûrun şimendüfer merkezi mefrûşât-ı nefise ferşi ve mülebbes asâkir-i güzîde ve muzika cem'iyle pür-zîb-i zînet olduğu hâlde müşârunileyh Fransa İmparatoru hazretleri zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîyi mezkûr şimendüfer merkezinden bi'l-istikbâl istihzâr eylediği alay arabalarıyla ikâmetgâh-ı imparatorîleri olan Tuyleri Sarayı'na götürüb ve sarây-ı mezkûrda huzûr-ı âliye haşmetlü imparatoriçe hazretlerini dahî götürüb bi'l-ibrâz oradan zât-ı hazret-i şâhâneye tahsîs buyurulan Eliza nâm sarây-ı dil-fezâya teşrîf-i hümâyûn vukû' bulmuş ve ferdâsı pazartesi günü Pale Kristal ta'bîr olunan mahalde ya'ni atîk ekspozisyon mevkî'inde bir azîm cem'iyet tertibiyle sergî-i cedîde eşyâ-yı nefise vaz' eden hünerverâna nişân ve madalya itâsı mukarrer ve musammem bulunduğundan yevm-i mezkûrda imparator-ı müşârunileyh rikâb-ı şâhâneye Luyi Kataroz nâm kral-ı meşhûrun gâyet müzeyyen ve kıymetdâr olan hintolarını keşîde ederek

zât-ı hazret-i hilâfet-penâhî mezkûr hintolar ve tertîb olunan alây-ı mu'allâ ile mahall-i mezkûra azîmetle kâffe-i huzzâr ve züvvârı nâil-i fahr ve meserret buyurub resm-i mezkûrun hitâmından sonra yine mezkûr hintolar ve alây-ı vâlâ ile sarây-ı mezkûra avdet buyurulmuş ve zât-ı cenâb-ı pâdişâhî şerefine imparator-ı müşârunileyh tarafından buna mümâsil azîm şenlikler tehiyye ve istihzâr kılınmış ise de Meksika İmparatorunun vak'a-i müte'ellimesi hasbe'l-usûl bunların icrâsına mâni' olmasıyla bu keyfiyet imparator-ı müşârunileyhe ve gerek ahâl-i Fransâya bâ'is-i esef-i firâvan olarak me'a-mâfih resm-i geçid icrâ ve ba'de sarây-ı imparatorîde dahî bir cesîm ziyâfet itâ olunarak ve eyyâm-ı sâ'irede dahî zât-ı cenâb-ı mülûkâne devlet ve milletce lüzûm-ı hakîkisi derkâr olan mahall ve mevâki'i geşt ü güzâr ve seyr ü temâşâ eyleyerek onbir gün ikâmetle alafranga temmuzun onuncu çarşamba günü saat sekiz râddelerinde Paris'den hareketle tertîb olunan kara vapuruna râkiben nısfu'l-leylde Fransa memâlikinden İngiltere karşusunda ve sâhil-i bahrde bulunan Bolonya denilen şehre azîmet ve ol gice orada beytütet ve istirâhatle ferdâsı yine bir takım icrâ-yı şehriyân ile berâber Fransa vapurlarıyla İngiltere ülkesinden Dove nâm mahalle muvâsalat kılınmıştır.

Zât-ı hazret-i mülûkâneye ta'zîmen ve tekrîmen İngiltere devlet-i fahîmesi tarafından mahall-i mezkûrun her bir tarafını tezyîn ve haşmetlû kraliçe hazretleri câniblerinden dahî büyük mahdûmları asâletlû Prens Alber cenâbları ba'zı zevât ve zâbitân ile berâber li-ecli'l-istikbâl oraya irsâl ve ta'yîn olunmuş olduğundan sâhil-i bahre karîb tertîb olunan kasırda zât-ı hazret-i şâhâneye ve ma'iyet-i seniyyede bulunan bendegâna it'âm-ı ta'âm ile ikrâm olunduktan sonra hâzır ve müheyyâ bulunan kara vapurlarına râkiben ve Londra'ya müteveccihen oradan dahî hareket olunarak ve esnâ-yı tarîkde yemîn ü yesârda olan mevâki'in feyz ü bereket ve ma'mûriyyeti seyr ü temâşâ kılınarak ol ahşâm sâat dokuzbuçuk on râddelerinde Londra'ya vâsıl olunub vapur-ı mezkûr mevkîfindan tertîb olunan alây ile kraliçe-i müşârunileyhânın Palingam Palas tesmiye olunan ve zât-ı şâhâneye tahsîs kılınan sarây-ı meşhûruna inilerek ol gice orada beytütet ve istirâhat ferdâsı cumartesi günü yine sarây-ı mezkûrdan alây arabalarına ve ba'de kara vapuruna râkiben kraliçe-i müşârunileyhânın buldukları şehirde bulunan sarâylarına azîmet ve kendisiyle mülâkât-ı seniyye vukû' bularak orada dahî zât-ı şâhâneye ve ma'iyetlerinde bulunan bendegâna ziyâfet

وبرد که نهمه نه لوندزه ده کی سریه عودت ساهانه وقرع طوسه وقرع ساسی باید کونه اورانک عاده
 اورزه هدر بر نطق وهر کسه کده خانه سده کسه بولد یغنه ذات حضرت هانه رکو بارینه مخوضی عریز
 ندینغونه بغیر اولناه میره یکدوب واورده ذیلی حضرت نیک یارقانک ایچر و سده نامی اوزینه
 و سبوزده قدر کت وکذا ایدوب اقمسی سزی مکره کلغنه وایسی صالی کونی نه مکره عریز لایم
 نه مکره عریز لایم ووادوبس نام محلی کزه رک واورده بولناه ترسانه فی تمام ایلد رک اقمسی غنه
 الیه سرب سزیده بر قوسر وبرد کونه اورا نریف رغب جویسه وچلا رجب کون حصیه اولدوق
 ساعت بدی کف سزی مکره رده مکره عریز لایم سزی مکره رده سبزیوب وبعده وایر عریز لایم بیلیوب
 بر شومخی یغن جویک شانه نریف اید واورده ذیلی مخوضی وایر ده کنا قوس نام محلی عریز واورده
 ما الیه ذیلی ویرنه حضرت ملاقات اید رک وبعده دونت ما الیه وتمامی سیر معانی الیه رک کادوسه
 بقه بقه طوبه اذینیه بر ذیلی ما الیه حضرتی رض حکم لایه مخوضی اولد وایر بغیر اولناه رک
 جویک تاق رض کده بیله ذات عالی یار شیمی نغیله ایچمه ویکجه کون لور وایر طرفونه ویریلد
 جمعیه ایچره سیه بغیر اولناه مود نریف ایچمه وقرعیه اوردده بولناه و ذات لطیف جویسه وجمه کونا
 نامی اوزر رک کت وکذا ایدبعده لوندزه ی عودتک سفایه تجاریه دیانق موقعه بدی بوسته اولوم
 وصال ساره سید دعاسا اولوب اقمسی رده دوفا میره ضیا یار نیک ویرسه دلایین اقم همن
 وادلی ایچر هذنا سرت ایدیه نقت واورده سده ترتیب اولناه جویک بلوب نریف جویسه وجمه رزین
 لوندزه جویک بر اوسع صواب جمع اید دونت ما الیه رک کونلا عکر نیک سرج کیمی بالمآله
 اقمسی اوردده رض ذات ضیاب ملکانه ی عظیم ضیافت ویرسه وقرع ساسی باید کونی استراحت جویسه
 یا ایزسی کون آماهی مکره ایچر نریف اید صورت مکره وکله کده رده بعده ذیلی ما الیه رک
 نیار دوسه کلغنه دلایین وید منزل اورزه لوندزه ده رض ایده ی کونه نوقف وایر عالی سبابه جویسه
 هله اولدیک مخ صالی کونی ترتیب اولناه الی عریز لایم کنا اوردده رض عودت جویسه

verildikten sonra yine Londra'daki sarâya avdet-i şâhâne vukû' bulmuş ve ferdâsı pazar günü oranın âdeti üzere her yerler ta'til ve herkes kendü hânesinde sâkin bulunduğundan zât-ı hazret-i şâhâne rükûblarına mahsûs arabalar ile Nedington ta'bîr olunan mesîreye gidüb ve oradan kraliçe hazretlerinin parkının içerüsinden ve Tayms üzerinden Vişmond'a kadar geşt ü güzâr idüb ahşâmısı sarây-ı mezkûra gelinmiş ve ertesi salı günü yine mezkûr arabalar ile yine mezkûr arabalar ile³ Volvis[?] nâm mahalli gezerek ve orada bulunan tersâneyi temâşâ eyleyerek ahşâmısı sâ'at altıda Sırça Sarây'da bir konser verildiğinden orayı teşrîfe rağbet buyurulmuş ve çarşamba günü sabahleyin alafranga sâ'at yedi buçukda sarây-ı mezkûrdan mezkûr arabalar ile sarây-ı mezkûrdan çıkılıb ve ba'de vapur arabalarına binilüb Portsmoths ya'ni büyük tersâneyi teşrîf ile orada kraliçeye mahsûs vapura râkiben Kods nâm mahalle azîmet ve orada müşârunileyhimâ kraliçe ve prens hazerâtıyla mülâkât ederek ve ba'de devlet-i müşârunileyhâ donanmasını seyir ve mu'âyene eyleyerek kâffe-i sefâyinden başka başka toplar endahıyla berâber kraliçe-i müşârunileyhâ hazretleri dahî hükümdârâna mahsûs olan ve jeratıyer ta'bîr olunan en büyük nişânı dahî kendi yediyle zât-ı âlî-i pâdişâhiye ta'lik eylemiş ve perşembe günü Lord Mayor tarafından verilen cem'iyet için site ta'bîr olunur mahalle teşrîf-i hümâyûn vukû'uyla orada bulunan zevât taltif buyurulmuş ve cuma günü Tayms üzerinde geşt ü güzâr ile ba'de Londra'ya avdetde sefâyin-i ticâriyye ve banka mevki'leriyle posta aklâmı ve mahâll-i sâ'ire seyr ü temâşâ olunub ahşâmısı Dük dö Kambrin cenâblarının vermiş olduğu ahşâm ta'âmını ve ol gice Hindistân-ı Şarkî-i Ecnebiyye Nezâreti Dâiresi'nde tertib olunan büyük baloyu teşrîf buyurmuş ve cumartesi günü Londra civârında bir vâsi' sahrâya tecemmü' eden devlet-i müşârunileyhânın gönüllü asâkirinin resm-i geçidini bi'l-müşâhede ahşâmısı orada dahî zât-ı cenâb-ı mülûkâneye bir azîm ziyâfet verilmiş ve ferdâsı pazar günü istirâhat buyurulub pazartesi günü esnâ-yı müzâkerâtda parlamentoyu teşrîf ile sûret-i müzâkere müşâhede kılınarak ba'de kraliçe-i müşârunileyhânın tiyatrosuna gelinmiş olduğu ve bu minvâl üzere Londra'da dahî onbir gün tevakkuf ve ârâm-ı âlî şâyân buyurulduğu hâlde onikinci salı günü tertib olunan alây arabalarına râkiben oradan dahî avdet buyurulmuşdur.

ذکر اولیای غیر لرسمه دوزخ موقوفه کیست بوی اولاده مذکور رسمه دوزخ لره ایلیا ساعت اوجده دوده معقم
 و محل مذکورده و غیره ایلیا جزایر مملکت قارسیوننا به موقوفه رسمه و بدوده و غیره کدک
 رسمه دوزخ ایلیا اولون دیانه موقوفه حکمت اوجمه و طبعه اول کونه ختم اذیل بریزر مملکت
 جیفیه و غیره بچیفیه دوزخ داخل اوله و دوزخ کوره اوغرا ایلیا سابعونه خستار بچیفیه اولون
 طرفنه ایلیا و غیره موقوفه وضع و اقامه علی غایت انعام ترتیب اولون کدک و غیره ترتیب ساها نه
 منتظر اولون بقدنه ذات ملکاته اول ما ایلیا مملکت ابدک و اولاده ترتیب و ترتیب اولون سفرده
 برکنده طعم ایلیا رک بیلو اوج نیه صوب مقدوده غیره دوام انعام ذاری صاحب قریب برکی
 مملکت اصل و سدر سینه ده ذات معالی امانت جناب ملک کونه خستار برکی اولون ذیلی
 حضرت و غیره مملکت برکی صوب کدک اول ما ایلیا عقب ترتیب کونه اولاده اولون ساری
 دکت ملک بچیفیه حکم مقدوده جیب و جمع ابد مقدوده ساها نه ده سرجیه اولون اجرائیه برکی
 و اقسام ساری مقدوده حیفاقت و برکی و بعده کدک ساری اولون ترتیب اولون و اولون لرسمه
 ساها نه ایلیا برکی سدر مملکتی انواع غار و قنارک و مسکن انقادی و طرب و تفکک
 انداخت ایلیا برکی و ذنیت ایلیا رک و سراج عودنه و غیره نکال برکی طعم ایلیا برکی
 ایلیا اول ما ایلیا لرسمه مملکتی در رعایت کدک ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا
 ایلیا کونه اولاده و غیره حکمت با ویرا مملکت داخل اوله و دوزخ ایلیا صکره سدر برکی
 اولاده بنیوت قدره قدره سدر مملکت و غیره فالقبول و ایلیا ایلیا اولون
 صبحی ساعت اولون قرار لرسمه دیانه ملک رسمه دوزخ موقوفه و اصل اولون و غیره اولون ایلیا
 حضرتی ذات ساها نه ایلیا ایلیا ایلیا اولاده مقدوده اولون ایلیا ایلیا ایلیا اولاده
 ترتیب ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا
 ساری مملکت دوزخ و ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا
 اولاده ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا ایلیا

Zikr olunan arabalarla şimendüfer mevkiğine gidilüb oradan mezkûr şimendüferlere râkiben sâ'at üçde Dove nâm mahalle ve mahall-i mezbûrdan dahî vapurlara râkiben bahren Fransa memâlikinden Kale tesmiye kılınan mevki'ye gelinmiş ve buradan dahî kezâlik şimendüfere râkib olunub Viyana'ya müteveccihen hareket olunmuş olmasıyla ol gün ahşâm ezânıyla berâber Fransa memâlikinden çıkılarak ve Belçika hudûduna dâhil olunarak vakt-i seherde uğranılan sitasyon haşmetlû Belçika kralı hazretleri tarafından eşyâ ve âsâkir ve muzika vaz' u ikâmesiyle gâyetü'l-gâye tezyîn olunub kendisi dahî teşrif-i şâhâneye muntazır bulunduğundan zât-ı mülûkâne kral-ı müşârunileyhle mülâkât ederek ve orada tertib ve tezyîn olunan sofrada birlikde ta'âm eyleyerek ba'de'l-vedâ' yine savb-ı maksûda azîmete devâm olunmağla ferdâsı sabâha karîb Prusya memâlikine vâsıl ve [boşluk] şehir-i şehîrde zât-ı me'âlî-âyât-ı cenâb-ı mülûkânenin haşmetlû Prusya kralı ve kraliçesi hazerâtıyla dahî mülâkât-ı resmîyeleri hâsıl olarak kral-ı müşârunileyh akîb-i teşrif-i hümâyûnda orada bulunan sarây-ı dilgüşânın pîşgâhına asâkir-i mevcûde celb ve cem' ile huzûr-ı şâhânede resm-i geçid usûlünü icrâ etdirib ve ahşâmı sarây-ı mezkûrda ziyâfet virüb ve ba'de Ren⁴ Nehri üzerinde tertib olunan vapurlar ile zât-ı şâhâneyi gezdirüb gicesi şehir-i mezkûru envâ' gaz ve kanâdil ve meşâgil ikâdi ve top ve tüfenk endahı ile pür-zîb ü zînet eyleyerek ve sarâyı avdetde dahî tekrâr gice ta'âmı etdirerek şu bir gice içinde kral-ı müşârunileyh levâzım-ı mihmân-nüvâzî ve ri'âyet-kârîyi tamâmıyla îfâ ve ikmâl eylemiş olduğu hâlde ertesi gün oradan dahî hareketle Bavyera memâlikine dâhil olunarak ve nısfu'l-leyden sonra [boşluk] şehrine gelinüb orada beytütet kılınarak ferdâsı şehir-i mezkûrdan dahî kalkılub ve ertesi gice Avusturya memâlikine dâhil olunub sabâhısı sâ'at onbir karârlarında Viyana'nın şimendüfer mevkiğine vâsıl olunarak haşmetlû Avusturya imparatoru hazretleri zât-ı şâhâneyi li-ecli'l-istikbâl orada mevcûd olmakla mülâkât-ı resmîye ba'de'l-icrâ oradan tertib etmiş olduğu alây arabalarıyla kendisinin ikâmetgâhı olan Şömbrun sarây-ı meşhûruna götürüb ve sarây-ı mezkûrun nısfından ziyâdesini ve en a'lâ ve müzeyyen dâ'irelerini zât-ı hazret-i şehin-şâhiye ve ma'îyyet-i şâhânede olan bendegân-ı sadâkat-nişâna tahsîs idüb kemâl-i fahr ve meserretle îfâ-yı merâsim-i mihmân-nüvâzîye bed' ve mübâşeret ederek

گون برودن

اولاً ختم ذات حضرت مفاظی به کتب و بعضه و ذات تمام حضرت معبود اولیین عالمه سزای مذکورده
 برصیافت و برعبره و فرادسی کونه قره و ابوریله و بیانه نیک خارجت برلنه / دفع سزای تریفه ساها
 و فرعیله ینه بوزنیت ادرزه او زده اختم طعم ایلیون بعده سزای مذکورده یعنی و ادره یعنی
 غیر لرل کتته و کتله اولنقدنه صکره مذکور قره و ابوری مرکزیه کلرک و ابوریله و ابوریله ینه و بیانه
 عورت بویسه و فرادسی کونک اقمسی و دلخیم سفا سی درها ایلیون کونک اقمسی و کلرک اولن
 و بعضه ارکانه عکبره و سائر ذات و بعضه حکانه داخل اولنقدنی عالمه بر علی اختم طعم و بویسه
 و برکونه ضی ینه و بیانه نیک خارجت بر سیم کجه ادره طعم ضی او زده ادره و ادره سزای ده
 و ضی ذات حضرت قه مینو مینو خیزد و منفعت اولن بر لری کروب معاینه ادره ایلیون ایلیون ایلیون
 و ضی صدمه اقامت ینه اولن بیه کونه طرفه و رسم رعایتکاری و نورم و معائنوی ی کرک بالکن
 و کرک بالیو طم ایفا و طم ایلمه -

ماه مذکورده جبارتیه کونی صیاطیه ساعت ایلی فرادسی سزای مذکورده اولن ایلی غیر بر طرحت و دینه ده
 کانه برده می نام طونه نهری اسکله نهرتیه ایله او زده عفرله طیره اولن طونه و ابوریله برکنا اختم ادری
 ساعت ایلیو یتیم بکلوب و دلخیم او زده بیوتت اولون حبسی ذات حضرت ساها ساعت و برده سزای
 مجا بر طرفنه سزای اولن ادره طعم کیدرک و بعضه ارکانه و معینه طره ایلیون ساها
 فیک و حضرت انتفات عید ملکای لری بیریغ و میدول ایلیو رک و صکره سهرک بعضه عملی
 و ضی کت و کتله ایلیو ینه و ابوری تریفه ایلیو ساعت سزای سزای بودده و ضی حرکت اولن ره
 ساعت برده اولنک سیکاهه کتله اقامت و فرادسی جمود کونی صیاطیه هرکنه اختم ادری شت
 اونه بر صولرخ سبزه دقتعی سیکاهه مود و بر سزای فرطه و درجه اولن ره او زده بر بیانه
 و درجه ایلیون اولنک و ضی بیانه مزبورده بیوتت اولون فرادسی جمود ایلیون کونی صیاط
 فاروا او زده و ضی حرکت جمود ایلیون کونی سزای ادره ایلیو ادره ایلیو ادره ایلیو
 صیف و ابوریله ادره ماحول با بره ساعت سبزه حرکت اولن ره اختم ساعت ایلیو دینه

ol ahşâm zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîye kendisiyle ba'zı zevât-ı fihâm hazerâtı mevcûd olduğu hâlde sarây-ı mezkûrda bir ziyâfet vermiş ve ferdâsı gün kara vapuruyla Viyana'nın hâricinde bulunan [boşluk⁵] nâm sarâya teşrîf-i şâhâne vukû'uyla yine bu tertîb üzere orada ahşâm ta'âmı edilüb ba'de sarây-ı mezkûrun bağçe ve ormanlığı arabalarla geşt ü güzâr olunduktan sonra mezkûr kara vapuru merkezine gelinerek vapur-ı mezbûr ile yine Viyana'ya avdet buyurulmuş ve ferdâsı günün ahşâmı düvel-i fahîme süferâsı ve daha ertesi günün ahşâmı vükelâ-yı devlet ve ba'zı erkân-ı askeriye ve sâ'ir zevât ve ba'zı bendegân dâhil oldukları hâlde bir âli ahşâm ta'âmı verilmiş ve bir gün dahi yine Viyana'nın hâricinde bir resm-i geçid icrâsıyla ta'âm dahî orada olunmuş ve evkât-ı sâ'irede dahî zât-ı hazret-i şâhâne mülkce ve milletce hayırlu ve menfe'atlı olan yerleri gezüb mu'âyene ederek el-hâsıl imparator-ı müşârunileyh dahî müddet-i ikâmet-i seniyye olan beş gün zarfında merâsim-i ri'âyet-kârî ve levâzım-ı mihmân-nüvâzîyi gerek bi'z-zât ve gerek bi'l-vâsıta îfâ ve icrâ eylemiştir.

Mâh-ı mezkûrun çarşamba günü sabahleyin sâ'at iki karârlarında sarây-ı mezkûrdan alây arabalarıyla hareket ve Viyana'da kâ'in Preşi nâm Tuna Nehri iskelesine azîmet ile orada hazırlanmış olan Tuna vapurlarına râkiben ahşâm üzeri sâ'at ikide Peşte'ye gelüb ve ol gice orada beytütet olunub sabâhısı zât-ı hazret-i şâhâne sâ'at dört beş râddelerinde Macarlu tarafından sarây-ı kralîde tertîb olunan ta'âma giderek ve ba'de erkân ve mu'teberân-ı beldeyi huzûr-ı şâhânelerine kabûl ve haklarında iltifât-ı aliyye-i mülûkânelerini bî-dirîğ ve mebzûl eyleyerek ve sonra şehrin ba'zı mahallerini dahî geşt ü güzâr ederek yine vapuru teşrîf ile sâ'at sekiz sularında buradan dahî hareket olunarak sâ'at birde Ocek pîşgâhında lenger-endâz-ı ikâmet ve ferdâsı cuma günü sabahleyin hareketle ahşâm üzeri sâ'at onbir sularında Belgrad Kal'ası pîşgâhından mürûr ve bir şedîd furtunaya dûçâr olunarak orada bir limana duhûle mecbûr olduğundan ol gice dahî liman-ı mezbûrda beytütet olunub ferdâsı cumartesi günü sabâha karşı oradan dahî hareketle cumartesi günü sâ'at dörtde Orsova'ya gelinüb oranın âdeti üzere kebîr vapurlardan sagîr vapurlara akdârma usûlü bi'l-icrâ sâ'at beş buçukda hareket olunarak ahşâm sâ'at ikide Vidin Kal'ası

انکه ملاصقه و تلامذات افاضه ذات هفت آهانه لطیف و نسیف اوله نومنافع بقوت جوده
 و اولیج اولیج ضیعیجی فنادیل انفاویم ترمیمه و قلمه و تفنک و طوب انضیر سه ایله ایله ایلی
 یا ایرون ساعه اوله ایلیج کینه افسوسه روکفه و اصل اولون ذات هفت آهانه روکفه نسیف اوله
 قدرتی نسیف و اولیج اصله ایلیج نایز ایلیج کون ذات هفت صده عظمی و ضیاب و لای عسری دایه
 موهود اولدوقدرنده و مملینه یلی اصله ایلیج نایز ایلیج کون ذات هفت صده عظمی و ضیاب و لای عسری دایه
 دوللو و ایلیج نسیف ایلیج نسیف و موهود به و موهود به ، خالی ایلیج نسیف آهانه لای موهود نایله کادی
 نسیف و نسیف ایلیج اولیج کون اولدوقدرنده بقوت و سرفقه قدر صالی کون هر به نسیف اوله و نسیف
 و به مقدار اولدوقدرنده و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف
 عینت و کربک صیغه معدله قدر ایلیج نسیف کون کور به نسیف ایلیج نسیف کون کور به نسیف ایلیج نسیف
 هفت نایله ایلیج نسیف نسیف و نسیف اولدوقدرنده اطرافه بولنن نسیف آهانه و به معنای طوبی ایلیج
 سرفقه بوم موهود و نسیف معدله و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف
 بولنن اولدوقدرنده اول موهود و نسیف کادی و کادی نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف
 و نسیف نسیف نسیف و نسیف نسیف و نسیف نسیف و نسیف نسیف و نسیف نسیف و نسیف نسیف و نسیف نسیف و نسیف نسیف
 طاقیم نسیف نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف و نسیف ایلیج نسیف
 اولدوقدرنده نسیف نسیف نسیف و نسیف نسیف نسیف و نسیف نسیف نسیف و نسیف نسیف نسیف و نسیف نسیف نسیف
 موهود نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 سادمان و نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 معنای نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 کادی نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 در سعادت و نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف
 و نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف نسیف

önüne muvâsalat ve lenger-endâz-ı ikâmetle zât-ı hazret-i şâhâne dışarıyı teşrîf ve tanzîm olunan konakda beytütet buyurarak ve ol gice orası dahî nice nice kanâdîl ikâdiyle tezyîn ve fişenk ve tüfenk ve top endahtıyla şehriyân edilerek ertesi pazar günü sâ'at onikide hareketle ahşâmısı Rusçuk'a vâsıl olunub zât-ı hazret-i şâhâne Rusçuk'da tanzîm olunan konağı teşrîf ve ol gice istirahatle ertesi pazartesi günü zât-ı hazret-i sadr-ı a'zamî ve cenâb-ı vâlâ-yı ser'askerî orada mevcûd olduklarından ve Memleketeyn Beyi asâletlû Prens Şarl cenâbları dahî müte'âkıben vürûd eylediğinden prens-i müşârunileyhi devletlû vâli paşa hazretleriyle berâber me'mûrîn ve vücûh-ı beldeyi hâk-pây-i hümâyûn-ı şâhânelerine müsûl şerefine nâ'iliyetle kâffesi taltîf ve tesrîr eyleyerek ol gice dahî orada beytütet ve istirahatle ferdâsı salı günü cedid demiryoluyla Varna'ya ve bir mikdâr orada dahî tevakkufla ahşâma yakın Varna pîşgâhına gelmiş olan Sultâniye nâm vapûr-ı hümâyûnlarına azîmet ve tahrîk-i çarh-ı mes'adetle ferdâsı çarşamba günü Bahr-i Siyâh Boğazı fenârları pîşgâhına muvâsalat-ı seniyye-i hazret-i tâcdârî meymenet-bahş-ı vukû' oldukda etrâfda bulunan kılâ'-ı şâhânedan ber-mu'tâd toplar endahtına şürû' yevm-i mezkûrda teşrîf-i mes'adet-redîf-i hümâyûnun şeref-vukû'u keyfiyeti Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye'ye bâ-telgrâf tebşîr buyurulmuş olduğundan ol rûz-ı firûzda kâffe-i vükelâ-yı fihâm ve me'mûrîn-i benâm hazerâtiyle hademe-i bendegân ve düvel-i fahîme süferâsı ve milel-i mütenevvi'a rüesâsı ve mekâtib-i rüşdiyye ve sâ'ir etfâl-i zükûr ve inâsı müte'addid vapurlar ile takım takım istikbâl ederek ve Boğaziçi ve Dersaâdet ve Üsküdar sevâhili bütün ahâlî ile mâlâmâl olarak husûsiyle sâhile sevk olunan ve sınıf sınıf edilen asâkir-i nusret-me'âsir-i şâhâne ile mekâtib-i mevcûde şâkirdânının esnâ-yı teşrîf-i hümâyûnda pâdişâhım çok yaşa da'vât-ı icâbet-âyâtı ve asâkir-i mevcûdenin nevbet âteşleri ile mevâki'-i askeriye ve süfun-i Osmâniyye ve ecnebiyyeden top ve tüfenk endahtı ile ibrâz-ı âsâr-ı şâdumânî ve meserrete itînâ olunduğu hâlde zât-ı hazret-i şehin-şâhî vapur-ı hümâyûnlarıyla Beşiktaş Sarây-ı mu'allâları pîşgâhına revnak-efzâ-yı âtîfet ve ikbâl olarak vapur-ı mezkûrdan dahî yedi çifte tebdîl kayık-ı hümâyûnlarına süvâr ile teyemmünen sarây-ı mu'allâ-yı mezkûru teşrîf buyurmuş ve işbu avdet-i me'âlî-menkıbet-i şâhâne kâffe-i bendegân ve teb'aya bâ'is-i fahr ve meserret olmasıyla yevm-i mezkûr ahşâmından bed' ile tamâm üç gice gerek Dersaâdet ve Beyoğlu ve sâ'ir taraflar ve gerek Tophâne-i Âmire ve Boğaziçi semtleri ve sarây-ı hümâyûnlar ile vükelâ-yı fihâm hazerâtının ve Hıdîv-i Mısır hazretlerinin sâhilhâneleri ve bunların pîşgâhında yapılan yerler ve bütün

و خنده لقاغده دباغده بیجه لر کونما نوده قنادیل و فخره و عزیزه و منور اعلایا دلازلایه بر دینیه
 و ذوقیه ایدیلرک اهری لوزم سمدایله همه طرفه اذ هابه دول نیدل همت اوتومه دوات
 هیایه صابانه رض نریف هر یوندریک پیغم سینه کون و کمالی قلم هفایته سخرای اجیند
 و مملک موهوده بطریقهای دیوهه رشای ملت و اثره بی سزای معلائی مکرورده کاه نوره دیوانه بری
 های عالیله حضور مکتوبه ساها م لریم مود سرف عالمی لانه تا طبع صمدی لطیف و سیر
 بیور و فخری مملو اولیچ مضمون و ایور اید بوعاز ایچی کت و کلام و فخرای صمد کوی رض
 سلا مده سیم عالیله ایا صمدیه مع انوار بر معنی اهر سیر اقصی اعالی استایلون و موط
 و محال ساره کد سیک استخفا اینه کله نرنیایه سادعای و سکرانی سیر و محاسن اید تقیر
 بیور م...

مینت اذی و قوع اوللا عودت معن المهرن حضرت سرتیقه لفقاً و احساناً مقوم همدن صادر ادرک
 ادره مقام م طائر صباب ملکانه ملک صورتید -

بد رفتگی سینه اوره دیانک ملا عظیمی حکم از نه فحاشه عطفه طرفه ننده کور و یکم رولان
 غیر فراه و کتیه هیچ بد قده ادره دولور صورتیه دکله - بوندنه طرور صحن اوللا مونتینای
 تخمونه عودله بار بونه نجه صادر فوزه اعلا اید انری رض همه مندا تملی آرزو ایدرم همه ملک
 معلائی و جبار ادم اهری اوللا ممالکوک معورتیه و اسای ملک کوندنه کونم نرایدی دکانه نینله
 هر یوندره رفاه و سعادت عالم ملک المالک زقیه لریدر بو مقاصد هینه مفرک کرک بشیر
 بیور دولت علیه طرفه ننده دکریک فخره و عزیزای اولد یغیر دول و مملای فخریه هیا ننده سده کاهه

ve bütün dağlar ve bağlar ve bağçeler gûnâgûn kanâdîl ve fenerler ve müzeyyen ve münevver a'lâ yazular ile pür-zîb ü zînet edilerek icrâ-yı levâzım-ı şehriyîne cümle tarafından ez-cân u dil bezl-i himmet olunmuş ve zât-ı cenâb-ı cihân-bânî dahî teşrîf-i hümayûnlarının ikinci perşembe günü vükelâ-yı fihâm hazerâtıyla süferâ-yı ecnebiye ve milel-i mevcûde patriklerini ve ba'zı rüesâ-yı millet ve sa'ireyi sarây-ı mu'allâyı mezkûrda kâ'in dîvân yeri cânib-i âlisinden huzûr-ı şevket-nüşûr-ı şâhânelerine müsûl şeref-i âlem-behâsına nâ'iliyetle cümlesini taltîf ve tesrîr buyurdıkları misillü ol gice mahsûs vapur ile Boğaziçi'ni geşt ü güzâr ve ferdâsı cuma günü dahî selâmlık resm-i âlisinin Ayasofya Câmî-i envâr-ı lâmi'inde icrâsıyla ahşâmı ahâlî-i İstanbul ve Galata ve mâhall-i sa'ire sekenesinin istihzâr etdikleri tezyînât-ı şâdumânî ve şükrâniyeti seyr ü temâşâ ile takdîr buyurmuşdur.

Meymenet efzâ-yı vukû' olan avdet-i muvassılu'l-meserret-i hazret-i şehin-şâhîde lütfen ve ihsânen makâm-ı sadârete sâdır olan evâmîr-i mekârim-me'âsir-i cenâb-ı mülûkânenin sûretidir

Bu def'aki seyâhatimize Avrupa'nın milel-i azîmesi ve hükümdârân-ı fahâmet-ünvânı taraflarından gördüğüm delâ'il-i hayrhâhî ve muhabbet hiçbir vakitte unudulur sûretde değildir. Bundan dolayı hâsıl olan memnûniyyeti pâ-yi tahtımıza avdetle berâber bütün teb'a-i sâdıkamıza i'lân ile ânları dahî hisse-mend etmeği arzû ederim. Cümlelerin ma'lûmu vechile akdem-i ehâss-ı âmâlimiz memâlikimizin ma'mûriyyet ve âsâyişinin gündün güne tezâyüdü ve kâffe-i teb'anın her yüzden refâh ve sa'âdet-i hâllerinin ikmâli kaziyeleridir. Bu makâsıd-ı hayriyyemizin gerek bi'l-cümle teb'a-i Devlet-i Aliyyemiz taraflarından ve gerek mazhar-ı mihmân-nüvâzı olduğumuz düvel ve milel-i fahîme câniblerinden ke-mâ-hiye

هفتا نغز اولغينه كور. بلكه موطوطيه نيليه من اولغينه در. هكده ايجنه الك هتلي معافات ترخ اسيه
 و سرتون عي ايجويه مصروف اوللا سا غير نيك نيليري طرفه ننه كماله حيف و صدفه ايله معافيه
 كور ملك ماده ريد. نيا نغز بولره وض نويه اهالي هانده مستور اوللا ريلان عنيه خويش
 و معافيه غنفرده بلك دناده موقول و قيتدار اولغينه. بئجه نيل نيك ازده و حيف حمان
 و صيانته و تزييه محموديه و اهنه و طيفه لري غنفرده برفانه هاتا كيدانته و ريه اصيل
 انقضا هك كوره بيا ننه مستغن اولغينه. ده طرفه كور له بلي دجه ماز قوام دون اوللا
 ا- بيا نها هره كه بيا نهاك علوم و معارف نافع نيك انساني و طره و معياره
 نكته و قوه بريم و بجه نيك انقضا من و امور نيك نائيه اعياي عرض هانده عياره
 بون نيك بربانده ترخ و نوسه طرفه ننه كماله همنه و قوام اولغينه كي كافه و كماله محموديه
 هانده ننه رض دائره و طيفه لري اهنه اولره نيل و عي اولغينه قطعيا مطبور ايد
 و ده صفا اهالي طرفه ننه نوسه نيله هانده و صدفه و صافره بونته نيل اصيل هانده
 كور بيا ننه انار محزون نيك مستغن ملك موطوطيه اولغينه جودم اعلانه اولسونه

hakkuhâ takdîr olunduğunu gördükce mahzûziyet-i kalbiyyemiz onmaktadır. Hükümdârânca en tatlı mükâfât terakkî-i âsâyîş ve servet-i umûmî için masrûf olan mesâ'îlerinin teb'aları taraflarından kemâl-i muhabbet ve sadâkat ile mukâbele görmek maddesidir. Binâen-aleyh bu kere dahî bütün ahâlî cânibinden meşhûdumuz olan delâ'il-i aleniyye-i hulûs ve müsâdekât indimizde pek ziyâde makbûl ve kıymetdâr olduğundan bi'l-cümle teb'amızın ez-her cihet himâyet ve sıyânetleri ve tezyîd-i ma'mûriyet ve râhatları vazîfesi indimde bir kat daha te'kid etdi ve deyn-i vâcibü'l-kazâ hükmüne girdi. Beyândan müstağnî olduğu ve her tarafda görüldüğü vechile medâr-ı kıvâm-ı düvel olan esbâb-ı zâhire ki beyne'l-ahâlî ulûm ve ma'ârif, nâfi'anın intişârı ve turuk u me'âbirin tekessürü ve kuvve-i berriye ve bahriyenin intizâmı ve umûr-ı mâliyyenin te'mîn-i i'tibârı husûslarından ibâretdir bunların bir yandan terakkî ve tevessü'üne tarafımızdan kemâ-kân himmet ve ikdâm olunacağı gibi kâffe-i vükelâ ve me'mûrîn câniblerinden dahî dâ'ire-i vazîfeleri dâhilinde olarak bezl-i mesâ'î olunması kat'iyen matlûbum idüğü ve her sınıf ahâlî taraflarından gösterilen hulûs ve sadâkat ve müsâfirimiz bulunan teb'a-i ecnebiye câniblerinden görülen âsâr-ı memnûniyetin müstelzim-i kemâl-i mahzûziyetimiz olduğu cümleye i'ân olunsun.

Dipnotlar

** Necip Âsım, "Cennet-Mekân Firdevs-Âşiyân Sultan Abdülaziz Hân Hazretleri'nin Avrupa Seyâhatnâmesi-dir", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, c. VIII-XI, S. 49-62, İstanbul 1339, s. 90-102. Yakın bir zamanda Necip Asım'ın yayınladığı bu metni günümüz diline aktararak seyahat hakkında değerlendirmelerde bulunan bir makale yayınlanmıştır. Bkz. Nejdî Gök, "Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)", *Tarihin Peşinde*, S. 7, Konya 2012, s. 165-188. Bu seyahatle ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Ankara 2007.

- 1 Kelimenin üzeri kırmızı kalemle çizilmiş.
- 2 Kelime kırmızı kalemle işaretlenmiş.
- 3 "yine mezkûr arabalar ile" ifadesi tekrar yazılmıştır.
- 4 Kırmızı kalemle çizilmiş.
- 5 Kırmızı mürekkepli kalemle "Şön Burun" kelimesi eklenmiştir.

MİLLİ SARAYLAR YAYINLARI

